

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor	Nárai Márta
Rovatszerkesztők/Editors	Csongor Anna (Társadalom és állam/Society and State) Kákai László (Elméletileg/Theoretically) Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community and Civil Society)
Képszerkesztő/Image Editor	Sebestény István (Világ-nézet/International Review)
Online szerkesztő/Online Editor	Gönczö Viktor Bod Levente

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a civilszemle@gmail.com címre várunk.
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen

Emberi Erőforrások Minisztériuma, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős
Helyettes Államtitkárság

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA, NEMZETISÉGI
ÉS CIVIL TÁRSADALMI KAPCSOLATOKÉRT FELELŐS
HELYETTES ÁLLAMTITKÁRSÁG

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel./fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.com

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök

Tördelőszerkesztő: Erlei & Társa Bt.

Készült a Pharma Press Nyomdában

Felelős vezető: Dávid Ferenc

ISSN 1786-3341

■ ■ ELMÉLETILEG	
András István–Rajcsányi-Molnár Mónika: PROFIT ÉS FILANTRÓPIA. A CSR ESZMETÖRTÉNETI KÉRDÉSEI	5
■ ■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Yoo Jinil: A CIVIL KÉRDÉSEK ESÉLYEI ÉS KIHÍVÁSAI AZ OKOS (DIGITÁLISAN BEHÁLÓZOTT) VÁROSOKBAN A DÉL-KOREAI NEW SONGDO CITY PÉLDÁJÁN KERESZTÜL	25
■ ■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM	
Szabó Máté: AZ ELLENZÉKI MOZGALMAK RENESZÁNSZA?	49
– Új tendenciák a politikai mozgalmak és tiltakozások fejlődésében (2010–2014)	
Csányi Gergely: A KÉK PONT ESETE AZ ÖNKORMÁNYZATTAL ÉS A „FANTOM CIVIL SZERVEZETTEL”	67
– A jóléti állam válsága, a büntető populizmus és a civil szektor	
■ ■ VILÁG-NÉZET	
Edith Archambault: CIVIL TÁRSADALOM FRANCIAORSZÁGBAN: A TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK, A MAI HELYZET ÉS A LEGÚJABB FEJLEMÉNYEK	87
■ ■ KISEBBSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Peták Péter–Sebály Bernadett–Varga Máté–Vojtonovszki Bálint: KÖZÖSSÉGSZERVEZÉS HAZAI PÁLYÁN	105
– A közösségi munka egy új módszere a társadalom perifériáján/kisebbségben élő csoportok esetében	
■ ■ SZERZŐINK	129

Fotó/Gönczö Viktor

PROFIT ÉS FILANTRÓPIA. A CSR ESZMETÖRTÉNETI KÉRDÉSEI

András István–Rajcsányi-Molnár Mónika

Bevezetés

*„Mert akinek sok adatott,
attól sok követeltetik”*
Lukács (12:48)

„Az üzleti életben a sikert legtöbbször számokban mérik. (...) De számunkra ugyanolyan fontos az érték, amit létrehozunk, és az értékek, melyek szerint élünk. Egy lelkiismerettel rendelkező céget építünk immár 40 éve, melynek célja az emberekkel való igazságos és humánus bánásmód, az üzleteinket körülvevő kisközösségek és a közös globális környezetünk szolgálata.” (Howard Schultz, Starbucks)

„Emberjogi Nyilatkozatunknak az ENSZ Emberjogi Kiáltványa, az ILO Alapvető Munkahelyi Elvek és Jogok Kiáltványa, és az ezekkel kapcsolatos nemzetközi egyezmények mutatnak utat. Míg a kormányok feladata, hogy az emberjogokat jogi keretek között védje, a cégeknek vállalati felelőssége, hogy minden emberi jogot védelmezzen. A mi Emberjogi Nyilatkozatunk ezen a kötelezettségen alapszik.” (Coca Cola Company)

„Az első naptól fogva annak köteleztük el magunkat, hogy helyes dolgot cselekedjünk. Rendelkezünk azokkal az irányvonalakkal, programokkal és gyakorlatokkal, amelyek lehetővé teszik, hogy méretünk és hatókörünk pozitív változásokat hozzon a világban. Mert ami nekünk jó, az mindnyájunknak jó.” (McDonalds)

A társadalmi felelősségvállalás manapság az egyik legfontosabb elvárás az üzleti életben. Az értékrend-meghatározások, közösségi tevékenységek, küldetésnyilatkozatok, etikai kódexek és fenntarthatósági jelentések minden komoly cég honlapjának kötelező elemei. Cikkünk célja, hogy az ide vezető út tudományos diskurzusát feltérképezzük, és a CSR¹-irodalom alapvető irányzatait azonosítva megfogalmazzuk a vállalati felelősségvállalás legfontosabb vívmányait, illetve kihívásait nemzetközi, illetve magyar viszonylatban. A társadalmi felelősségvállalás kultúrtörténeti gyökereinek áttekintése után rátérünk a CSR inspirálta társadalmi, gazdasági és intellektuális-ideológiai vitákra, majd pedig megoldási javaslatokat teszünk a CSR ellentmondásaira. Cikkünkkel a CSR történetének ismertetésén túlmenően célunk a globális, illetve lokális gondolkodás és cselekvés körüli vitákhoz való hozzájárulás. Megoldási javaslatainkban bemutatjuk saját fogalmi rendszerünkben a vállalatilag felelős vállalatmegközelítést, amely a CSR viszonylatában visszaállíthatja az emberi felelősséget a középpontba. Az új terminus már az elnevezésében is azt mondja, hogy egy cég elsősorban vállalatilag felelős, vagyis a működésében, ahogy az emberek működtetik, és másodsorban társadalmilag. A felelősségteljes vállalat mindent megtesz azért, hogy a munkavállalói és a működési környezete számára igényesen állítsa elő a javakat. Ez a hitelesség záloga.

A társadalmi felelősségvállalás kultúrtörténeti gyökerei

Bár a társadalmi felelősségvállalás szisztematikus tudományos diskurzusa az 1950-es évekre vezethető vissza, a fogalomnak mélyebb társadalomtörténeti gyökerei vannak. A noblesse oblige, vagyis a „nemesség kötelez” elve, amely szerint a nemesi származás ismérve a tiszteletre méltó, becsületes, elhű viselkedés, már Homérosz Iliászában is megjelent. Az európai arisztokrácia több százados feudális berendezkedése alatt vallotta, hogy a nemesi élet nem pusztán úri huncutság, hanem egy etikai diszpozíció: a kevésbé kiváltságosok életének felelősségteljes igazgatása. A „nemesség kötelez” elvének logikája (és sokat bírált, burkolt cinizmusa) a társadalmi felelősségvállalás egyik alapmotívuma lett: a vagyon, hatalom és státusz felelősséggel jár.

A mai vállalati struktúra alapjai az Egyesült Államok korai történelmére vezethetők vissza. A 18. századi telepések arra törekedtek, hogy elhatárolódjanak a brit monarchia gyarmati dominanciájától. A gazdasági életben ez részben abban nyilvánult meg, hogy a vállalatok engedélyének kiadási jogát és ezzel azok ellenőrzését, az államok magukhoz vették. Az állami fennhatóság komoly szabályozási és ellenőrzési mechanizmusokban nyilvánult meg. A szabadalomlevelek világosan lefektették, hogy egy vállalat mit tehet meg és mit nem, illetve meddig és milyen tőkésítéssel működhet. A vállalatok nem gyakorolhattak tulajdonjogot más vállalatok felett, és a részvényeseik kötelezettséget vállaltak a cég működéséért. Általában nagymértékben felelősségre vonható, államilag felügyelt, alárendelt entitások voltak; céljuk kereskedelmi tevékenységükkel a közjó szolgálata volt. Ha nem ezt tették, az államoknak jogukban állt visszavonni a cégek engedélyét. És gyakran éltek is ezzel a jogukkal.

Az amerikai polgárháború (1861–65) és az ipari forradalom az építőipar, a vasútépítés, a bankszektor és a földvásárlási kedvezmények fénykora volt. Az üzleti lehetőségek kiszélesedésével a vállalati ügyvédek türelmetlensége is nőtt: hogyan lehetne a vállalkozásokra vonatkozó állami megszorítások és kötöttségek alól kibújni? A válasz az amerikai alkotmány 14. módosításával érkezett, mely a polgárháború után frissen felszabadított fekete lakosság alapvető jogait hivatott biztosítani: kikötötte, hogy egy állam sem veheti el az életét, szabadságát és tulajdonát senkinek törvényes bírósági eljárás nélkül. A vállalatok erre úgy érveltek, hogy ők egy jogi személy, és a jog minden védelme rájuk ugyanúgy vonatkozik, mint bárki másra – különös tekintettel a tulajdonjogokra és azok érintettségére. A Legfelsőbb Bíróság elfogadta ezt az érvet, eltörölte a korlátozások nagy részét, és a vállalatok immár vagyoni védelmi jogokkal rendelkeztek. A történet íróniája, hogy az az alkotmánymódosítás, amely alapvető emberjogokat célzott biztosítani a legkiszolgáltatottabb társadalmi rétegeknek, végül is a kiváltságos pénzügyi és tőkeszek-tort forradalmasította. A 14. alkotmánymódosításra vonatkozó 307 bírósági per közül csak 19 vonatkozott afro-amerikai polgárra – a fennmaradó 288 vállalati tulajdonjogokat érintett.²

„Láthatatlan kéz” vagy a „felelőség vastörvénye”? CSR pro és kontra

Az első társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos munkák már a 20. század első felében megjelentek (lásd Clark 1926; Chester 1938; Kreps–Murphy 1940), de a CSR mint fogalom igazán az 1950-es években terjedt el. Első klasszikus definíciója Howard R. Bowen alapművében (*The Social Responsibility of the Businessman*) található, amely szerint a CSR az „üzletember azon kötelességére vonatkozik, hogy olyan stratégiát kövessen, olyan döntéseket hozzon, és olyan irányvonalakat kövessen, amelyek kívánatosak a társadalmunk céljai és értékei szempontjából.” (Bowen 1953:270) Keith Davis, a CSR-értekezés másik alapító alakja így fogalmazott 1960-ban: a CSR az „üzletemberek olyan döntései és cselekvései, amelyek legalább részben a cég közvetlen gazdasági, illetve szakmai érdekein kívül történnek.” (Davis 1960:70) „Megengedheti-e egy üzlet magának,” – kérdezi Davis egyik alapművében – „hogyan figyelmen kívül hagyja a társadalmi felelősségvállalást?” (Davis 1960:70) Szerinte a kérdés költői: a CSR nem csak, hogy hasznos, de elengedhetetlen egy cég fennmaradásához. Ő vezette be a „felelőség vastörvényének” (*iron law of responsibility*) gondolatát, mely szerint a CSR elhanyagolása szükségképpen a cég társadalmi erejének eróziójához vezet, mivel a társadalom megvonja a vállalattól a bizalmat (Davis 1960:71).

Ebben a korai fázisban a CSR-diskurzus legnagyobb eredménye az volt, hogy felhívták a figyelmet a vállalatok jogi és gazdasági szférán kívüli, társadalomra gyakorolt hatására. Egy másik alapműben William C. Frederick úgy definiálta a CSR-t, mint a „gazdasági rendszer olyan működése, amely a közösség várakozásainak megfelel.” (Frederick 1960:60) *Business and Society* című írásában Joseph W. McGuire szerint a CSR „nem csak gazdasági, illetve jogi kötelezettségre utal, hanem bizonyos, társadalomra irányuló felelőségre

Fotó/Gönczö Viktor

is.” (McGuire 1963:144) Ezen definíciók fontossága, hogy tudatosították a gazdasági tevékenységek gazdaságon túlmutató hatását.

A CSR diskurzus első húsz éve (1950–1970) a fogalom etikai-filozófiai gerincének körvonalazódásával telt. 1967-ben Clarence C. Walton bevezette a CSR egyik azóta is alapvetőnek tartott jellegzetességét, az önkéntességet (Walton 1967). Harold Johnson hívta fel a figyelmet a komplex rendszerekre jellemző érdek-sokféleségre. Azáltal, hogy azonosította és kiterjesztette a vállalat működésében közvetlenül érintettek körét (a részvényeseken túl az alkalmazottak, beszállítók, kereskedők, a helyi közösségek, és így tovább), egy többrétegű megközelítést és érdekrendszert vázolt fel (Johnson 1971). Johnson az elsők között érvelt azzal, hogy a CSR elősegíti a „hosszú távú profit-maximalizációt” – egy ma is gyakran használt érv a CSR mellett. Az üzlet, gazdaság és társadalom összefüggéseit holisztikusan közelítette meg, és a cégek „haszon-maximalizációját” hirdette: eszerint egy vállalkozásnak nem csak egy célja és funkciója van (maximális profit), hanem több, és azokat fontossági sorrendbe lehet állítani. Ebben a korai fázisban tehát a CSR-párbeszéd legfontosabb eredményei közé sorolható annak elismerése, hogy a vállalati tevékenység hatása túlmutat a gazdasági és pénzügyi szférán; a társadalmi felelősségvállalás szélesebb értelmezésének igénye; a CSR gazdasági hasznosságának felismerése; az önkéntesség hangsúlyozása; és a CSR-ben érdekelt szereplők körének kiszélesítése. E húsz év legfontosabb eredménye a társadalmi felelősség tudatosítása volt: immár egyre nehezebb lett az ezzel kapcsolatos elvárások szisztematikus ignorálása.

Az 1970-es évektől a CSR diskurzus az elméleti-filozófiai síktól kissé eltávolodva a gyakorlatba való átültetésre, a vállalati felelősség eseti megnyilvánulásai és empirikus mérése felé fordult. A már lefektetett alapelvek és fogalmak részletesebb kidolgozása, továbbgondolása, illetve kritikája is jellemző. 1975-ös „Dimensions of Corporate Social Performance” című munkájában S. P. Sethi különbséget tesz a „társadalmi kötelezettség” fogalmának tiltó és a „társadalmi felelősség” előíró jellege között (Sethi 1975). A CSR gyakorlati kivitelezése felé fordulás tükröződik Archie B. Carroll munkájában, aki 1979-ben három faktorban azonosította a vállalat társadalmi felelősségének feltételét: egy megfelelő CSR definícióban, a CSR által orvosolandó problémák és kihívások azonosításában és a problémákra megoldást jelentő válaszok megfogalmazásában (Carroll 1979). Carroll a CSR-t a „társadalom adott időben a vállalatok elé állított gazdasági, etikai, jogi és önkéntes-karitatív elvárásaiként” fogalmazta meg (Carroll 1979:500). A Maslow-piramis (1954) példájára és Carroll definíciójára építve Tuzzolini és Armandi egy szükség-hierarchikus keretet fogalmazott meg, mely szerint a vállalatoknak, csakúgy, mint a személyeknek, vannak pszichológiai, biztonsági, kapcsolati, elismerési és önmegvalósító szükségleteik (Tuzzolini–Armandi 1981). A piramis-ábra látványosan szemlélteti az egymásra épülő és egymást feltételező, illetve megengedő prioritásokat. Később Carroll is a piramis modellt választotta CSR-elméletéhez, mely szerint a gazdasági elvárások alkotják a piramis alapját, és erre épülnek a cég elé állított jogi elvárások, az etikai elvárások, és végül a piramis csúcsát képező karitatív elvárások (Carroll 1991). A Carroll-féle piramis-modell ma az egyik legnépszerűbb CSR séma.

A vállalati felelősségvállalás fent kifejtett irányzatai azonban korántsem élveznek osztatlan sikert: a CSR-t ellenzők tábora komoly támogatókkal bír mind a tudományos, mind pedig az üzleti életben. Az ő pozíciójuk ideológiai iránytűje a 18. századi közgazdász, Adam Smith „láthatatlan keze,” a laissez-faire gazdasági filozófia alapja: eszerint a piac önszabályozó rendszerek, és semmi szükség a mindenkori kormányok intervenciójára és állandó ellenőrzésére, hiszen azok csak visszatartják a vállalatot a profitszerzésben, ami a társadalom egészének érdeke. Eszerint nem az állam túlszabályozó, hanem a szabad piac „láthatatlan keze” tereli diszkréten és automatikusan az egyéni érdekeket a társadalmilag kívánatos célok felé.

A CSR által sokat hirdetett átláthatóság, amit a neoliberais gazdaságfilozófia egyszerűen az állami túlszabályozás eufémizmusának tart, pont ez utóbbi „szent tehenét”, vagyis a „láthatatlan kéz” kultuszát sérti. A CSR-diskurzus itt már nem csak a kapitalizmus vitatható törvényszerűségei, hanem egy egész morál-filozófiai érvrendszerrel találja magát szemben, melynek alapkérdései a szabadság, igazság és az emberi természet természetében több századnyi eszmetörténetet generáltak. A Nobel-díjas közgazdász Milton Friedman ennek jegyében vált a CSR egyik legnagyobb tekintélyű bírálójává. A több mint félmillió példányban elkelt *Kapitalizmus és Szabadság* (1962) című könyvében Friedman a CSR-t egy „alapvetően bomlasztó dogmának” tartja, és ezt írja: „kevés trend tudná olyan alaposan aláásni szabad társadalmunk alapjait, mint egy olyan társadalmi felelősségvállalás a vállalati igazgatók részéről, amely másra is vonatkozik, minthogy minél több pénz keressenek a részvényeseiknek.” (Friedman 1962:133) Sokat idézett, 1970-ben a New York Times Magazine-ban publikált esszéjében Friedman úgy érvel, hogy a CSR nem csak, hogy alapvetően megkárosítja a részvényeseket és az alkalmazottakat, de ráadásul a vállalkozást nem piaci, hanem immár politikai síkra tereli. A CSR, ahogy Friedman írja, „tisztá, hamisítatlan szocializmust” prédikál. Csak embereknek lehetnek felelősségei, érvel, és mivel a vállalat egy „mesterséges személy,” a „társadalmi lelkiismeret” ideája egy téves következtetés; a vállalatoknak csak mesterséges felelősségük lehet. „*The only business of business is business*,” hangzik a híres mondása, vagyis „az üzlet egyetlen dolga az üzlet.” Egy vállalkozásnak egyetlen társadalmi kötelezettsége az, hogy „használja a forrásait, és olyan tevékenységeket folytasson, amelyek bevételének növekedését célozzák meg azzal a feltétellel, hogy betartja a játékszabályokat, vagyis nyílt és szabad versenyt folytat csalás, illetve mások becsapása nélkül.” (Friedman 1970:32–33) Friedman szerint, ha egy üzlet sikeres, az automatikusan mind a részvényesek, mind pedig az egyéb érintettek javát fogja szolgálni – kimondatlanul is a „láthatatlan kéz” logikája szerint.

Friedman hangoztatta az etikus magatartás fontosságát, míg más, radikális CSR-ellenzők szerint ez a priori kizárt az üzleti élet törvényszerűségei miatt. Albert Z. Carr 1968-as, nagy visszhangot kiváltó, „Etikus-e az üzleti blöffölés?” („Is business bluffing ethical?”) című cikkében az üzleti életet egy pókerjátékhoz hasonlította. „Az üzleti etika valójában játék etika, amely nem egyezik meg a vallási etikával.” (Carr 1968:155) Carr szerint akkora a nyomás az üzleti szférában a versenyképesség érdekében, hogy még a magukat etikusnak viselkedő szereplőknek tartók is „tudatosan téves állításokkal, a releváns tények elhallgatásával, vagy túlzásokkal – azaz blöfföléssel – másokat arra próbálnak rávenni,

hogy egyet értsenek velük.” (Carr 1968:155) Carr szerint egy vállalat egyetlen felelőssége nem az etikus magatartás, hanem a törvények betartása. Megint mások, mint Geoffrey P. Lantos, megfordítják a történetet: szerinte pont az etikátlan, ha a részvényesek befektetéseit, vagyis tulajdonát, nem a részvényesek maximális érdekei szerint használja egy vállalat (Lantos 2002).

Az irányzatokat és iskolákat összefoglalva, Garriga és Melé négy iskolába rendezi hatvan év CSR-diskurzusát: *instrumentális, politikai, integratív és etikai* irányzatokba (Garriga–Melé 2004). Az *instrumentális* irányzatok egyik legnagyobb képviselője a már fent említett Milton Friedman. Az iskola képviselői szerint a CSR stratégiai eszköz, mely gazdasági célokat szolgál és a részvényérték maximalizálására törekszik. Eszerint a nézőpont szerint, ha a társadalmi igények költséggel járnak a cég számára, akkor azokat vissza kell utasítani. Kedvelt CSR-stratégiák viszont a filantrópia és valamilyen társadalmi ügyhöz kapcsolható marketingtevékenységek. A *politikai* irányzatok a CSR-t a gazdaság, társadalom és hatalom metszetében vizsgálják. A vállalatok egyre meghatározóbb befolyással bírnak helyi és nemzeti politikai döntésekre, és versengenek a nemzetpolitikai integritással. A CSR-diskurzus ezen irányzatai a gazdasági hatalom és befolyás politikailag felelős alkalmazását tanulmányozzák. A „vállalati alkotmányosság,” az „integratív társadalmi szerződés elmélet” és a „vállalati állampolgárság” fogalmak tartoznak ide. Az *integratív* elméletek a társadalmi igények és követelések beillesztését vizsgálják; azzal érvelnek, hogy egy vállalkozás növekedése és léte a társadalomtól függ, abban keresi legitimitását, és ezért megfelelően kell reagálnia a társadalmi problémákra. Ennek az irányzatnak a legdivatosabb elméletei közé tartozik a „problémamenedzsment,” a „közfelelősség,” a „stakeholder menedzsment” és a „vállalati társadalmi teljesítmény” fogalmi. Végezetül pedig az etikai irányzatok az olyan helyes cselekedetekre koncentrálnak, amelyek egy jobb, emberibb társadalom kivívását segítik elő. Ezek az elméletek gyakran hagyatkoznak olyan etikai, illetve morálfilozófiai rendszerekre, mint a kanti kapitalizmus; a tulajdonjogi és elosztási igazságosság modern elméletei; libertáriánus szabadság-, jog- és jóváhagyás-elméletek; arisztotelészi megközelítések; katolikus társadalomelmélet, illetve középkori skolasztika. Az ide tartozó stakeholder normatívumelmélet, az egyetemes jogok és fenntartható fejlődés elméletek mind a társadalom közös javának szolgálatát hirdetik.

A CSR-rel kapcsolatos diskurzus egyik kihívása, hogy legfontosabb kérdései mögött alapvető morálfilozófiai dilemmák állnak, melyeket az emberbarátság, altruizmus, önzőség, igazságosság, vagyis az emberi természet milyenségéről alkotott vélemények dominálnak. A naivitás és idealizmus vádjával, sőt önvádjával gyakran szembesülnek a CSR-pártolók, melyet keserű rezignáltság és cinikus realitásérzék inspirál. „Hogy várhatnánk el egy vállalatától, hogy legyen lelkiismerete, amikor nincs lelke, ami elkárhoznna, és nincs teste, ami megfenyíthető? (És Istenemre, mindkettőre nagy szüksége lenne!)” – írja Thurlow báró, Anglia kancellárja már a 18. században. Banerjee „morális cselekvők téveszméjének” nevezte azt az elvárást, hogy egy vállalatot a profitszerzésen kívül más is érdekeljen (Banerjee 2008:58). Jogi előírások nem tudnak lelkiismeretet előírni. „Míg a jog elismeri a vállalat metaforikus értelemben vett személyiségét,” – írja Banerjee – „és megengedi neki, hogy szerződjön és birtokoljon; a metaforikus lelkét és annak felelősségeit már nem

Fotó/Gönczö Viktor

írhatja elő neki.” (Banerjee 2008:56) De még ha előírhatná is, Banerjee hozzáteszi, a vállalatok működését szabályozó törvényeket nem elszigetelve hozzák: a politikai lobbí, mint vállalati stratégia immár 200 éves múltra vezethető vissza (Banerjee 2008).

Még keserűbb hangok a vállalatokat természetszerűleg és reménytelenül etikátlan intézményeknek tartják, melyek a „kapzsiság ösvényét” (Greenspan – idézi Banerjee 2008:63) tapossák. Coombs és Holladay szerint „nem feltételezhetjük, hogy egy vállalat magától értetődően felelősen, vagy akár csak humánusan cselekedjen. A profit vonzereje gyakran végzetes lehet.” (Coombs–Holladay 2011:3) A nagy reakciót kiváltó dokumentumfilm, *The Corporation* („A Vállalat”), konkrétan pszichopataként ábrázolja az intézményt, amely olyan válogatott patológiákkal rendelkezik, mint a mások jólétének teljes semmibe vétele, az álnokság és a tartós kapcsolatok kiépítésére való képesség hiánya. Más szkeptikusok a torz erőviszonyok végtelenül determináló hatásaira hivatkoznak. A vállalati állampolgárságról, társadalmi felelősségről és fenntarthatóságról szóló, szép új világot hirdető emancipációs retorika szerintük nem más, mint egy „mindent, vagy semmit” játék gazdagok és szegények között, ahol már rég le van osztva, hogy ki visz mindent, és ki semmit. „A vállalat úgy fejlődött ki,” – érvel Duggar – „hogy azok érdekeit szolgálja, akik azt irányítják, azok kárára, akik pedig nem.” (idézi Banerjee 2008:52) Az egyenlőtlen erőviszonyok teremtette kilátástalanság olyan nézetekben nyilvánul meg, mint például Banerjee következtetése: „még ha igaz is, hogy a CSR hasznos az üzletnek és jó hatással van a világ gazdaságára, még mindig ott a kérdés: kinek a világára és kinek a gazdaságára?” (Banerjee 2008:61)

Többen azon CSR-retorika sikertelenségére mutatnak rá, amely a CSR-t hivatott vonzónak feltüntetni a vállalatok szemében: ez a „a CSR hasznot hajt” érve. Az erre vonatkozó bizonyítékok sokak szerint még mindig nem eléggé perdöntők, és egy sor kérdés marad megválaszolatlanul. Kik az igazi élvezői a vállalati tevékenységnek, a CSR-t is beleértve? Kik az ún. „érdekeltek,” „stakeholderek”? Ők szövetségesesek vagy ellenségek? A becsületesség, átláthatóság és morális állampolgárság retorikája is gyakran lesz szkepszis áldozata: „Az üzleti sikerek záloga a becsületesség és az átláthatóság”, Marx Groucho írja: „ha ezt tudod színlelni, már jó úton jársz.” (idézi Banerjee 2008:64) De még ha egy üzleti szereplő őszintén etikusan szeretne is eljárni, vajon van-e mindig igazán lehetősége arra, hogy felelős döntéseket hozzon? További probléma, hogy míg a CSR diskurzus bátorítja a felelős viselkedést – írja Newell –, addig nem építette ki egy vállalati „fékek és egyensúlyok” rendszerét, amely a „felelőtlen” viselkedést szűrné és szankcionálná. Ehelyett a CSR-elvárás „még több hatalmat adott a vállalatok kezébe a saját viselkedésük feltételeinek kialakításában.” (Newell 2005:542)

És végezetül ott egy következmények nélküli világ perspektívája, ahol még a legetikátlanabb, legkárosabb tevékenységek sem járnak megtorlással. Elméletileg, ha a cégek nem cselekednek etikusan, a társadalom megvonja tőlük a bizalmat, a működésre irányuló társadalmi legitimitást. De vajon tényleg ez történik-e? A Union Carbide, Nike, Exxon és Shell talán tönkrement az általános társadalmi felháborodás közepette, amelyet gondatlanságuk, visszaéléseik és túlkapásaik okoztak? Nyilván kénytelenek voltak változtatni a működésükön társadalmi nyomásra, de a Davis-féle „felelősség vastörvénye” ösz-

szességében kesztyűs kézzel bánt velük. Több szempontból ezek a cégek nemhogy gyengültek volna, hanem még erősödtek is.

A CSR-diskurzus egy rendkívül dinamikus intellektuális párbeszéd, amelynek alapjai és mellékjelenségei egyaránt újra és újra átfogalmazódnak, bebizonyosodnak, illetve felülíródnak. Ebbe a párbeszédbe szeretnénk bekapcsolódni a társadalmi felelősségvállalás egyik legnépszerűbb következtetésének kritikus áttekintésével, amely a CSR egyik belső önellentmondása is egyben: a lokalitás és globalitás egyidejűségének elvárása. Ahogy Newell írja, „a CSR működhet bizonyos szereplőkkel, bizonyos helyeken, bizonyos problémák esetében, bizonyos pillanatokban. (...) Az a kihívása, hogy azonosítsa és pontosítsa ezeket a feltételeket azért, hogy ne általánosítsunk, vetítsünk, illetve romantizáljunk helytelen »legjobb gyakorlatokat« úgy, mintha az egész világ csak egyfajta CSR-modellre lenne fogékony.” (Newell 2005:556)

A társadalmi felelősség gyakorlata és általában a nemzetközi vállalati kultúra megjelenése a poszt-szocialista Magyarországon a kultúra-specifikus sajátosságok figyelembe vételének fontosságát mutatja. Ezt vizsgáljuk most.

A CSR Magyarországon

A CSR terjedésének kezdete Magyarországon a kilencvenes évekre vezethető vissza. A magyarországi vállalati felelősség sajátosan „glokális” képet mutat, mivel a helyi poszt-szocialista társadalmi, kulturális és politikai környezet, valamint a beáramló külföldi (nyugati) vállalati kultúra keresztmetszetében alakult ki. Az 1989-es rendszerváltás, a kapitalizmusra való átállás nem volt zökkenőmentes, és a „szocialista örökség” hatásai ma is érezhetők e hibrid vállalati kultúrában. A régió még mindig krónikus lépéshátrányát próbálja behozni, hiszen a szocializmus után tíz évnek kellett eltelni, hogy a „kelet-közép-európai régióban az átalakult vállalatoktól meg lehessen követelni a társadalmi felelőséget is.” (Kerekes–Wetzker 2007:39)

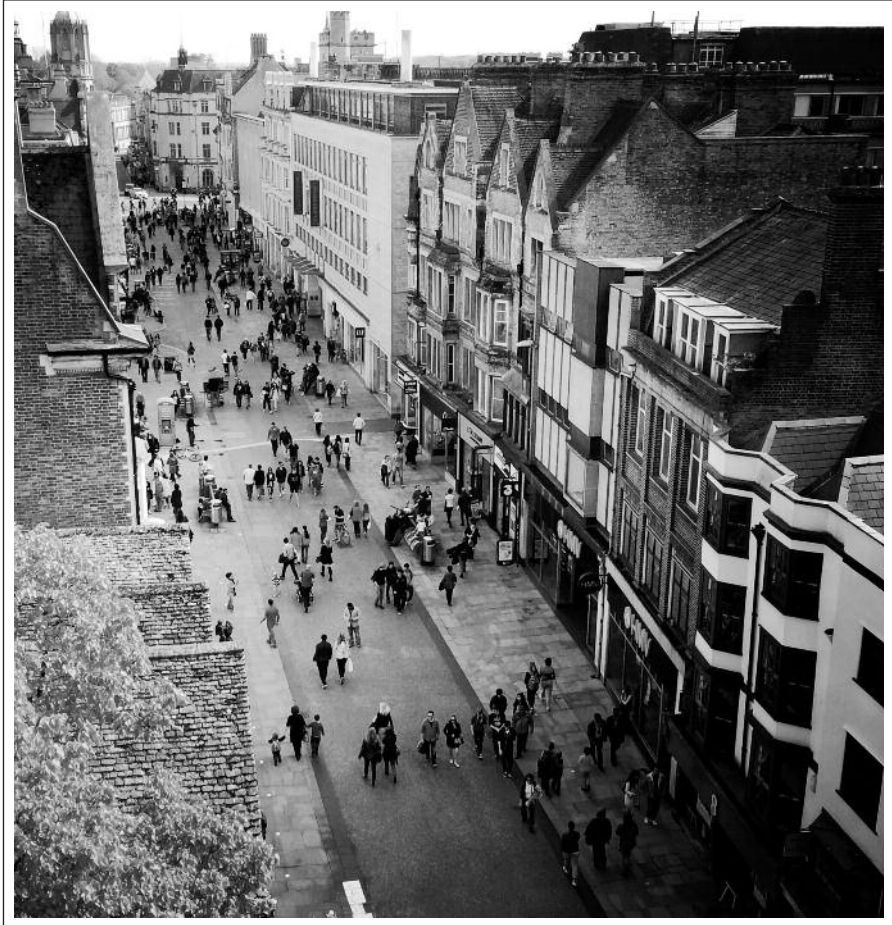
A tervgazdálkodásról piactudásra való átállás több szempontból is paradigmaváltásnak tekinthető. A szocialista tervgazdálkodás vállalatai híresen rossz hatékonysággal dolgoztak: fenntartható, gazdaságos működésre nem voltak kötelezve, viszont több szociális jellegű funkciót elláttak. Óvodák, orvosi rendelők, szakiskolák, nyaralók, sportlétesítmények fontos részei voltak a szocialista vállalatnak csakúgy, mint a kisközösségi, osztályalapú identitás erősítése, illetve a foglalkoztatottság biztosítása. A privatizált, piactudásra átálló vállalatok ugyan költséghatékonyság címén gyorsan leépítették ezeket a funkciókat, de megmaradt egyfajta nosztalgia a „munkahelyi gondoskodás” (Kerekes–Wetzker 2007:41) után, és a hártó mentalitás, miszerint a társadalmi felelősség, a társadalmi gondoskodás az állam feladata.

A magyarországi CSR problémái közvetve vagy közvetlenül gyakran köthetők a szocialista vállalati kultúrához és mentalitáshoz. A felülről irányított tervgazdálkodás alatt a vezetők döntési lehetősége korlátozott volt, amely alacsony vezetői tapasztalatot és kezdeményezőképeséget eredményezett. Rövid távon nem valósultak meg az anyagi elvá-

rások: a CSR legfőbb akadályaként általában a viszonylagosan rossz gazdasági helyzetet okolják. Ugyancsak megfigyelhetők a szocialista mentalitás elutasítására irányuló, ellentétes és radikális végletek. Az új magyar vállalati kultúrát gyakran jellemezte a „vadkapitalizmus” kritikátlan elfogadása, a profit minden eszközt szentesítő elsődlegessége. A régi, gyakran erőltetett és előírt közösségi tevékenységek, az „önkéntes” „társadalmi munkával” szemben a magyarok túlságosan individualistává, önközpontúvá és a közösség iránt közönyössé váltak. Jellemző, hogy az általános nézet szerint a CSR érintettjeinek piramisa az egyént a közösség fölé helyezi: a munkavállalót, a fogyasztót, az ügyfelet, a tulajt, a befektetőt, mint stakeholdereket a helyi közösség elé sorolja (Angyal 2009:182–183). Eszerint a CSR legfontosabb feladata a jó munkakörülmények megteremtése, a leépítések és elbocsátások kezelése, a dolgozók alapvető jogainak biztosítása – feladatok, melyek nyugati modellekben nem önkéntes CSR-nak, hanem alapvető kötelezettségnek számítanak. Magyarországon a fenntarthatóság harmadik, társadalmi pillérének integrálása csak a vállalatok szűk körére jellemző a gazdasági és környezetvédelmi pillérek után (Bart-Fehér 2003:53). Egyéb poszt szocialista közép-európai sajátosság a korrupció, az adócsalás, a feketegazdasági kapcsolatok rendszere, a kiskapuk – még olyan cégek vállalati kultúrájában is, amelyek egyébként elismert CSR-tevékenységet űznek (Chikán 2008:11). „A normaszegés lett a norma” (Győri 2011), mely megmagyarázza a fogyasztók vállalatvezetőkkel szembeni alapvető bizalmatlanságát. A rendszerváltást követő ideológiai vákumban felszabaduló energiák, a privatizáció során egyes személyek látványos gyarapodása a „gyors meggazdagodás” étoszát hirdették, mely pont azt a hosszú távú stratégiai tervezést ássa alá, mely a sikeres CSR alapja. Ritka az a vállalkozás, mely elég „türelmes” ahhoz, hogy kivárja a kutatások végét, és ellenáll a profitszerzés kísértésének.” (Kerekes–Wetzker 2007:39) És végül a magas adók és általános pénzügyi nehézségek miatt a régióra nem jellemző az adományozás, a filantrópia és a karitatív tevékenység kultúrája.

A CSR kultúra szintű konszolidációjának hiánya felszínes retorikában, kettősségekben és következetlenségekben mutatkozik meg leginkább. Mivel a magyarországi CSR jellemzően a nyugati vállalatvezetők kezdeményezésének köszönhető (Kerekes és Wetzker szerint könnyebb meggyőzni a magyarországi leányvállalat vezetőjét a társadalmi támogatásokról, ha nem magyar, mintha magyar [Kerekes–Wetzker 2007]), akiknek vállalati kultúrájuk ezt már alapvető elvárásként kezeli, a CSR a progresszív nyugat szimbóluma lett. És mivel Magyarországon is felismerték, hogy az etikai magatartás pozitív kapcsolatot mutat az értékesítési árbevétellel, „szinte mozgalommá vált felelős magatartást gyakorolni.” (Angyal 2009:188) Egy másik tanulmány szerint az egyik vállalatnál jelezték, hogy az etikai kódex létrehozásánál „egyfajta ‘divat’ motiváció is megjelent.” (Szegedi 2010) Ugyanakkor a kis- és mikrovállalkozások gyakran még fogalmi szinten sincsenek tisztában a CSR-ral, és a cégek alaptevékenysége társadalmi hatásainak szisztematikus vizsgálata rendkívül ritka (Angyal 2009:189). A CSR sajnos még csak elvett stratégiai alappozíció: általában marketingcélokat szolgál és a kommunikációs osztályok feladatköre, mely a vállalati felelősséget a pusztá retorika szintjére fokozza. És bár az etikai intézményesítés terén fejlődés tapasztalható (Szegedi 2010), az etikai kódexek készítése,

Fotó/Gönczö Viktor

a fenntarthatósági jelentések posztolása, illetve az adományozás még nem azonos a CSR mint vállalati stratégiával (Chikán 2008:11).

Míg nyugaton a fogyasztói igények és elvárások ösztönzik a vállalatok felelős viselkedését, a magyar kontextusban a (80 százalékban külföldi) nagyvállalatok teszik ezt. Magyarországon alacsonyak a civil szféra és a fogyasztók elvárásai. Kialakult ugyan egy civil, tudományos és médiakörnyezet, de nem elég erős, a társadalmi párbeszéd pedig nem elég aktív. A globális környezeti problémák kevésbé foglalkoztatják a lakosságot, mint Nyugat-Európában (Szlávik 2009:70), a fogyasztóknak pedig még mindig az ár az elsődleges szempont.

A magyar, közép-európai posztoszocialista környezet kihívásaira mind kultúraspecifikus, mind pedig globális megoldásokra szükség van. A fejlődés ellenére még mindig kiemelten fontos a vállalatok etikai intézményeinek fejlesztése olyan valódi visszacsatolásokon keresztül, mint az etikai folyamatok nyomon követése és rangsorolása (Zsolnai 1997), vagy az érintettektől elnyert „társadalmi védjegy” (Győri 2011:71). A konkrét javaslatok közé tartozik a diverzitás fenntartása a rugalmasan alkalmazkodó ökológiai és társadalmi rendszerek kialakítása érdekében (Kerekes 2011:10); az innováció és kutatásfejlesztés beemelése a felelős magatartás közé (Angyal 2009:188); illetve a médiatörvény változtatása és a média tudatformáló hatásának céltudatosabb használata a jó gyakorlatok és a példamutató esetek bemutatására (Szlávik 2009:76). A fogyasztói mentalitás, a társadalmi normák módosítása az egyik legfontosabb cél, hiszen ha „a társadalmi környezet erőteljes elvárásokat fogalmaz meg, a fogyasztók ezen társadalmi normák hatására fel fognak lépni a vállalatokkal szemben azzal az igénnyel, hogy azok versenyképességüket ezen normák teljesítésén, tehát társadalmilag felelős magatartáson keresztül érhék el” (Chikán 2008:10) – a vállalatok „végül is azt teszik, amit nekik a stakeholderek tenni engednek” (Zsolnai 1997:30). És végül Magyarországon is kihívást jelentenek a globális kapitalizmus és fogyasztói társadalom egyetemes anomáliái: a tárgyfüggőség, az együttműködés helyetti versengés, az ember „tulajdonlasi vágya” (Kerekes 2011:12). A szocializmusból kapitalizmusba való átmenet után Magyarország ismét paradigmaváltás előtt áll követendő normák és értékek tekintetében, hiszen „a vállalati társadalmi felelősség egyfajta ‘gondolkodásmód’, amely egészen másképp fogja fel, hogy mi a siker, kinek tartozik egy vállalat elszámolással, és miben áll egy vállalat identitása” (Poznan – idézi Kerekes–Wetzker 2007:41).

A nemzetközi és hazai CSR-kitekintés konklúziója azon tézisünk, mely szerint a „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” paradigma régen megbukott, csak ideje lenne már felismerni és beismerni. Ennek egyik oka az autentikus rálátás és globális gondolkodás lehetőségének hiánya.

Miért nem tudunk globálisan gondolkodni?

Első érvként említhetjük, hogy *a globális veszélyek észlelése és a viszonylag távoli jövőben keletkező veszélyek, következmények észlelése, bevállalása, felelősség-konzek-*

venciái a globális gondolkodás egyértelmű akadályai. Nem biztos, hogy érdekel, mi zajlik a világ többi részén. Nem biztos, hogy tudjuk, mi zajlik a világ többi részén. Nem biztos, hogy elhisszük, mi zajlik a világ többi részén, hiszen a média kontrollja, a hírek alapvetően katasztrófa természetűek, nem a szép jövőről szólnak. Kognitív gátjaink vannak, és nem ismerjük a különböző nemzetek kultúráit, ugyanakkor az egyéni felelősség és kollektív felelősség megfogalmazásai, elvárásai kulturálisan determináltak. A különböző jogrendszerek az egyéni felelősség elvét preferálják szemben a közösség felelősségével. Ez az önkéntes társadalmi felelősségvállalást az egyén szintjén is „nehezen értelmezhetővé” teszi (például a gyermekvállalás nem a társadalom fennmaradása miatt történik, sőt, az iskolázottsággal csökken a gyermekvállalási kedv). Tehát az egyéni társadalmi felelősségvállalás az önkéntesség és segítségnyújtás, továbbá a karitativitás fogalomrendszerében értelmezhető, a társadalom mélyrétegeit nem feltétlenül érinti.

A pszichológiai okok közé sorolható az egyén és a cég relációja, különválása a felelőség vonatkozásában. A cégek felelősége és a céget vezető, illetve a cégekben dolgozók felelősége is különbséget mutat jogrendszerek között, és egy adott jogrendszeren belül is. Amit az egyén egy cég nevében megtehet, azt nem biztos, hogy megteheti magánszemélyként (tulajdonszerzés, különböző fajta kölcsönkhöz való hozzájutás), és fordítva. A korlátolt felelőségű társaságok már nevükben korlátozzák a felelőség mértékét. Az egyének cégvezetőként sokkal felelőtlenebbül viselkedhetnek, mint magánemberként. Vajon magánemberként a saját vagyonunkból bevásárolnánk-e másodlagos jelzálogpiaci eszközökből, görög vagy ciprusi államkötvényekből, esetleg rábeszelnénk a feleségünket arra, hogy a családi ezüstöt fektesse Detroit városának adandó kölcsönbe (lásd Commerzbank esete)? Általában kijelenthető, hogy például a 2008-as gazdasági válság kapcsán a sok százmilliárd dolláros kárt okozó bankvezetőket, hitelminősítőket, nyugdíjalapok vezetőit (azaz egyéneket) nem zártak börtönbe, tehát az egyéni felelőségük élesen elvált a cég által okozott kártól. Azt pedig mindenki tudja, ha valaki magánemberként olyan eszközöket ad el, amit nem birtokol, bűncselekményt követ el.

Játékelméleti megközelítésből is vizsgálhatjuk a felelőség érzékelésének, a cselekvések következményeinek hiányát. Azokat a károkat, amelyek bekövetkezése valószínű, vagy akár biztos, de csak a jövőben esedékes, az emberek nem veszik túlságosan komolyan. Hiába riogatják őket azzal, hogy a dohányzás rákot okoz, ha az nem ma vagy holnap következik be, a fenyegetést nem érzik valósnak és közelinek. Ez még a kifejezetten egyéni és lokális problémák esetében is jellemző hozzáállás lehet. A globális problémáknál, ahol nem egyszerű egyének, hanem transznacionális cégeket képviselő egyének, tehát megváltozott érdekek mentén viselkedő egyedek döntései befolyásolják a jövőt, ez a játékelméleti alapvetés fokozottan érvényes. Az, hogy mi történik 10, 20 vagy 200 év múlva, vagy épp az unokáinkkal, az egy „sáska-attitűdű” cég számára értelemszerűen lényegtelen. A legtöbb globális probléma (klímaváltozás, sark-közeli életvitel eltűnése, fajok kihalása, ökoszisztéma felborulása, és így tovább) a téridő kontinuumban tőlünk távol lévő probléma, melyek észlelése hatványozottan tompítja a problémaérzékenységet.

Másodszor, a globális veszélyek észlelése és a viszonylag távoli jövőben keletkező veszélyek, következmények észlelése, bevállalása, felelősségkonzekvenciái nem vállalko-

zástermészetű kérdések. A globális, transznacionális cégek az eltérő jogrendszerben élesen eltérő felelősségekkel viselkednek a profitmaximalizálás érdekében; nyilvánvalóan más környezetvédelmi szabványok vonatkoznak egy rüsselsheimi vagy egy indiai autógyártás kapcsán. A globális felelősségmérce a szükséges lokális minimumon működik az adott cégcsoporton belül. A globális gondolkodás lokális gondolkodássá változik, hiszen a „fejlődő világban” nem a legszigorúbb nyugati normák szerint fogják gyártani például a gépkocsikat. Ez azt jelenti, hogy ugyanaz a cégcsoport a világ egyik pontján kategóriákkal felelősségteljesebben, illetve felelőtlenebbül viselkedik, mint másutt. Ennek egyik leglátványosabb példája a Shell Angliában folytatott tudatos viselkedése a Niger folyó torkolatánál végzett tevékenységével szemben.

A „sáska-attitűd” értelmezésében a profitmaximalizálás érdekében a cégek a helyi ökoszisztémától idegen, azt károsító tevékenységet folytathatnak, és nem ritkán olyan zöldmezős beruházást létesítenek, melynek kapcsán még állami támogatásra vonatkozó igényeket is megfogalmazhatnak. Mivel a tőke mozgása és a változásokhoz való alkalmazkodás sebessége a cégek esetében gyors, ezért ha veszélyben látják profitjukat, illetve felélték a lokális, természeti és emberi erőforrásokat, „sáskaraj” módjára továbbállnak, a következményekkel, a hátrahagyott természeti és humán következményfelelősségekkel csekély számban törődve. Ez a „sáska-attitűd” inspirálta a fent megfogalmazott „patológiát”, miszerint a vállalat képtelen tartós kapcsolat kialakítására. Egy kivonuló cég látóterében nem az a központi kérdés, hogy mi történik utána a lokális társadalommal, illetve hogy él túl, hanem az, hogy a cég hogyan tud újabb területeken erőforrásokhoz jutni és túlélni.

Harmadszor, a fenntartható fejlődés és a fogyasztói társadalom paradigmája szintén megbukott. Amennyiben a fejlődést növekedésként értelmezzük (eladott autók darabszáma, tőzsdeindexek emelkedése, és így tovább), addig megfelelkezünk néhány alapkérdésről. Vajon vannak-e a növekedésnek határai? Vajon a Föld nevű bolygónak az erőforrásai végesek-e? Vajon minden erőforrásunk megújul? Vajon van-e értelme megtermelni olyan javakat, amiket nem fogyasztunk el? Vajon a fogyasztói társadalom sokak számára vonzó életvitele mekkora társadalmi változásokat kényszerít ki (lásd például kínai falvak és városok)? Vajon ki a felelős a túlfogyasztásért?

Mindezek a kérdések megfogalmazhatók néhány globális felelősségkudarc szempontjából is. Miközben még mindig vannak, akik szerint a globális felmelegedés a Föld természetéből és a kozmoszból fakadó, természetes folyamat és nem az üvegházhatás és szén-dioxid-kibocsátás kauzális összefüggése, manapság már 50-faktoros naptej kell a nyaraláshoz. A globális környezetszennyezést néhány vállalat kreatív félmegoldásokkal igyekszik kozmetikázni (lásd például a korábban említett Shell esetét). Elterelő alibi-CSR, cinkos csönd, elhallgatás, vagy az újrahasznosítás mítosza jól bevált módjai a felelős viselkedés színlelésének és a felelőtlenségek leplezésének. A túlnépesedés problémája továbbra is sürgető. Ki a felelős a viláért? Ha filozófiai aspektusból közelítjük meg, akkor az összes vállalat, egyén, állam, civil szervezet, és így tovább. Ha viszont mindenki felelős, akkor a felelősség-metszeteknek a hozzárendelése hamarosan elvárhatóvá válik. Ma már nyílt tényként kezeljük, hogy az ivóvízkészletekért a nem is olyan távoli jövőben, háborúk

fognak kirobbanni. A túlnépesedés, a Föld élelmiszer- és vízgazdálkodása szintén olyan globális kérdések, amelyeket egyelőre lokális megoldásokkal lehetne kezelni.

Bizonyos CSR-rendszerek a képmutatás csúcsát jelentik; nem ritkán öngazoló és profitnövelő beruházások és tanácsadók uralják a piacot. A képmutatás olyan abszurdítások formájában jelenik meg, hogy például a szerzők által egy kínai nemzetközi konferencián bemutatott (Rajcsányi-Molnár–András 2013) lokális CSR-rendszer adaptálása kapcsán az indiai hozzászóló azt fogalmazta meg, hogy a CSR-tevékenység a világban, de különösen Indiában elterjedt és alapvető, ezért egy-egy lokális CSR-fejlesztés bemutatása ugyan érdekes lehet, de jó példákra már ebben a műfajban nincs szükség. Különösen dermesztő, hogy a cégek társadalmi felelősségvállalásában, annak minőségében óriási fekete pontot jelent a gyermekmunka alkalmazása akkor, amikor nemzetközi sztenderdnek számító brand-cégekről derül ki, hogy érintettek a gyermekmunka szempontjából. Az önkéntesség mítosza csak az elvárt profit teljesülésekor működik. Ha egy cégnek nem teljesülnek a tervei, az önkéntes programjainak a számát, költségvetését minimalizálja. A profit létrehozása pedig erőforrás-igényes folyamat, mindig „elégetünk” különböző energiatípusokat akkor, amikor létrehozunk.

Megoldások

Gondolkodj lokálisan, cselekedj lokálisan, alkalmazd a legszigorúbb nemzetközi mércét!

Kinek a problémája? Ez az én problémám? – tesszük fel gyakran a kérdést. Ha azt hisszük, hogy a Pekinget betakaró szmogfelhő a pekingiek problémája – ha probléma egyáltalán valakinek is –, akkor minden bizonnyal tévedünk. Az emberi természet sajátosságaiból fakadó következmények, illetve a különböző fent vázolt felelősség-metszetek miatt a lokális gondolkodás megerősítése célszerű. Ebben erősítő tényező lehet a helyi közösség, továbbá annak az egyszerű ténynek az ismerete, hogy ha a Föld minden pontján az ott lakók, a helyiek teszik a dolgukat, akkor a nagy helyen, a Földön sem alakul ki globális egyensúlytalanság. A problémát ott kell megoldani, ahol meg lehet oldani. Az emberek életét ott kell javítani, ahol lehet javítani. A lokális gondolkodás erősítését a transznacionális cégek lokális CSR-tevékenysége megtámaszthatja, de ehhez erős jogszabályi és etikai normák kényszerítő ereje szükséges.

A második megoldási javaslat a CSR mint fogalom revízióját érinti. Ötven év alatt a CSR eklektikus szakirodalmat termelt, ami sajnos a köztudatban, ahova a gazdasági szférát, vagyis a CSR gyakorlati síkját is soroljuk, már csak egy ködös vetületként jelenik meg, ahol szinte minden CSR. „A kifejezés zseniális” – írja Votaw:

„mindenkinek jelent valamit, de nem mindig ugyanazt. Vannak, akik jogi kötelezettséget és felelősséget értenek alatta; másoknak társadalmilag felelősségteljes viselkedést jelent etikai értelemben; megint mások okhatározói módban értelmezik, mint ‘felelősnek lenni valamiért’; sokan egyszerűen karitatív tevékenységet látnak benne, mások pedig társadalmi tudatosságot; sokan azok közül, akik leghevesebben hirdetik,

egyszerűen a törvényesség, a 'legitimitás' szinonimáját látják benne a 'valahová tartozás', vagy a helyesség és érvényesség kontextusában; néhányak szerint olyan bizalmi feladat, amely magasabb viselkedésnormákat követel az üzleti szereplőktől, mint általában a polgároktól." (Votaw 1972:25)

Ha minden CSR, akkor semmi sem CSR. A „szétfolyó” CSR-rendszerek nem alkalmasak célzott, hatékony projektek végigvitelére. Azt a CSR-rendszert tartjuk ütőkésnek, amely cégen kívül és cégen belül kevés számú projektet tervez, hitelesít és valósít meg. A jó recept: 1 belső és 1 külső CSR-projekt, amelyek fókuszában a lokalitás áll. A felelősségteljes vállalat elsősorban *vállalatilag felelős vállalat* (*Corporately Responsible Company*³), amely mindent megtesz azért, hogy a munkavállalói számára és a működési környezete számára igényesen állítsa elő a javakat. Elsősorban vállalatilag legyen felelős, másodsorban társadalmilag. Ez a hitelesség záloga. Az elkoptatott CSR-fogalom helyett vezessük be a *vállalatilag felelős vállalat* terminust.

A vállalatilag felelős vállalat megteremtése alapvető hitelességi kérdés a CSR szempontjából. Amennyiben a vállalat saját munkavállalóival nem bánik felelősen (például nem fizet túlórákat, a táppénzes állományt gyanakvással figyeli, nem támogatja az alulról jövő kezdeményezéseket, mint például a szakszervezetek alapítását, és így tovább), akkor hiába szervez a tágabb környezete számára nagy CSR-akciókat. Kár a képmutatásért, hiszen a munkavállalói a környezetből kerülnek ki, megalkották a saját véleményüket a vállalatról, és ezt meg is osztották egyéni és közösségi kommunikációs hálózatukkal egyaránt.

A vállalatilag felelős vállalat egyik ismérve a lokális társadalomba történő aktív *beágyazódásra* törekvés. Az egyértelmű jelzés a munkavállalók felé, ha ők, lakóhelyük és környezetük fontos a cég számára. A beágyazódási folyamatnak az is jót tehet, ha például a külföldi delegált munkavállalók helyben laknak; ez sajátos, áttételes garanciát jelenthet a helyi lakosok számára is. Vélhetően felelősen viselkedik a „messziről jött ember”, ha sorsa (részben) közös a helyi közösséggel, ahol a szomszédja a munkatársa. A vállalatvezető cégfelelőssége és a vállalatvezető egyéni, személyes, emberi felelőssége az aktív beágyazódás során sajátos metszetet alkot.

Az etikai irányzatok, azon belül is a keresztény etikai irányzat áll talán ehhez az új koncepcióhoz a legközelebb: az egyén felelősségét feltételezi és emberközpontú, míg a hagyományos CSR-koncepció a nevében is azt hordozza, hogy a vállalaté a felelősség, ami természeténél fogva gyakran megfoghatatlan. Számunkra ez a CSR-megközelítések „Akhilleusz-sarka”. A *vállalatilag felelős vállalat* ezzel szemben visszaállíthatja az emberi felelősséget a középpontba, mert már az elnevezésében is azt mondja, hogy egy cég vállalatilag felelős, vagyis a működésében, ahogy az emberek működtetik, nem pedig *sui generis*. Ezzel a megközelítéssel kivédhető a hagyományos CSR-nek azon ellentmondása is, hogy egy vállalatnak „lelkiismerete” legyen, annak ellenére, hogy valójában nem természetes (hanem jogi) személy.

Végül pedig a CSR-kampánnyal kapcsolatban elmaradhatatlan eszköznek kell lennie a *lokális közösséggel kapcsolatos konzultációnak*. Egy vállalkozásnak helyet adó térségben a térség polgáraival, civil szervezeteivel, választott vezetőivel való konzultáció után szüksé-

ges újrafogalmazni egy multinacionális cég központi CSR-politikáját. A nemzetközi világ-szervezetek felvilágosító kampányaiban, mindennapi tevékenységeiben a globális problémákat erősíteni kell a lokális fókusszal. Olyan világban élünk, ahol a globális problémák megoldása a helyi problémák megoldásával kezdődik. Az egyén elsősorban a saját cselekedeteiért felelős. Ha mi nem fűtünk otthon fáradt olajjal, és az egyének a világon sehol nem fűtenek fáradt olajjal, akkor a fáradt olajjal való környezetszennyezés nem jelenik meg a légkörben. A nemzetközi szervezetek felvilágosító kampányainak másik fókuszában a cégek felelősségét is szükséges lenne hangsúlyozni.

Irodalom

- András István–Rajcsányi-Molnár Mónika–Füredi Gábor (2013): A vállalatilag felelős vállalat: A CSR- és a cafeteria-met-szet értelmezési lehetőségei a gyakorlatban. In: András István–Rajcsányi-Molnár Mónika (szerk.): *Metamorfózis: Globális dilemmák három tételben*. Budapest:Új Mandátum Kiadó. 127–139.
- Angyal Ádám (2009): *Vállalatok társadalmi felelőssége, felelős társaságirányítás*. Budapest:Kossuth Kiadó.
- Banerjee, Subhabrata Bobby (2008): Corporate social responsibility: The good, the bad and the ugly. *Critical Sociology*, 34., (1), 51–79.
- Barth-Fehér Szilvia (2003): Fenntarthatóság a hazai gyakorlatban. *Vezetéstudomány*, XLIII., (10), 44–55.
- Bowen, Howard Rothmann (1953): *Social responsibilities of the businessman*. No. 3. New York:Harper & Brothers.
- Carr, Albert (1968): Is business bluffing ethical? *Harvard Business Review*, Jan.–Feb. 143–155.
- Carroll, Archie B. (1979): A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of management review*, 4., (4), 497–505.
- Carroll, Archie B. (1991): The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. *Business horizons*, 34., (4), 39–48.
- Chester, Barnard (1938): *The functions of the executive*. Cambridge:Harvard.
- Chikán Attila (2008): Vállalati versenyképesség és társadalmi felelősség. *Harvard Business Review*, 11., 6–13.
- Clark, John Maurice (1926): *Social Control of Business*. Chicago:University of Chicago.
- Coombs, W. Timothy–Holladay, Sherry J. (2011): *Managing Corporate Social Responsibility: A Communication Approach*. Wiley: Com.
- Davis, Keith (1960): Can business afford to ignore social responsibilities? *California Management Review*, 2., (3), 70–76.
- Frederick, William C. (1960): The growing concern over business responsibility. *California Management Review*, 2., (4), 54–61.
- Friedman, Milton (1962): *Capitalism and Freedom*. Chicago:University of Chicago Press.
- Friedman, Milton (1970): The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits. *New York Times Magazine*, September 13. 32–33.
- Garriga, Elisabet–Melé, Domènec (2004): Corporate social responsibility theories: mapping the territory. *Journal of business ethics*, 53., (1–2), 51–71.
- Győri Zsuzsanna (2011): *A társadalmi felelősségvállalás helyzete Magyarországon*. Műhelytanulmány, 59. Budapest:Bu-dapesti Corvinus Egyetem.
- Johnson, Harold L. (1971): *Business in contemporary society: Framework and issues*. Wadsworth Publishing Company.
- Kerekes Sándor (2011): Fenntarthatóság és társadalmi felelősség – a globalizálódó világ megoldatlan problémái. *Ma-gyar Bioetikai Szemle*, 3., (1), 4–13.
- Kerekes Sándor–Wetzker, Konrad (2007): Keletre tart a 'társadalmilag felelős vállalat' koncepció. *Harvard Business-manager*, 9., (4), 37–47.
- Kreps, Theodore John–Murphy, Kathryn Robertson (1940): *Measurement of the social performance of business*. Washington, DC: US Government Printing Office.
- Lantos, Geoffrey P. (2002): The ethicality of altruistic corporate social responsibility. *Journal of Consumer Marketing*, 19., (3), 205–232.
- McGuire, Joseph William (1963): *Business and society*. New York:McGraw-Hill.
- Newell, Peter (2005) Citizenship, accountability and community: the limits of the CSR agenda. *International Affairs*, 81., (3), 541–557.

- Rajcsányi-Molnár, Mónika–András, István (2013): *Innovative Corporate Social Responsibility Scheme Development: The Case of a Hungarian Company*. 7th Global Business and Social Science Research Conference, Conference Proceedings. Peking, Kína.
http://www.wbiworldconpro.com/pages/previous_conf/chna-conference-2013 ISBN 978-1-922069-26-9.
- Sethi, S. Prakash (1975): Dimensions of Corporate Social Performance: An Analytical Framework. *California Management Review*, 17, (3), 58.
- Szegedi Krisztina (2010): *A magyar nagyvállalatok etikai intézményei*. Műhelytanulmány. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Szlávik János (szerk.) (2009): *A Vállalatok Társadalmi Felelősségvállalása*. Budapest: Komplex.
- The Corporation* (2003) Documentary.
- Tuzzolino, Frank–Armandi, Barry R. (1981): A need-hierarchy framework for assessing corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 6, (1), 21–28.
- Votaw, Dow (1972): Genius Becomes Rare: A Comment on the Doctrine of Social Responsibility, Pt. I. *California Management Review*, 15, (2), 25.
- Walton, Clarence Cyril (1967): *Corporate social responsibilities*. Wadsworth Publishing Company.
- Zsolnai László (1997): *Versenyképesség és etika*. Zárótanulmány. „Versenyben a világgal” kutatási program Z2. kötet. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.

Jegyzetek

- 1 A CSR (Corporate Social Responsibility) jelentése „vállalatok társadalmi felelősségvállalása”.
- 2 *The Corporation*. Dokumentumfilm (2003).
- 3 A szerzők által egy korábbi írásukban bevezetett fogalom, lásd András–Rajcsányi-Molnár–Füredi 2013.

Fotó/Gönczö Viktor

A CIVIL KÉRDÉSEK ESÉLYEI ÉS KIHÍVÁSAI AZ OKOS (DIGITÁLISAN BEHÁLÓZOTT) VÁROSOKBAN A DÉL-KOREAI NEW SONGDO CITY PÉLDÁJÁN KERESZTÜL*

Yoo Jinil

Bevezetés

■ A tanulmány célja a dél-koreai New Songdo City (NSC) digitálisan behálózott okosváros civil kérdéseinek vizsgálata. A tudományos diskurzusra NSC az első, tudatosan és központilag tervezett új városként vonult be Brazíliaváros 1960-as átadása óta. A tervek szerint a zöldmezős beruházás végén a városban 10 külföldi és 8 dél-koreai egyetemi kampusz, illetve 17 színház fog működni.

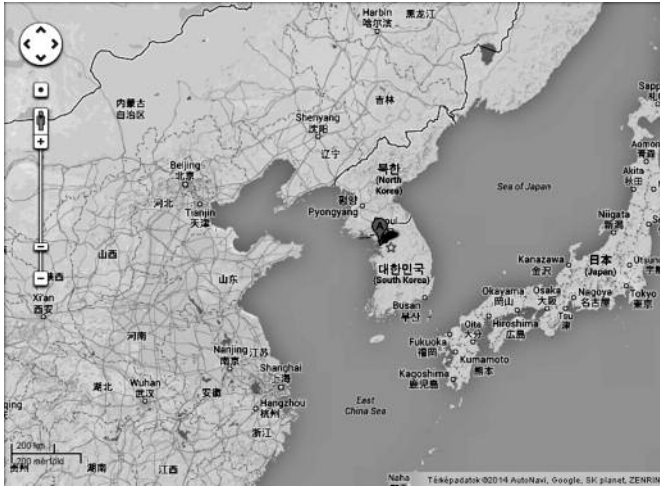
A mind gyakrabban hangoztatott jelenbeli felismerés, miszerint az energia- és nyersanyagforrások végesek, illetve, hogy ezek nagy részét a városok használják fel, elvezetett a fenntartható fejlődést és zöld növekedést elsődleges céljául kitűző városok létesítéséhez. 2050-ig több mint 6,4 milliárd ember fog élni városokban.¹ Ez az előrelátható növekedés olyan megközelítést kíván, mely biztosítja a városban lakók számára a megfelelő gazdasági fejlődést, energiaellátást és környezetvédelmet, és mindenekelőtt a civil kérdésekről szóló diskurzusból mind hangsúlyosabb jönlétet.

A teljes behálózottság és a mindenhol jelenlévő, a mindennapi környezetünkbe beépülő digitális eszközök – ubiquitous computing – segítségével nem csupán a város működése, de lakóinak kapcsolattartása válik hatékonyabbá és gyorsabbá. Első olvasatra

* A cikk megszületését a Hankuk University of Foreign Studies Research Fund támogatta. (This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund.)

tehát szélesebb regiszterű információhoz juthatnak és paradigmaváltás indulhat el a testi-lelki egészségmegőrzés, a fogyatékosok segítése, az oktatás és felzárkóztatás, illetve környezetvédelem kérdésében.

1. ábra. New Songdo City Kelet-Ázsia térképén

Forrás: <https://maps.google.com>

Az okosváros valamennyi folyamata automatizálva van az energiatermeléstől a közlekedésig, miközben rendszerei szem előtt tartják a víz-, az elektromosenergia-felhasználást, károsanyag-kibocsátást és közbiztonságot. A technológia lakosság szolgálatába állításának pozitív olvasata mellett létezik azonban egy kételkedőbb, kritikusabb olvasat is, melyet szintén megjelenítünk munkánkban. Ezen olvasat szerint egyrészt az automatizálás egy olyan új paradigmát teremt, melyben a civilek, a közösségek kiszorulnak a döntéshozásból, csökken az érdekképviselőtük és az egyének érdeke teljes mértékben a város, mint önálló entitás érdekének lesz alárendelve. Másrészt pedig a jelen okosvárosainak lakói eleve egy szelekciós eljáráson mentek keresztül, melynek alapvető preferenciái a várost szolgáló képes tudás köré koncentrálnak, így a hátrányos helyzetű rétegek és csoportok számára nem biztosított a felzárkózás. A civil esélyek mellett cikkünkben tehát kitérünk a veszélyekre is, melyek a teljes behálózottságból fakadó megfigyelésből és az emberi tényező háttérbe szorulásából fakadnak.

Vizsgálatunk szempontjából kiemelten fontos, hogy NSC az első olyan okosváros, melynek társadalmi teljes mértékben digitálisan behálózott, infrastruktúrája pedig a fenntartható fejlődés elvén épült, így reményeink szerint a jelenség vizsgálatával következtetéseket vonhatunk le a jövő okosvárosaival kapcsolatban is.

Némi magyarázatra szorul a forráshasználat. A szerző számára kézenfekvő koreai források helyett ugyanis a magyar olvasók és kutatók számára könnyebben elérhető és feldolgozható, a koreaiakkal egyenrangú angol nyelvű szakirodalomra támaszkodtunk, remél-

ve ezzel, hogy tudományos diskurzust indíthatunk el az okosvárosok civil kérdéseinek témájában.

A mindennapi környezetünkbe beépülő digitális eszközök, az okosvárosok és a társadalmi párbeszéd kapcsolata

A jelenben elterjedt az ubiquitous computing, vagyis a mindenütt jelenlévő számítástechnika jelensége. A kifejezést Mark Weiser, a Xerox PARC kutatója használta először, amikor a jelenséget az ember-gép interakció következő lépéseként jelölte meg (Weiser 1991). A mindenhol jelenlévő számítástechnika beépül környezetünkbe („a technológia beépül a falakba”) és bizonyos fokig társadalmunkba is, így elkerülhetetlen témájává válik a civil kérdésekről való beszédnek is. Az új paradigmát Mark Weiser szerint az jellemzi, hogy a számítástechnika és a digitális eszközök oly módon beépültek a hétköznapi folyamatainkba, hogy már észrevétlenek maradnak, és úgy használjuk őket, hogy nem tanúsítunk ennek a ténynek jelentőségét, mivel egy automatizált folyamat részévé váltak (Weiser 1991).

A jelenség 1991-es leírása óta az információs társadalom tudományos diskurzusába bekerültek a pervasive computing² és az Internet of Things³ fogalmak is. E jelenségek középpontjában azonban már nem az egyének, a felhasználók, hanem az eszközök állnak. Ezen olvasatban a civilek is csupán a hálózat végpontjai, egy bizakodóbb verzió szerint használói. Az így behálózott városokban a lakosok mellett maguk az épületek is interaktívá és kommunikatívvá válnak (Smyth et al. 2013:2).

Az okosvárosokról folytatott diskurzusban a téma újszerűsége miatt eddig kevés szó esett a civil társadalom megváltozott környezetre adott válaszairól. A probléma leírására sokféle lehetőség kínálkozik. Cikkünkben ezért többek között arra keressük a választ, hogy a behálózott társadalom milyen kihívások és lehetőségek elé állítja a New Songdo City-t, tágabb értelemben pedig a globális civil társadalmat. Elemzésünkkel annak megértéséhez kívánunk közelebb jutni, hogy ez a behálózottság milyen társadalmi különbségeket egyenlíthet ki, vagy éppenséggel nagyíthat fel? Az okosváros környezettudatos rendszerei milyen módon alakítják át a fenntartható fejlődés gyakorlatát? A teljes informatikai behálózottság által hogyan viszonyulnak egymáshoz az informáltság által származó civil diskurzus előnyei a digitális megfigyelés félelmével, és végső soron, egy okosváros esetében milyen esélyegyenlőségről és jólléti tényezőkről beszélhetünk.

Digitális behálózottság és civil társadalom

A nyilvánosság a világhálón új témák, beszédmódok és megszólalók segítségével az elektronikus és nyomtatott sajtó kapuőri és szerkesztői paradigmájánál sokkal szélesebb horizontot kap. A digitális hálózatok megerősítik a társadalmi kommunikációt azáltal, hogy természetüknél fogva alkalmasak a kapcsolatok gyors kialakítására. Ily módon a

civil mozgalmak és szervezetek kommunikációjának elengedhetetlen színterévé vált a világháló, a kulturális, sport és művészeti szervezetek pedig gyakran itt képesek a legszélesebb közönséget megszólítani. Az ubiquitous computing megjelenésével a központ nélküli és időtől független kommunikáció lehetővé teszi a korábbi tömegkommunikációs rendszerek környezetében perifériára szorult vélemények és hangok felerősödését, és az eddigi hatalmi viszonyok megkérdőjelezését (Szűts–Yoo 2013b:5–6).

Floridi (2009:156) a jelenség kapcsán Szókratész etikai racionalizmusát idézi, amikor a digitális behálózottság és civil társadalom kapcsolatát vizsgálva felteszi a kérdést, hogyha azért teszünk rosszat, mert nem tudunk jobbat, akkor, ha javul az információhoz való hozzáférés és az információfeldolgozás módja, vajon ennek következményeként majd kevesebb erkölcsi rosszat teszünk-e? Természetesen képezheti a vita tárgyát az is, hogy a társadalom mind nagyobb digitális behálózottsága milyen mértékben befolyásolja majd a civil részvételt a valós térben. Townsend (2013) olvasatában a behálózottság hatására a civil részvétel csökken majd, miközben a felhasználók interakciója nélkül működő Internet of Things adatfeldolgozó rendszerei rendkívül hatékonyan szolgálják majd a közjót.

Az internet megjelenésével a demokratikus folyamatokat összefüggésbe hozzák az IKT (infokommunikációs technológiák) fejlődésével (Viitanen–Kingston 2013). Az ilyen jellegű internetdemokrácia csökkenti az intézmények szerepét, növeli az átláthatóságot és civil részvételt azáltal, hogy lehetővé teszi a polgárok számára a közvetlenebb hozzáférést és vitát a javasolt tervezetekről, melyek a közösség életét hivatottak szabályozni (Coleman–Norris 2005).

A jelen városait átszövő kommunikációs és médiatechnológiák serkentik a városi élet térbeli, közösségi és szellemi szintjeinek személyesebbé tételét. A már említett Internet of Things, vagy az Ambient Intelligence (környezeti intelligencia) lehetővé teszik, hogy egy eddig statikus környezet interaktív módon alkalmazkodjon az ott lakók, tartózkodók igényeihez.

Információs fordulat és kétirányú kommunikáció mint civil szükséglet

A tudomány és az új technológiák etikájával foglalkozó európai csoport, a European Group on Ethics in Science and New Technologies (EGE) és az UNESCO Társadalom- és Trendkutató Központja (Observatory on the Information Society) elemzése szerint az információs forradalom alapjaiban és visszafordíthatatlanul változtatja meg világunkat, ezzel kulcskérdéssé formálva az információszerzés, -feldolgozás és -hasznosítás módját, a kommunikáció és számítógépes erőforrások használatát (Floridi 2009:154). Az információs társadalom környezetében a létezészt így már sokkal inkább az összekapcsoltság, mint az érzékelés határozza meg (Floridi 2009:156).

Az összekapcsoltság és kommunikáció előtérbe kerül, amire példát éppen egy természeti katasztrófa kapcsán megfigyelhető jelenség nyújt. A 2012-ben New Yorkban pusztító Sandy hurrikán miatt a várost katasztrófa sújtotta övezetnek nyilvánították. A katasztrófa utáni harmadik napon Michael Bloomberg polgármester sajtóközleményében fejtet-

te ki a felismerést, hogy a városok és civil lakosságuk milyen mértékben vannak a modern infokommunikációs technológiára utalva. Az élelmiszer- és frissivíz-ellátó központok mellett ugyanis immár egyenrangú szerepet kaptak az AT&T telekommunikációs cég által biztosított töltőállomások, ahol a civil lakosság a mobilkészülékeit tölthette fel, és a megrongálódott mobilátjátszó tornyok helyett a műholdak segítségével létesíthetett kapcsolatot hozzátartozóival, barátaival. Ezzel egy időben az AT&T és T-Mobile mobilszolgáltatók megszüntették a roaming díjakat, így könnyítve a kommunikációt. A jelenséget megfigyelve Viitanen és Kingston (2013) két következtetést is levon. Az első az, hogy az infokommunikációs technológiákhoz való hozzáférés ugyanolyan civil szükséglet lett, mint az élelmiszer és ivóvíz. A második következtetés az állam és magán (üzleti) szektor elkerülhetetlen együttműködésére hívja fel a figyelmet hangsúlyozva, hogy az infokommunikációs technológiákhoz való hozzáférés továbbra is alapvető civil jog kell, hogy maradjon, és a közösség tagjai így részesei maradhassanak a demokratikus társadalomnak. Az IKT és városok kapcsolata de Lange és de Waa (2013) szerint gyakran félreértelmezett, megkérdőjelezhető ugyanis az állítás, miszerint az új technológiák helyettesíthetik a városok valós terét.

Valószínű foratókönyv azonban, hogy a mindenhol jelenlévő számítástechnika és behálózottság következtében a város jelenségének egyes összetevői virtuálissá és központ nélkülivé válnak majd, a civil témákkal kapcsolatos elemek közül ily módon átalakul majd például a városok intézményrendszere. De Lange és de Waa (2013) kiemeli, hogy már az 1990-es évek óta számos szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az IKT fejlődésének és terjedésének hatására a városok az információs hálózatok, tudás és kultúra központjává, technopolisszá válnak.

Az okosváros jelensége

A mindenhol jelenlévő számítástechnika és az Internet of Things elterjedésének következtében az okosváros az állam és vállalkozások közös válasza a fenntartható fejlődés (és korlátozott formában a társadalmi felzárkóztatás) kihívására. Az okosvárosok politikai narratívája olyan megoldást keres, mely sikeresen közvetít majd a globális problémák és lokális megoldások között (Corburn 2009). Az okosváros némileg leegyszerűsítve és tautologikusan egy olyan egység, mely fenntartható rendszerben és teljesen intelligens formában funkcionál oly módon, hogy az infrastruktúrája és szolgáltatásai egységet alkotnak. Ezt az egységet intelligens eszközök, szenzorok milliói, illetve a monitorozás és ellenőrző rendszere biztosítja, miközben céljaként a fenntarthatóságot és hatékonyságot határozza meg (Hancke, G. et al. 2013:394).

Az okosváros így 6 „okos” egység összetevőjeként fogható fel:

- *okos gazdaság*: nagy produktivitás, vállalkozószellem és a folyamatos változásra való képesség jellemzi;
- *okos mobilitás*: fejlett IKT infrastruktúrája és fenntartható tömegközlekedése van;
- *okos környezet*: fenntartható erőforrás-gazdálkodás, környezetvédelem mint cél;

Fotó/Gönczö Viktor

- *okos civilek*: sokféleség, változatosság, kreativitás és aktív részvétel a közügyekben jellemzi;
- *okos életmód*: kulturális intézmények hálózatával, jó lakhatási körülményekkel, jó egészségügyi és közbiztonsági mutatókkal bír;
- *okos kormányzás*: körültekintő politikai stratégiák, hosszú távú tervek, átláthatóság és széles körű civil részvétel jellemzik a döntéshozást (In Focus: Smart Cities 2011).

A városok mindig is fontos vizsgálati terepnek számítottak a kutatók és fejlesztők számára. A jelenben azonban nem csupán a városok szerkezete, de működése is átalakul a mindenhol jelenlévő számítástechnika hatására. A kezdeti szakasz után, amikor a városokat kamerákkal szerelték fel, ma már valamennyi folyamatát szenzorokkal próbálják ellenőrizni, hogy az így kapott adatokból a lakók viselkedési mintáival és a város működésével kapcsolatban vonhassanak le következtetéseket. A valós térhez így valós idejű adatfeldolgozás társul (Hill 2010). A digitális táj a valós térre terül, a jövő városaiban az informatikai eszközöket és készülékeket már nem magukkal hordozzák a lakosok, hanem azok körülveszik őket, és ezáltal növelik képességeiket (Smyth et al. 2013). Ideális esetben az okosváros lakóinak képességei közé tartozik a lokális kérdésekről való döntéshozatalban való aktívabb részvétel is.

Az okosváros koncepciója látszólag feloldhatja a hagyományos városokban tapasztalható jólléttel kapcsolatos feszültséget. Az okosváros tervezésénél fontos szempontot játszik az épületeinek és tereinek biztonsága, a zöld növekedés, illetve a polgárainak jólléte, így valamennyi elemét, beleértve az energia, vízenergia és tömegközlekedési rendszerét hálózatba kötött szenzorok segítségével ellenőrzik. Az így kapott adatokat emberi közreműködés nélkül dolgozza fel egy központi rendszer és hoz a város egészének érdekét szolgáló döntéseket.

Egy olyan város, mely folyamatosan figyeli és értékeli valamennyi kulcsfontosságú elemének működését és állapotát, beleértve a közlekedését, energia- és vízellátását, képes optimalizálni az erőforrásait és jobbá tenni a polgárainak nyújtott szolgáltatásokat, jólléte teremtve ezzel számukra (Hall 2000). Az okosvárosok saját operációs rendszerrel rendelkeznek, amilyen például a PlanIT OS, vagy a Cisco, illetve az IBM által kifejlesztett Smarter City⁴ és Cisco's Smart+Connected Communities⁵ rendszerek. Ezek teljes mértékben automatizálják a város környezetét, valós időben hangolják össze a közlekedési lámpákat, a légkondicionáló rendszereket, vagy a vízvezeték nyomását. Mindez emberi beavatkozás nélkül történik, sőt tervezői szerint maga a rendszer hatékonyabban működik anélkül. Ezzel azonban a korábbiaknál is plasztikusabban visszacsempésződik a civilek szerepének kérdése a város működésének ellenőrzésébe.

A modern városokról szóló diskurzusnak van egy olyan irányzata, mely az IKT által támogatott közösségi létre helyezi a hangsúlyt, és a közösségi városokról beszél az okosvárosok helyett.⁶ Ezen irányzat azt vizsgálja, hogy a digitális média és az IKT hogyan teszi képessé a civileket, hogy élhető városok alkotóivá váljanak. Az ezt támogató egyik technológia a crowdsourcing, melyről korábban már értekeztünk (Szűts–Yoo 2013a).

Az okosvárosok jelenségének bemutatása nem lenne teljes, ha nem térnénk ki a létrehozásukban és irányításukban játszó főbb szereplőkre is. New Songdo City elemzésé-

nél látni fogjuk, hogy az új típusú, digitálisan behálózott, monitorozott és irányított városokat az állami, akadémiai és vállalati résztvevők hármasa irányítja.

New Songdo City-re vonatkozó legfontosabb ismeretek

Az Incheon nemzetközi repülőtér szabadkereskedelmi zónájában 6 négyzetkilométeren elterülő New Songdo City a dél-koreai acélóriás, a POSCO, és az egyesült államokbeli U.S. Gale International építőórás állami és magánbefektetéséből létrehozott projektje, és mint ilyen, egyben a legnagyobb külföldi befektetés Koreában. A jelenben már működő (egy város esetében egyelőre még talán furcsa ezt a kifejezést használni) NSC tervezési és építési munkái alapján 40 milliárd dolláros büdzséjével a jelenkor egyik legköltségesebb gazdasági vállalkozásának – a mi olvasatunkban –, egyik legnagyobb társadalmi kísérletének számít. A mesterséges intelligenciával ellátott otthonok, vállalkozások és közintézmények széles sávú internetes hálózattal és okos energetikai hálózattal vannak összekötve egy fenntartható fejlődésű várost alkotva.

A NSC koncepciója látszólag illeszkedik a korábbi társadalmi felzárkóztatást megcélzó dél-koreai elképzelésekbe, melyek 1988-tól már konkrét formában megfogalmazódtak, és 1999-ben csúcsondultak ki, az állam egyik válaszaként a pénzügyi válságra. A The Informatization Education Plan for 25 Million People keretében több hátrányos helyzetű csoport, a fogyatékkal élők, a munkanélküliek, a földművesek és halászok szereztek digitális írástudást. A 2002 és 2004 között meghirdetett „E-Korea” és „U-Korean Basic Plan”-nel a digitális szakadék teljes eltüntetését és ezzel együtt a társadalmi felzárkóztatást az állam deklarált feladataként határozta meg (Oh–Larson 2011).

A Cisco által fejlesztett Smart+Connected Communities okosváros operációs rendszer figyeli érzékelők segítségével valamennyi épület energia- és vízfelhasználását, és lehetőséget biztosít a lakosok számára is, hogy okostelefonjaikról monitorozzák azt. A forgalmat a rendszer járművekbe szerelt szenzorok segítségével ellenőrzi, a kamerás megfigyelő rendszerek a gyalogosforgalom függvényében kapcsolják ki vagy be a közvilágítást a parkokban. Az ubiquitous computing következményeként mindenhol érzékelők találhatóak, az épületekben, csatornáknál, a hulladékot szállító földalatti rendszerben. A város energiaellátását biogázzal biztosítják, a lakásokban, kórházakban és bevásárlóközpontokban pedig telekonferenciát biztosító rendszerek állnak a lakosok rendelkezésére (Hancke, G. et al. 2013:416). Az érzékelők segítségével gyűjtött adatok elemzése elméletileg segíti majd a várost működtető vállalkozásokat abban, hogy megértsék a lakók viselkedésminőségét, és jobban együttműködhesenek így velük (Looser 2012:100).

New Songdo City látképe szinkretista, és „tervezett heterogenitás” jellemzi, London, Párizs, New York és Velence elemeit ötvözi. Az ilyen típusú építészeti megoldások azonban nem újkeletűek Koreában, és már egy ideje jellemzik Szöült.

Manhattanre jellemző felhőkarcolókból (közülük is kiemelkedik a Kohn Pedersen Fox [KPF] 68-emeletes, Korea legmagasabb épülete), Central Parkból, csatornákból és lakótelepekből áll. A város tervezettsége a lakói jóllétét szolgálja, oly módon, hogy egy-egy körzete 15 perc alatt

gyalog bejárható legyen. A város 11 különböző funkciójú kerületből áll, a teljesség igénye nélkül ezek az üzleti, lakó, kereskedelmi, egyetemi, ipari, kutatási és rekreációs negyedek.

James von Klemperer a Fellow of the American Institute of Architects vezető tervezője szerint a jövő fenntartható városa a gyalogosoké. A tervezők az amerikai LEED rendszert⁷, és annak környezetbarát dizájnját vették referenciális alapul. A város területének 40 százalékát zöld borítja, a települést átszövő csatornarendszerben sós víz van, így télen sem fagy be és folyamatos környezetkímélő vízi közlekedést biztosít. A város jelentős százalékban szürkevizet használ, a hulladékgyűjtés pedig egy földalatti pneumatikus alagútrendszer segítségével történik. Ily módon a fenntarthatóság már nem csupán címke, hanem valóság (Mortice 2008).

A valódi kihívást (és kockázati tényezőt) a város zöldmezős megvalósítása jelentette (Pollock 2010). Úgy kellett múzeumokat, iskolákat létrehozni a házak, irodák és egyetemek mellett, hogy azok nem szerves módon épültek ki, ahogy egy hagyományos város esetén szokás. Elemzésünk szempontjából fontos, hogy a közintézmények így nem valós, hanem tervezett igényeket hívatottak kiszolgálni.

Végül egy másik szempontot is figyelembe kell vennünk. Chris Anderson szerint az, hogy az okosvárosokban a lakosság teljes egésze hozzáfér a digitális technológiához az IKT társadalmi igazságosságát teremtő hatását jelenti (idézi Viitanen–Kingston 2013).

További okosvárosok

New Songdo City-vel párhuzamosan világszerte több okosváros fejlesztése zajlik. Ezek is kivétel nélkül az állam, multinacionális vállalatok és egyetemek együttműködésére támaszkodnak még olyan országokban is, melyek alapvetően szkeptikusak a külföldi befektetőkkel kapcsolatban (Egyesült Arab Emírátságok, Kína). Megfigyelhető, hogy az okosvárosokban a teljes behálózottság és fenntartható fejlődés témaköre mellett csak a projektek felében jelenik meg például hangsúlyosan a jóllét, testi-lelki egészségmegőrzés, illetve szociális gondolkodás jelenség együttese.

Dongtan

Dongtan City az első kínai okosváros, melynek fejlesztése 2005-ben indult egy kínai állami pénzügyintézet, a Shanghai Industrial Investment Company (SIIC) és a brit Arup együttműködésében. A város működését a tervezők szándéka szerint a megújuló energia, autómentesség és a víz újrafelhasználása határozza majd meg. A hosszú távú tervek alapján a lakosságának száma 2050-ig eléri az 500 000 főt.

Masdar

Az Egyesült Arab Emírségekben épülő Masdar a főváros közvetlen közelében helyezkedik el, és a tervek szerint 40 000 lakosnak ad majd otthont, és biztosít székhelyet több száz vállalkozás és egy egyetem számára. A város létrehozásának célja, hogy a városi fejlődés modelljévé váljon.

Fotó/Gönczö Viktor

Tianjin

A kínai–szingapúri közös építésű Tianjin tervei Dongtan létrehozásának bejelentése után két évvel készültek el. A város három képesség (megvalósíthatóság, skálázhatóság és megismételhetőség), illetve három harmónia (egységben a gazdasági fejlődéssel, környezettel és társadalommal) eszméje köré épül.⁸

Meixi Lake

Az NSC-t is építő Gale International 2007-ben a kínai kormánnyal aláírt Meixi Lake létrehozásáról szóló szerződés keretében egy 180 000 lakosú okosvárost építenek fel, melynek, hasonlóan a másik két kezdeményezéshez, célja az ország fenntartható modellvárosává válni. A város operációs rendszerét ugyancsak a Cisco fejleszti, és magában foglalja majd az oktatási, egészségügyi, közlekedési és szolgáltatói digitális rendszereket.

PlanIT Valley

Portugáliában a Living Plan IT egy okosváros építésébe kezdett, mely a tervek szerint 2015-ben összesen 225 000 lakosú lesz. Ahogy más okosvárosokban is, a lakosok beáramlása a létrehozó (állami, üzleti, akadémiai) szektorok egyikéhez köthető. Ebben az esetben a Living Plan IT vállalkozáshoz. A város létrehozásának egyik célja az Urban Operating System tesztelése. A több okosvárosban is szerepet vállaló hálózatfejlesztő Cisco mellett a fejlesztésben részt vesz a Microsoft, a Phillips és a McLaren is. A város tervezők szándéka szerint a fenntartható fejlődés laboratóriuma lesz.

Low2No

A Finn Innovációs Alap (Sitra) által létrehozott Low2No mini okosváros terveit 2006-ban készítették el. A város célja, hogy a fenntartható fejlődés érdekében 0 széndioxid kibocsátással rendelkezzen.⁹ A Low2No-nak, ahogy más okosváros kezdeményezésnek is az a célja, hogy nonprofit módon elvezessen a működőképes fenntartható fejlődés modelljéhez. A város nem rendelkezik egységes operációs rendszerrel, és a korábbi példánál szélesebb regiszteren biztosítja a civilek számára a részvételt a működtetésében, mivel valamennyi várossal kapcsolatos döntést a jövőbe tekintő tervezés, szociális innováció, környezettudatos működés, gazdasági életképesség, illetve a megismételhetőség szempontjainak figyelembevétele jellemzi.

Monitorozott okosvárosok – segítő és/vagy gyanakvó megfigyelés?

A jelen városainak mindennapjait olyan digitális (média) technológiák határozzák meg, mint a chipes kártyák, térfelügyelő kamerák, mesterséges intelligenciával bíró rendszerek, okostelefonok, közösségi média, GPS alapú szolgáltatások, vezeték nélküli hálózatok. Ezen technológiák óhatatlanul is összefonódnak a társadalmi viselkedésmintákkal és szellemi tapasztalatokkal. Ennek következtében a város a valós terek és digitális technológiák ötvözetévé válik (de Lange–de Waa 2013).

1. táblázat. Az új okosvárosok összehasonlítása

Okosváros (zárójelben a döntés dátuma)	Ország	Mérete	Fejlesztő	Becsült költség	Lakosság száma (fő)	A fejlesztés célja	A projekt állapota
New Songdo City (2001)	Dél-Korea	6 km ²	Gale International	40 milliárd dollár	430 000	Fenntartható város modellje, digitális társadalmi felzárkóztatás	Építés alatt, nagyrésze már elkészült
Dongtan (2005)	Kína	85 km ²	Sanghai Industrial Investment Corporation	6 milliárd dollár	500 000 (2050)	Fenntartható város modellje	Tervezés alatt
Masdar (2007)	Egyesült Arab Emírségek	7 km ²	Masdar városa	21 milliárd dollár	40 000	Fenntartható város modellje	Építés alatt, 6 épület már készen áll
Tianjin (2007)	Kína	30 km ²	SSTEC	10 milliárd dollár	350 000	3 harmónia: gazdasággal, környezettel, társadalommal	Építés alatt
PlanIT Valley (2008)	Portugália	6,7 km ²	Living PlanIT	10 milliárd dollár	150 000	Kutatás, fenntartható fejlődés	Tervezés alatt
Meixi Lake (2009)	Kína	16,8 km ²	Gale International	6,1 milliárd dollár	180 000	A jövő Kínájának mintavárosa	Tervezés alatt
Low2No (2009)	Finnország	0,02 km ²	Sitra	90 millió dollár	500	0 károsanyag-kibocsátás, jövőbe tekintő tervezés, szociális innováció, környezettudatos működés, gazdasági életképesség, illetve a megismételhetőség	Tervezés alatt

Forrás: Alusi et al. (2011) és saját gyűjtés.

A felszínen az „okos” behálózott polgárok hatékonyabban, jobban képesek kihasználni a digitalizált város szolgáltatásait, mint az offline társaik (Viitanen–Kingston 2013). Vizsgáljuk meg, hogy az NSC gyakorlatában ez mit jelent. Vezeték nélküli technológia segíti, hogy az okosvárosok lakói távolról is szabályozhassák lakókörnyezetük megvilágítását, hőmérsékleti viszonyait. A valós forgalom függvényében tervezhetik meg útjukat, miközben egészségügyi és szociális gondoskodás szempontjából őket is folyamatosan megfigyelik a testükre erősített szenzorok segítségével.

Az okosvárosokban az általánosságban elterjedt térfigyelő rendszerekhez hasonlókat telepítenek, mivel a tervezők koncepciója szerint a településeken a közbiztonság kiemelt fontosságú. Jelenben a kamerák által közvetített élőképet emberek figyelik és elemzik. Az okosvárosokban a város operációs rendszere látja el ezt a feladatot, és erőszakos bűncselekmény esetében a képfelismerő rendszer azonnal riasztja a rendőrséget. De, hogy ne csak sarkított példát említsünk, az intelligens rendszerek képesek feltérképezni például a gyalogosközlekedés ismétlődő mintázatát, és így a lakosok jóllétét és biztonságát szolgálva irányítani a motoros forgalmat és vezérelni a közvilágítást.

Crowdsourcing az okosvárosokban

Egy korábbi cikkünkben (Szűts–Yoo 2013a) már értekeztünk róla, hogy a crowdsourcing folyamata során vállalatok, állami szervezetek, intézmények vagy NGO-k a kreatív tevékenységük bizonyos részeit „kihelyezik” a közösség felé. Ebben az esetben tehát a fentiek a civilek ötleteire, javaslataira kíváncsiak, vagy általuk begyűjtött adatok alapján képesek a közösség javát szolgáló döntésekre tenni kísérletet. Az okosvárosokban a crowdsourcing folyamata a város operációs rendszerébe van integrálva.

Korábban a közösségek jellegzetes módon információdeficitről szenvedtek. A mindenhol jelenlévő számítástechnika a felhasználó lakosok, civilek számára lehetővé tette az információk sebes megosztását, és gyors, az adott körülményekhez alkalmazkodó döntéshozatalt. Ebben az esetben is sorolhatjuk a példákat: a levegő minőségét és a forgalmat ellenőrző szenzorok összekapcsolásával következtetések vonhatók le a várható légszennyezettségről, így a mobilkommunikációs eszközök és digitális kijelzők segítségével erről valós időben értesíthető a lakosság az egészségének megőrzése céljából. A jelenben mind gyakrabban megfigyelhető, hogy a nagyvárosokban létesített közösségi kertek is crowdsourcing rendszert használnak az eszközök jobb kihasználtsága esetében (de Lange–de Waa 2013). További példaként hozható fel a civil témákkal kapcsolatos, környezetvédelmi és egészségügyi problémákra választ adó alkalmazás, a MobSens, mely négy platform kombinációja: a PollutionSpy a légszennyezést figyeli; a NoiseSpy a zajszennyezést; a MobAsthma az asztmás egyénektől gyűjt adatokat; míg a Fresh applikáció interakciót biztosít a behálózott lakosok számára a környezettel kapcsolatos aktuális kérdések megvitatására (Hancke, G. et al. 2013:414–415). Egy másik példát a holland Space&Matter építésziroda és kutatóintézet szolgált, mely a közösségi oldalakon posztolt információkat feldolgozva tervezte meg egy leállított eindhoveni erőmű legoptimálisabb felhasználását. A Facebookon nyilvánosan elérhető adatok alapján két szubkultúra, a BMX kerékpárosok, illetve falmászók szokásait, viselkedésmintáját, térbeli mintázatait elemezte, majd javasolta az épület újrafelhasználásának módját.¹⁰

Ebből következhet, hogy az okosvárosokban a crowdsourcing kiterjedt alkalmazásával a közösségi erőforrások legoptimálisabb és leghatékonyabb kihasználtsága érhető el. Az érzékelők által begyűjtött adatokat sikeresen lehet majd használni a további tervezés során. Így például megismerhetők a lakosok térbeli mintázatai, bizonyos helyekhez kapcsolódó

jólleti mentális térképek, illetve a város működését befolyásoló egyes szubkultúrák megléte vagy éppen hiánya. Mindezek olyan ismérvek tehát, melyek a lakosok és az általuk formált közösség érdekeit szem előtt tartó tervezéshez szükségesek (de Lange–de Waa 2013). És ami nagyon fontos szempont, az okosvárosokat nem csupán okos infrastruktúra és fenntarthatóság jellemzi, az okos polgárok is szerves részei a városnak. A crowdsourcing elvén működő Market Guardians alkalmazás például megfizethető árú és egészséges élelmiszerek fellelhetőségéről biztosít valósidejű információkat (Townsend 2013).

A mi általános olvasatunkban a hagyományos kiszervezéssel szemben a crowdsourcing célja a nyitottabb, több szempontot integráló vélemények megismerése és azok hasznosítása adott feladatok megoldása során (Szűts–Yoo 2013a:31). Az okosvárosokban azonban egyfajta hibrid crowdsourcinggel találkozunk, ahol az adatokat valóban az egyének szolgáltatják, ez azonban nem saját döntésük alapján történik, így ez a kérdés számos civil- és személyiségi jogi, adatvédelmi problémát vet fel.

Jóllét az okosvárosokban

Láthattuk, hogy az okosvárosról, fenntartható fejlődésről, zöld növekedésről szóló vita a jelenben egyazon diskurzus részei. A World Ecocity Summit 2008-as San Francisco-i találkozóján kiadott közlemény az ökováros jelenségének definiálására tett kísérletet. Ezen meghatározás szerint az ökováros egészséges és okos. A jövőben a városoknak lehetőséget kell biztosítaniuk lakosságuk számára, hogy harmóniában éljen a természettel és mindezt fenntartható módon tegye. Az ember- és ökováros-központú fejlesztések a környezet, gazdaság, politika és szociokulturális tényezők együttes figyelembevételét kell, hogy szem előtt tartsák. A települések egyik legfontosabb feladata, hogy gondoskodjanak lakóik szociális, egészségügyi biztonságáról és jólétéről (Alusi et al. 2011:2). Ahhoz, hogy biztosítsa a jóllétet és közbiztonságot, az okosvárosnak folyamatosan figyelnie kell környezetét. A víz, levegő, hőmérséklet, károsanyag-kibocsátás ellenőrzése mind a lakosokra ártalmas tényezők eliminálását szolgálja.

NSC egyik deklarált célja, hogy nemzetközi vállalkozások központjává váljék az infrastruktúrája és szolgáltatásai által nyújtott „páratlan életminőségével” (Alusi et al. 2011:5). Talán itt is felvethetjük, hogy az okosvárosok első hullámának koncepciója nem a társadalmi igazságosság felé konvergál, hanem csupán a fenntartók által szelektált lakóinak kíván egészséges jóllétet biztosítani.

New Songdo City gyakorlata a civilek szempontjából

Társadalmi igazságosság és egyenlőség

A várost formáló technológiák és médiumok (lásd újság, telefon, az internet hőskora) korábban bevonták és sarkalták a civileket arra, hogy aktívan részt vegyenek környezetük

formálásában, kapcsolatok létrehozásában, és hogy így közösen választ találjanak a közösség egészét és az egyéneket érintő kérdésekre.

New Songdo City gyakorlatának civil szemüvegen keresztül történő elemzésekor feltűnik, hogy az új típusú, digitálisan behálózott, monitorozott és irányított városokat az állami, akadémiai és vállalati résztvevők hármasa – a szervesen létrejött városokkal szemben – felülről irányítja. NSC esetében állami szinten történt meg a döntés az okosváros létrehozásáról, hogy aztán a Cisco kiépítse és működtesse a hálózatát, majd mindkét fél számára kulcsfontosságú, hogy a további fejlődés érdekében jelentős szellemi tőke koncentráldjon a városokban egyetemek és kutatóintézetek formájában. Mivel mesterségesen felülről létrehozott és nem alulról építkező városról van szó, a lakosság is bizonyos szerepek (fejlesztő, kutató, oktató, tanuló, vállalkozó) betöltésére költözik a településre. Az ilyen típusú szelekció az ország egészét nézve a gyakorlatban jelentős társadalmi leszakadást generál. Kimaradnak ugyanis a város jóléti szolgáltatásaiból, a mindenhol jelenlévő számítástechnika előnyeiből azon polgárok, akik eleve alacsonyabban iskoláztak, nem magasabb társadalmi státuszhoz tartoznak. Számukra ugyanis a koreai átlagnál kisebb arányban hirdetnek meg állásokat New Songdo Cityben. Így a város döntéshozó testületeiben is csak magasan kvalifikáltak vesznek részt, saját csoportjuk érdekeit tartják szem előtt.

A város sajátos helyzete kapcsán felmerül a kérdés, hogy milyen hatalmi ágensek irányítják a várost? Mivel a település szabadkereskedelmi zónában van, ezért hivatalosan egy (a kormány által felállított) bizottság tölti be az irányító szerepét. Ennek következtében ellentét feszül a helyi halászatból élő közösség és a település, az öböl eredeti ökoszisztémájának védelméért küzdő környezetvédő csoportok, illetve a kormány között.

Korábban már idéztük, hogy az okosváros két fontos összetevője az „okos” civilek és „okos” kormányzás (In Focus: Smart Cities 2011). Vizsgáljuk most meg, hogy ezek milyen mértékben jelennek meg New Songdo Cityben. Az „okos” civilek kisebb mértékben vesznek részt a város ügyeinek irányításában, mint más települések esetében, ugyanis a lakosság szempontjából is fontos döntéseket a várost „birtokló” és a projektben 70 százalékos tulajdonrészrel bíró egyesült államokbeli U. S. Gale International vállalat, illetve 30 százalékos tulajdonrészrel bíró koreai POSCO hozza. Az utóbbi mögött a koreai kormányzat áll, mely indirekt módon a szabadkereskedelmi zóna érdekeit szem előtt tartva hozza meg döntéseit, így magasan kvalifikált munkavállalók alkalmazását támogatja.

2014-ben ellentét jelent meg a Gale International vállalat és a koreai kormány képviselői között is, akik nagyobb beleszólást szeretnének a város további tervezésébe és irányításába. Az eredeti tervekkel szemben az állandó lakosok aránya megnőtt az ingázókhoz képest. Ily módon a civil lakosság érdekei – ha kis mértékben is – nagyobb súllyal szerepelnek majd a város életében. Hangsúlyeltolódás figyelhető meg az üzleti és akadémiai szféra érdekeivel szemben a civilek javára.¹¹ Mindez azt bizonyítja, hogy a város sajátos entitás, melyet kizárólag felülről építeni és az emberi tényezőt figyelmen kívül hagyni nem lehet. Jonathan Thorpe, a Gale International vezérigazgatója szerint „a lakosok hozzák létre a várost”. NSC esetében most mesterséges kísérlet történik a valós városokban megfigyelhető diverzitás létrehozására (Williamson 2013). Így várhatóan a kevésbé kvalifikált egyének és csoportok is idővel letelepednek majd a városban.

Rick Robinson, az IBM okosvárosok rendszerével foglalkozó tervező szerint a projektben részt vevő vállalatok, tervezők és kormányzati szereplők közül valamennyien már tisztában vannak azzal, hogy New Songdo Cityt nem lehet csupán a technológiai szempontok alapján működtetni. A digitális adatok ugyanis nem biztosíthatnak „tökéletes tudást” a város rendszereivel kapcsolatban. Egy olyan város, mely előre megtervezett sémák alapján kell, hogy működjön, képtelen egészséges, jóléti környezetet teremteni lakói számára. A városok eredeti küldetése ugyanis, hogy biztonságos és emberhez méltó környezetet biztosítsanak lakói és dolgozói számára (Robinson 2014). New Songdo City esetében megfigyelhető egyfajta furcsa szegregáció is, a város nyelve ugyanis az angol, és a külföldi kutatók, oktatók, vállalatvezetők kedvezményeket élveznek a koreaiakkal szemben.

New Songdo City esetében a város sikeres és igazságos működéséhez alulról történő építkezésre van szükség. A civileknek, közösségeknek és vállalkozásoknak a város közlekedését, energiaellátását és intézményeit a saját szükségleteikhez kell formálniuk.

A finanszírozás problematikája

2014-ben az okosvárosok működése nem a tervezés pontosságán múlik, hanem gazdasági, pénzügyi és politikai kihívást jelent (Robinson 2014). A cikkünkben részletesen tárgyalt NSC mellett valamennyi említett okosváros finanszírozása jelentős mértékben költségvetési forrásokból történik. Az NSC és más koreai városok lakosai közti társadalmi leszakadást két tényező generálja. A lakónegyedekben a lakások állami támogatással épülnek adófizetői pénzből, a költségeket a koreai civil lakosság egésze fedezi, míg előnyeiket egy szűk, „kiválasztott” vállalkozó-kutató-hivatalnoki réteg élvezi. A városban az ingatlanárak magasabbak a fővárosi átlagnál¹², így ez is meggátolja egyes társadalmi osztályok és csoportok NSC-be költözését és az ubiquitous computing nyújtotta előnyök kihasználását. A lakóingatlanok iránt azonban így is jelentősebb a kereslet, mint az üzleti, egyetemi és kutatói infrastruktúra iránt.

Magánszféra (privacy) és személyes adatok

Szabó Máté Dániel (2012:32) szerint a magánélet védelmének a huszadik század végétől kezdve az egyik leghatékonyabb jogi eszköze a személyes adatok védelméhez való jog garantálása. Az európai jogrendszer az USA jogrendszerét követve kezdett a háborítatlan magánélethez való joggal foglalkozni, majd a huszadik század végére az amerikainál hatékonyabb magánélet-védelmi rendszereket épített ki, melyben a múlt század totalitárius rendszereinek közvetlen tapasztalata vagy közelsége is szerepet játszott.

Már az információs forradalom kezdeti szakaszában megjelent az információhoz való hozzáférés problematikája. A ma is elfogadott modell, a PAPA szerint ez négy elemből áll:

privacy – a privát szféra, amelyben az ember önmaga lehet és önmaga maradhat (Konvitz 1966:272), accuracy – az információk pontossága, property – az adatok tulajdonjoga, illetve accessibility – az információ elérése. A modellből kiindulva jelentős diskurzus van kibontakozóban az NSC teljes egészében monitorozott környezete kapcsán. Azon egyedülálló jelenség, hogy az okosváros lakosainak digitális lábnyoma nagyságrendekkel nagyobb, mint más városok esetében, fontos kérdéseket vet fel a magánszféra újraértelmezésével, a személyes adatok felhasználásával és az emberi jogokkal kapcsolatban. A városlakók mozgását, viselkedését, kommunikációját és szokásait a rendszer automatikusan követi kamerák, szenzorok és a közlekedéshez, épületekbe való bejutáshoz vagy éppen videókommunikációhoz szükséges igazolványok – okoskártyák segítségével. A várost működtető operációs rendszer és az azt ellenőrzők olvasata szerint ez a hatékonyságot, és ezzel együtt a jóllétet növeli, míg egy kritikusabb olvasatban, a magánszféra megsértését is jelentheti. Mindeközben természetesen fontos definiálni, hogy a privacy ebben az esetben morális, jogi kérdés, vagy a lakók saját magukról generált információs birtoklását jelenti (Bélanger–Crossler 2011).

A teljesen behálózott városokban (ahogy a kevésbé behálózottakban is) a megfigyelés kétségkívül negatív konnotációja is érvényes. Míg ugyanis a digitális hálózatok kikerülik a kapuőrök eddigi rendszerét (Szűts–Yoo 2013b:10), addig tökéletesen alkalmasak az emberi jogok megsértésére, a cenzúrát vagy nyílt elnyomást szolgáló megfigyelésre. Az említett Sandy hurrikán idején az átjátszótoronyok és mobil-töltőállomások felállítása a kommunikációt és közösség építést szolgálta, míg az arab tavasz esetében például a digitális technológiát több vezető is a megfigyelés szolgálatába igyekezett állítani, hogy ezzel akadályozza a civil szerveződést és tüntetéseket. A kritikusai szerint az okosvárosok megfigyelő rendszere súlyos aggályokat vet tehát fel. Olvasatuk szerint a mindenhol jelenlévő számítástechnika előrehaladott trendjének megfelelően a szenzorok teljes környezetbe való integrálása (a lámpáktól kezdve az ablakokon át egészen a lakosokig) legalábbis problémás, és a személyiségi jogok, a magánszféra megsértéséhez, a rendszer önmaga féltéséből fakadó központi követéshez és megfigyeléshez vezethet. Sam Palmisano, az okosvárosok operációs rendszerét fejlesztő IBM vezére is hangsúlyozta, hogy mind több egyén és csoport fejezte ki abbéli aggodalmát, hogy nem biztonságos, hanem megfigyeltébb társadalomban élünk majd (Horror worlds 2010). Mindenesetre kérdés azonban, hogy míg az okosvárosok operációs rendszerét fejlesztő IBM és Cisco saját bevallása szerint megnyugtató megoldást kíván találni ezekre az aggályokra, addig néhány év múlva az okosvárosok lakossága a gyakorlatban milyen tapasztalatokkal bír majd e terén (Alusi et al. 2011).

Nem tisztázott, hogy ki és milyen esetben használhatja fel a begyűjtött adatokat. A hatékony működés érdekében ugyanis a városoperációs rendszer számára valamennyi adat hozzáférhető, valamennyi lakó valósidejű tartózkodási helye meghatározható. Végül felmerül azon kérdés is, melyre véleményünk szerint az elkövetkező évek tapasztalata adja majd meg a választ, hogy milyen változáson megy majd keresztül a személyes tér fogalma New Songdo Cityben.

Az okosváros jelenségének SWOT-elemzése

Erősségek

- A város operációs rendszere hatékonyabban kezeli az energiaellátás, károsanyag kibocsátás, közlekedés rendszerét, ezzel növelve a jóllétet;
- az a tény, hogy az okosvárosokban a lakosság teljes egésze hozzáfér a digitális technológiához, az IKT társadalmi igazságosságot teremtő hatását jelenti;
- az okosvárosokban a város operációs rendszere figyelési és elemzési valós időben a kamerák képét, és erőszakos bűncselekmény esetében a képfelismerő rendszer azonnal riasztja a rendőrséget;
- az intelligens rendszerek képesek feltérképezni a gyalogos- és tömegközlekedés ismétlődő mintázatát, és így a lakosok jóllétét és biztonságát szolgálva irányítani a motoros forgalmat és vezérelni a közvilágítást;
- a crowdsourcing rendszere a közösségi eszközök, terek jobb kihasználtságát eredményezi;
- a megfigyelés segítségével megismerhetők a lakosok térbeli mintázatai, bizonyos helyekhez kapcsolódó jólléti mentális térképe, illetve egyes szubkultúrák megléte vagy hiánya.

Gyengeségek

- Az okosvárosok közintézményei nem valós, hanem a várost létrehozó kormányzati, üzleti és egyetemi résztvevők által vélt igényeket hivatottak kiszolgálni, a kettő a valóságban azonban még találkozhat;
- valamennyi okosváros alapvető céljaként a károsanyag-kibocsátást definiálja, míg csupán néhány esetben jelennek meg a társadalmi igazságossággal vagy más civil kérdésekkel kapcsolatos törekvések. Az okosvárosok első hullámának koncepciója nem a társadalmi igazságosság felé konvergál, hanem csupán a fenntartók által szelektált lakóinak kíván egységes jóllétet biztosítani;
- felvetődik a kérdés, hogy az okosvárosok lakói kellő ismerettel rendelkeznek-e majd a szofisztikált technológia használatához, és mennyi időre lesz szükség az ilyen jellegű ismeretek elsajátítására;
- a lakosság jelentős szelekción megy keresztül, ezzel növelve a társadalmi leszakadás mértékét.

Lehetőségek

- Az új médiatechnológiák és a mindenütt jelenlévő számítástechnika jelensége lehetőséget ad a felhasználóknak – lakosoknak, hogy egy-egy őket érintő kérdés köré vitát szervezzenek. Az ebből fakadó „csináld magad urbanizmus” lehetővé teszi a civilek számára, hogy részt vehessenek saját városuk tervezésében és annak irányításában;
- a jelen, és így a jövő városait átszövő kommunikációs és közösségi média technológiák serkenthetik a városi élet térbeli, közösségi és szellemi szintjeinek személyesebb tételét;

- ideális esetben az okosváros lakóinak képességei közé tartozhat a lokális kérdésekről való döntéshozatalban történő aktív részvétel is;
- az automatizáltság és megfigyelés nagy foka mellett az okosvárosokban a civileket be lehet vonni a kollektív kérdések megvitatásába és esetleges megoldásába.

Veszélyek

- Az okosvárost operációs rendszer irányítja emberi beavatkozás nélkül, így képtelen mérlegelni az egyének érdekeit, mivel kizárólag a város egészének érdekét tartja szem előtt. Ebben a környezetben jelentősen csökken a civilek és a közösségek irányító ereje;
- ahogy a digitális hálózatok lehetőségei közé sorolhatjuk, hogy kikerülnek a kapuőrök eddigi rendszerét, addig ezen hálózatok alkalmasak az emberi jogok megsértésére, a cenzúrát vagy nyílt elnyomást szolgáló megfigyelésre;
- valamennyi eddig tervezett okosváros a kormányzat, a gazdasági szereplők és egyetemek tripla hélixé alapján épül fel. Mind több kutató figyelmeztet, hogy ezen résztvevők nem minden esetben ismerik el a civileket egyenrangú félként a város működtetésében. Ilyen környezetben például sokkal nehezebben jönnek létre a grassroots típusú civil szervezetek, mivel a civilek mint ágensek kisebb jelentőséggel bírnak;
- az okosváros valamennyi lakója számára elérhető technológia azonos. Figyelembe kell venni azonban, hogy a lakosság kezdeti összetétele szelekció alapú: a vállalkozások, kutatóintézetek, egyetemek és közszolgáltatók munkatársai fogják első fázisban lakni a várost. Amennyiben feltételezzük, hogy az okosvárosok jelentik a jövő egyik meghatározó formáját, és erre a cikkünkben idézett állami és nemzetközi intézmények tervezetei engednek következtetni, akkor az ilyen jellegű települések általánossá válásával ezen városokban megjelenik majd a tripla hélix érdekkörébe nem tartozó civil lakosság is;
- még nem látni tisztán, hogy a személyi adatok és a magánszféra védelme hogyan valósul majd meg az okosvárosok hálózati környezetében. Amennyiben például az áramszolgáltató valós időben hozzáfér egyes lakosok energiafelhasználásához, ezen adatokat a tulajdonos hozzájárulása nélkül is szabadon használhatja majd? A személyes adatokat a multinacionális vállalatok, vagy az állami intézmények kezelik majd? Eljutnak-e majd az adatok a civilekhez is, akik ezek alapján például a közösség javát szolgáló alkalmazásokat fejleszthetnek?
- a jelen városaiban a lakosság kisebb-nagyobb mértékben aktívan részt vesz a városok életében, például a tisztább környezetért szervezett akciókon, vagy a lokális témákat megvitató vitafórumokon keresztül. Az operációs rendszerrel és érzékelőkkel rendelkező, automatizált okosvárosok esetében fennáll a veszélye, hogy megszűnik az ilyen jellegű szerves kapcsolat a város és lakói között;
- a digitális behálózottság hatására a lakosság környezettel és közösséggel való interakciójának csökkenése figyelhető meg. Sokkal kevesebb kapcsolatuk alakul ki ismeretlenekkel, mivel korábban az információszerzés szüksége miatt nagyobb jelentősége volt az interperszonális kommunikációnak. Mindez a civil nyilvánosság gyengüléséhez vezethet.

Fotó/Gönczö Viktor

- A mindenhol jelenlévő számítástechnika előrehaladott trendjének megfelelően a szenzorok teljes környezetbe való integrálása (a lámpáktól kezdve az ablakokon át egészen a polgároknál lévő mobil eszközökig) problémás, és a személyiségi jogok, a magánszféra lehetséges megsértéséhez, és polgárok intézményesített követéséhez és megfigyeléséhez vezethet.

Összegzés

Végül, de nem a téma lezárásaképpen felvetődik a kérdés, hogyan lehetne az automatizáltság és megfigyelés nagy foka mellett az okosvárosokban a civileket bevonni a kollektív kérdések megvitatásába és esetleges megoldásába.

A kormányzat, üzleti szereplők és egyetemek vállalkozásközpontú együttműködéséből születő okosvárosokban a civil társadalomnak újra kell definiálnia magát, új nyilvános szférát létrehoznia, amely önkéntes és szabadon választott személy- és szervezetegyesülések, valamint önálló szervezetek hálózatából épül.

Az okosváros jelenségével kapcsolatban érvek tömkelegét mozgósítják annak érdekében, hogy bizonyítsák, az operációs rendszerrel ellátott városok egyes civil kérdésekre adnak megnyugtató választ: a társadalmi igazságosságot, zöld fejlődést, vagy éppen a vállalatok érdekeit szolgálják. Mindez nem okozna problémát, és nagy valószínűséggel elő is mozdítaná a téma tudományos kutatásának ügyét, ha a témáról való diskurzus egyszerre zajlana az információtudomány, szociológia, urbanisztika és ökológia keretein belül.

A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy azon közösségek és városrészek, melyek alacsony szintű gazdasági aktivitással és társadalmi mobilitással bírnak, kisebb mértékben férnek hozzá a mindenhol jelenlévő számítástechnika előnyeikhez is.

Talán nem eretnek gondolat azt kívánni, hogy hamarosan Magyarországon is meginduljon egyfajta multidiszciplináris diskurzus az okosvárosok témájában. Fontos lenne azonban, hogy a fenntartható fejlődés mellett a jövő okosvárosainak civil esélyeit és kihívásait még időben megvitassuk.

Irodalom

- Alusi, Annissa–Eccles, Robert G.–Edmondson, Amy C.–Zuzulm, Tiona (2011): *Sustainable Cities: Oxymoron or the Shape of the Future?* Boston:Harvard Business School. <http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/11-062.pdf> (utolsó letöltés: 2014. április 09.)
- Bélanger, France–Crossler, Robert (2011): Privacy in the digital age: a review of information privacy research in information systems. *Mis Quarterly*, 35., (4.), 1017–1042.
- Biczók Gergely–Fodor Kristóf–Kovács Balázs–Szabó Ágoston (2003): Pervasive computing – rejtett számítástechnika. *Híradástechnika*, 58., (3), 13–19.
- Coleman, Stephen–Norris, Donald F. (2005): *A new agenda for e-democracy*. Oxford Internet Institute Forum Discussion Paper No. 4, Oxford:University of Oxford. <http://www.oii.ox.ac.uk/resources/publications/FD4.pdf> (utolsó letöltés: 2014. április 09.)

- Corburn, Jason (2009): Cities, Climate Change and Urban Heat Island Mitigation: Localising Global Environmental Science. *Urban Studies*, 46., (2), 413–427.
- de Lange, Michiel–de Waa, Martijn (2013): Owning the city: New media and citizen engagement in urban design. *First Monday*, 18., (11). <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/4954/3786> (utolsó letöltés: 2014. március 28.)
- DeNardis, Laura (2012): Hidden levers of internet control. *Information, Communication & Society*, 15., (5), 720–738.
- Floridi, Luciano (2009): The information Society and Its Philosophy. *The Information Society*, 25., (3), 153–158.
- Global Green Growth Institute (2013): *The Global Green Growth Summit 2013 held in Songdo*. <http://www.prnewswire.com/news-releases/the-global-green-growth-summit-2013-held-in-songdo-211300421.html> (utolsó letöltés: 2014. április 14.)
- GPA Report (2012): *Tianjin Eco-city: Pragmatics rule in the world's largest integrated sustainable city*. Biomeia Green Pte Ltd. [http://www.greenprospectsasia.com/GPA_Reports/GGSR8\(Tianjin\)_070512.pdf](http://www.greenprospectsasia.com/GPA_Reports/GGSR8(Tianjin)_070512.pdf) (utolsó letöltés: 2014. április 14.)
- Habuchi, Ichiyo (2005): Accelerating reflexivity. In: Ito, Mizuko–Matsuda, Misa–Daisuke Okabe (eds.): *Personal, portable, pedestrian: Mobile phones in Japanese life*. Cambridge: MIT Press. 165–182.
- Hall, Robert (2000): *The vision of a smart city*. Working paper presented at the 2nd International Life Extension Technology Workshop, 28 September (Paris, France). Online is elérhető: <http://ntl.bts.gov/lib/14000/14800/14834/DE2001773961.pdf> (utolsó letöltés: 2014. április 09.)
- Hancke, Gerhard P.–de Carvalho, Bruno e Silva–Hancke, Gerhard P. Jr. (2013): The Role of Advanced Sensing in Smart Cities. *Sensors*, 13., (1), 393–425.
- Hill, Dan (2010): *New Soft City*. Interaction Design Association. <http://www.ixda.org/resources/dan-hillnew-soft-city> (utolsó letöltés: 2014. április 09.)
- Ko, Yeakang–Schubert, Derek–Hester, Randolph (2011): A Conflict of Greens: Green Development versus Habitat Preservation – The Case of Incheon, South Korea. *Environment*, 53., (3), 3–17.
- Konvitz, Milton (1966): Privacy and the law: A philosophical prelude. *Law and Contemporary Problems*, 31., (2), 272–280.
- Looser, Tom (2012): The Global University, Area Studies and the World Citizen: Neoliberal Geography's Redistribution of the World. *Cultural Anthropology*, 27., (1), 97–117.
- Mason, Richard (1986): Four Ethical Issues of the Information Age. *MIS Quarterly*, 10., (1), 5–12.
- Mortice, Zach (2008): New Songdo City Looks Back at the New World for Older Urban Models. *AIArchitect*, 15. http://info.aia.org/aiarchitect/thisweek08/0725/0725d_songdo.cfm (utolsó letöltés: 2014. április 16.)
- Oh, Myong–Larson, James F. (2011): *Digital Development in Korea – Building an information society*. New York:Routledge.
- Pollock, Naomi (2010): Green City rises. *Architectural Record*, 198., (10), 60–66.
- Rheingold, Howard (2012): *Net smart: How to thrive online*. Cambridge:MIT Press.
- Robinson, Rick (2014): *No-one wants top-down, technology-driven cities. They'd be dumb*. (Utolsó letöltés: 2014. május 09.)
- Smyth, Michael–Helgason, Ingi–Brynskov, Martin–Mitrovic, Ivica–Zaffiro, Gianluca (2013): *UrbanIXD Designing Human Interactions in the Networked City*. April 27 – May 2, 2013, Paris, France. <https://urbanixd.squarespace.com/s/paper117> (utolsó letöltés: 2014. április 09.)
- Szabó Máté Dániel (2012): *Az információs hatalom alkotmányos korlátai*. Miskolc:Miskolci Egyetem.
- Szűts Zoltán–Yoo, Jinil (2013a): A magyar civil crowdsourcing és crowdfunding jó gyakorlatai – Internetes közösségek új szerepben. *Civil Szemle*, 10., (3), 31–42.
- Szűts Zoltán–Yoo, Jinil (2013b): A világháló nyitott természetéből fakadó civil diskurzus lehetőségei – A Facebook magyarországi civil nyilvánosságának vizsgálata. *Civil Szemle*, 10., (4.), 5–22.
- Threlfall, Anthony (2011): *Understanding the costs and benefits of fuel poverty interventions: A pragmatic economic evaluation from Greater Manchester*. Greater Manchester Public Health Practice Unit. <http://beatcold.org.uk/wp-content/uploads/2011/09/Awarm-evaluation-final-report.pdf> (utolsó letöltés: 2014. április 09.)
- Townsend, Anthony M. (2013): *Smart Cities – Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. New York:Norton.
- Viitanen, Jenni–Kingston, Richard (2013): *Future city strategies and green growth – outsourcing democratic and environmental resilience to the global technology sector*. *Environment and Planning A*. Advance online publication. <https://www.escholar.manchester.ac.uk/api/datastream?publicationPid=uk-ac-man-scw:201092&datastreamId=POST-PEER-REVIEW-NON-PUBLISHERS.DOCX> (utolsó letöltés: 2014. április 14.)

Weiser, Mark (1991): The computer for the 21st century. *Scientific American*, 265., (3), 66–75.

Williamson, Lucy (2013): *Tomorrow's cities: Just how smart is Songdo?* BBC, 2013.09.03.

<http://www.bbc.com/news/technology-23757738> (utolsó letöltés: 2014. április 18.)

Internetes irodalom szerző vagy cím megjelölése nélkül

Szerző és cím megjelölése nélkül:

<http://www.spaceandmatter.nl/index.php/architecture/urban-eindhoven/> (utolsó letöltés: 2014. április 18.)

Szerző megjelölése nélkül (2010): Horror worlds. *The Economist*, 2010. november 4.,

<http://www.economist.com/node/17388328>. (utolsó letöltés: 2014. április 18.)

Szerző megjelölése nélkül (2011): *In Focus: Smart Cities*. <http://www.stateofgreen.com/en/InFocus/Smart-Cities/> (utolsó letöltés: 2014. április 09.)

Szerző megjelölése nélkül (2012): *Social Cities of Tomorrow*. International conference & workshop in Amsterdam, 2012. február 14–17. <http://www.socialcitiesoftomorrow.nl/> (utolsó letöltés: 2014. április 15.)

Szerző megjelölése nélkül (2014) http://www.realestatesongdo.com/bbs/board.php?bo_table=market_today&wr_id=1 (utolsó letöltés: 2014. május 10.)

Szerző megjelölése nélkül (2014) http://www.numbeo.com/cost-of-living/country_result.jsp?country=South+Korea

Jegyzetek

- 1 http://www.who.int/gho/urban_health/situation_trends/urban_population_growth_text/en/
- 2 „A pervasive computing sok kicsi, mobil számítástechnikai eszköz használatára épít, melyekkel bárhol és bármikor információt szerezhetünk a minket érdeklő dolgokról – ebbe a témakörbe tartozna például egy, a világháló böngészésére képes mobiltelefon használata –, míg az ubiquitous computing lényege a számítógépek elrejtése, láthatatlanná válása.” (Biczók et al. 2003:13)
- 3 A kifejezés az egymással önállóan kommunikáló, intelligens eszközök hálózatát jelenti, mely számos átfedést tartalmaz a felhasználók által használt hálózattal
- 4 http://www.ibm.com/smarterplanet/uk/en/sustainable_cities/ideas/index.html
- 5 http://www.cisco.com/web/strategy/smart_connected_communities.html
- 6 <http://www.socialcitiesoftomorrow.nl/>
- 7 A Leadership in Energy and Environmental Design (Leed) szigorúbb követelményeket vár el egy-egy épülettől, mint a jelenlegi általános szabályozás. A LEED épülettanúsító rendszer képes megmutatni a környezetbarát technológiával tervezett, kivitelezett és üzemeltetett épületek konkrét környezeti jellemzőit és eredményeit. A rendszer lényege, hogy bármely épülettípusra (lakásokra, irodákra, szállodákra, kórházakra, iskolákra, üzletekre, parkokra, lakóparkokra stb.) alkalmazható, minden régióban vagy bármely életciklusban lévő épületre. (<http://www.octagon.hu/kizoldult+epitzet+3.html>)
- 8 [http://www.greenprospectsasia.com/GPA_Reports/GGSR8\(Tianjin\)_070512.pdf](http://www.greenprospectsasia.com/GPA_Reports/GGSR8(Tianjin)_070512.pdf)
- 9 A Low to Nothing program célja először csökkenteni, majd utána nullára redukálni a károsanyag-kibocsátást.
- 10 <http://www.spaceandmatter.nl/index.php/architecture/urban-eindhoven/>
- 11 Eredetileg 60 ezer lakos és 350 ezer dolgozó szerepelt a tervben, az arány folyamatosan változik az állandó lakosok javára.
- 12 http://www.realestatesongdo.com/bbs/board.php?bo_table=market_today&wr_id=1, illetve http://www.numbeo.com/cost-of-living/country_result.jsp?country=South+Korea

Fotó/Gönczö Viktor

AZ ELLENZÉKI MOZGALMAK RENESZÁNSZA?*

– Új tendenciák a politikai mozgalmak és tiltakozások fejlődésében (2010–2014)

Szabó Máté

■ A 2010-es országgyűlési választások és az azt követő igen aktív, kétharmados többségű kormányzás nagymértékben módosították a politikai mozgalmak és tiltakozások fejlődésének keretfeltételeit. Új alkotmányos berendezkedés jött létre, éles bel- és külföldi vitákkal kísérve, a médiapolitika hasonlóan intenzív konfliktusok keretében igencsak megváltozott, a kormányzat határozott „nemzeti” arculatot öltött, Európa-képe kritikussabbá vált elődeihez képest, igen aktív kapcsolatrendszer hozott létre a határon túli magyarság szervezeteivel. A külső keretfeltételek ugyancsak módosultak; határozottan felerősödött az EU-szkepticizmus, sőt EU-ellenesség terjedt el a magyar társadalomban – nem függetlenül az európai tendenciáktól. A külpolitikában jellegzetes új elem Magyarország külön útjának („keleti nyitás”; Oroszország, Azerbajdzsán és Kína felé) kiemelt kormányzati hangsúlyozása, a nyugati orientációval kapcsolatosan meg-megújuló kérdőjelek, az EU és más nemzetközi intézmények itthon és külföldön egyaránt hevesen vitatott vizsgálatait és jelentései Magyarország fejlődéséről, illetve a magyar demokrácia és általában az „Orbán-rezsim” „eurokonform” jellegéről.

A bel- és külpolitikai konfliktusszerkezet így továbbra is igen határozottan kétpólusú jellegűt öltött; a kormányzat, támogatói, azok civil szervezeti hálói és velük szemben a valamiképp – a szélsőjobb nélkül – egységesebb szociális-liberális és Európa-orientációjú,

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 sz. „Nemzeti Kiválóság program – Hazai kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése, konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

az 1989-es átmenet hagyományait a kormányzat és pártjai ellen megőrizni kívánó politikai pólusra. Ezt a „szakadékot” most épp a 2014-es választási kampány, a paksi atomerőmű orosz fejlesztése, ugyanakkor az ukrán válság, illetve az orosz–ukrán feszültség csak még tovább kontúrozza. A politikai konfliktusok átrendeződése a kül- és belpolitikában a civil társadalom politizáltabb területeit és nyilvánosság véleményirányítóit egyaránt érinti, és így nem hagyja érintetlenül a mozgalmi mobilizációk és a tiltakozási kultúra területeit sem, mind a politikai, mind a kulturális avagy vallási orientációjú mozgalmak esetében egyaránt.

Az „Orbán-rezsim” ellen mobilizálódó mozgalmak spektruma persze számot tarthatt a társadalomtudományok érdeklődésére, és elemzések, kutatási projektek születtek keletkezésükről és fejlődésükről (Jensen 2012; Kaldor–Selchow 2012; Szabó A. 2012; Demos UK–Political Capital Institute 2013; Krasztev–Van Til 2013)¹. A 2010–2014 közötti időszak fejleményei a mozgalmak és ellenmozgalmak, illetve a politikai tiltakozások vonatkozásában még nem tekinthetőek lezárt periódusnak. Azonban bizonyos tanulságaik talán már összefoglalhatóak. A 2010–2014 közötti időszak mozgalmi és tiltakozási tapasztalatai a korábbi kormányzati-törvényhozási periódusokhoz hasonlóan valamiképp beépülnek a mozgalmi szektor és tiltakozási kultúra fejlődésébe.

Előrebocsátva bizonyos téziseinket a 2010–2014 közötti új tendenciákat illetően, azok bizonyos mértékig talán éppen a korábbi, a 2006–2010 közötti tendenciák felülírásaként is értelmezhetőek (Szabó M. 2007). Akkor ugyanis a 2006-os válság és annak utóélete során felerősödött az erőszakos konfrontáció a szociálliberális kormányt elutasító, lemondását célzó ellenzéki tüntetők és a rendfenntartók között (Szabó M. 2010a). Gyurcsány Ferenc miniszterelnök lemondásával ez a minden korábbinál élesebben konfrontatív periódus befejeződött, és újból kialakult egyfajta közrendvédelmi partnerség a rendőrség és a jóval mérsékeltabb eszközöket és módszereket felhasználó tüntetők különböző csoportjai között (Hajas 2009).

A 2010 utáni periódusban megszűnt az erőszak eszkalációja, jóval mérsékeltébbé vált a konfliktusok intenzitása a tüntetések körül, és a jobboldal szélsőséges megnyilvánulásait mind a kormányzat, mind az ellenzék igyekezett izolálni. Az új kormányzati politikával szembeni radikálisabb kezdeményezések a korábbiaknál jóval intenzívebben és kiterjedtebben alkalmazták az állampolgári engedetlenség, a tudatos és kalkulált békés szabályszegés stratégiáját (diákok, egyetemfoglalók, avagy a hajléktalanok, illetve a velük szolidáris mozgalmak), de a tiltakozók és a rendfenntartók közrendvédelmi partnersége elejét vette az ilyen akcióknál elvileg veszélyes eszkalációs folyamatok kialakulásának. A jogi akciók sajátos terepévé vált a polgári engedetlenség, amely az angolszász hagyományokhoz hasonlóan a bíróságok és más független szervek fórumaira kívánta tűzni az alapkonfliktus megoldatlanságát a származékos, járulékos jogi akciók sokaságával (Rucht 2003; Crawshaw–Jackson 2011).

Megkísérem itt számba venni a politikai mozgalmak – és más típusúak, a kulturális, avagy a vallásiak számára is – újtásként jellemző sajátosságokat, amelyek a politikai keretfeltételek adottságainak megfelelően formálták a mozgalmak és tiltakozások mobilizációinak mintáit, a tiltakozás eszközeit és módszereit, a szerveződés és a hálózatépítés

stratégiáit. A szakirodalom forrásai mellett támaszkodhattam az ELTE Állam és Jogtudományi Karán 2013/2014-es tanévben a Politikatudományi Doktori Iskola keretében – változó körű 8–10 doktorandusz hallgató aktív részvételével – lezajlott „Új politika-új mozgalmak?” című tantárgy keretében készült esettanulmányokra és az azokról folytatott vitákra. Ezek során az LMP, a PM, a Jobbik, a Szolidaritás, a Milla, a nő- és az LGBT mozgalmak és a Város Mindenkié mozgalom témáját jártuk körül esettanulmányokkal és összehasonlító szempontú elemzésekkel. Ezek a mozgalmak kerültek feldolgozásra, célrendszerük, szervezeti formáik és egyéb strukturális aspektusaik vonatkozásában a szemináriumon².

Vissza az „ellenzékhez”?

A parlamentáris demokrácia nyelvezetéből a kommunista és egyéb autoriter rendszerek vizsgálatába került át az „ellenzék” kifejezés. Ez a demokráciákban az aktuálisan nem kormányzati szerepet betöltő, azaz nem „többségi” politikai erőket jelentette, akik azonban jelen vannak a parlamenti, avagy a parlamenten kívüli ellenzékben. Elvileg itt egy plurális, több- vagy sokféle politikai erőt, csoportot és azok különféle szövetségi hálózatait jelentő kifejezésről van szó. A parlamenten belüli ellenzéknek különféle parlamenti jogosítványai vannak, amelyekkel élhet a parlamenti munkában; a parlamenten kívüli ellenzéknek pedig, ha politikai hatást kíván gyakorolni, akkor valamiféle politika „vétőhatalma”: „hangja” (voice) a médiában, ereje tüntetések vagy más tiltakozások megszervezésére, értelmiségi-véleményirányítói holdudvara, szakértő politikai kritikák készítéséhez (Euchner 1993).

1989 előtti magyarországi és egyéb volt „szocialista” országokból származó kortárs dokumentumok, emlékiratok, történeti elemzések másként értelmezik ezt a kifejezést (Szabó M. 2010b). Itt először az „ellenzékiesség” jelzője mindenkinek kijár, aki „nem velünk van”, azaz nem a rezsim függvénye, nem köteleződik el irányában, azután pedig azoknak, akik aktívan „ellenünk vannak”, tehát a kései kommunizmus tolerálja a passzív többséget. Ez a relatív egység az „ellenzékben” részben nőtt a rezsim nyomásával; nem lehetett külön utakra lépni az erősen represszív rendszerekben, a tolerancia viszont bővítette a differenciálódás lehetőségét. Így az 1989–1990-es fordulathoz közeledve az „ellenzék” mindenütt differenciálódik, hogy aztán a demokratizálódás során bekerülhessen a politika és a parlamentarizmus normál keretfeltételei közé, és a különféle csoportok útjai elválhatnak a közös elnyomás enyhülésével avagy megszűnésével.

Sok vita folyt és folyik itthon és külföldön politikai és az elemző szinteken egyaránt a 2010-es választási győzelem után kiépült kétharmados többségű Fidesz-rezsim „még demokratikus – avagy már diktatórikus” jellegéről (Bozóki 2012; Kornai 2012; Sárközy 2012; 2013; Fleck 2013); már diktatúra vagy valamiféle „demokratúra”, avagy „csak” illiberális jellegűvé fajuló demokrácia EU-tagként Európa közepén? Ezt a vitát nemzetközi szintérre viszik a nemzetközi, főként európai intézmények által a magyar helyzetet vizsgáló szakértői és politikai bizottságok különféle és gyakran ellentétes állásfoglalásai³. Egyelőre

témánk szempontjából zárójelbe tehetjük a választ, mert a mozgalmak és tiltakozások szerveződése és útkeresésük szempontjából az a kérdés, hogy milyen helyzetértékelés, „keretezés” (framing) (Snow 2004) motiválja, orientálja ezeket, ők hogyan látják és ítélik meg saját helyzetüket. Megállapítható, hogy a „mai magyar demokrácia labilis, veszélyeztetett, és épp az aktuális kormányzat jog- és egyéb politikái által” gondolat vezette szemléleti értelmezési keretek elterjedtek körükben, s ezzel az „ellenzék” közössége újra létrejöhet.

Ez a tendencia éppen az 1989 előtti „ellenzék” logikáját hozza vissza, avagy inkább termeli újra. Azért nem az első fordulat, mert dacára egy sor gondolkodó, véleményíró azonoságának 1989 előtt és 2010 után ún. „kritikai értelmiségiként” (pl. Konrád György, Heller Ágnes, Radnóti Sándor, Haraszi Miklós, Kis János, Kőszeg Ferenc vagy Kornai János, de akár Sólyom László is), nem történtek tudatos szervezetalapítási, stratégiaalkotási kezdeményezések, például a Demokratikus Charta, SZETA, Beszélő kör vagy más korábbi kezdeményezések „feltámasztására”. Inkább az „ellenzékiesség”, mint kritikai értelmiségi állásfoglalás a szociális, politikai, gazdasági, avagy emberi jogi visszasságok feltárására és azok visszavezetésére a „rezsim” hiányosságaira orientáló szellemiségként van jelen az új típusú kezdeményezésekben, mint például a Milla, vagy a Város Mindenkié. Fontos kapcsot jelent az emberi jogok, az azok érvényesülését gátló igazságtalan helyzetek (injustice frame) leleplezése mind 1989 előtt, mind pedig ma a kritikai értelmiség körében (Snow 2004). 1989 előtt azonban főként a nemzetközi emberi jogi rezsimet nem inkorporáló magyar alkotmányos és jogrendet lehetett kritizálni, ma pedig a fennálló alkotmányos rend és jogrend ama hiányosságait, amelyek nem teszik lehetővé, avagy éppen gátolják a hazai intézmények megfelelését az egyébként már elfogadott ENSZ és európai normáknak. Tehát egyfajta kritikai attitűd, mentalitás, szellemiség él tovább, illetve keletkezik újra, teljesen más szerkezeti és normatív feltételek mellett, amelyek hasonlóan kritikus következtetésekre vezethetnek, azonban nagyon más alapokon, keretekben érvényesülhetnek.

Az emberi jogok átfogó kritikai attitűdjét 1989 előtt illegális, sokféle értelmiségit tömörítő informális csoportok képviselték, kritikáját adva a nemzetközi normatívákat el- és megkerülő „szocialista” országok és Magyarország jog- és nemzetközi politikájának (Csizmadia 1995). Ma professzionális, nyilvánosan és formalizáltan működő jogvédő civil hálózatok léteznek, amelyek globális avagy európai keretrendszerekbe tagolódnak bele, és finanszírozásuk is sok esetben külföldi. Résztevőik többségében fiatal értelmiségiek, a „szamizdat ellenzék” nagyjai legfeljebb díszelnökök, vezérgondolkodók, gesztusaikban és életművükben élő személyiségek. Mégis újratermelődhet az „ellenzékiesség” légrétege, szelleme, ha mindenütt veszélyeztetve látják jogaikat és szabadságaikat ezeknek a gyökereken más mozgalmi generációnak az aktorai. Kialakulhat körükben az absztrakt radikalizmus, az egykori antikommunista küzdelmek szimbolikus aktusokban való „újraátélése” – Sztálin-szobor-, Orbánszobor-döntés hasonlata rituálisan kivitelezve a tüntetésen, amely az 1956-os válsághelyzet és diktatúra visszatérését sugallja –, és ennek révén az azonosulás a diktatúra ellen fellépő „ellenzékiesség” mentalitásával, illetve a korábbi „ellenzék” stratégiájához hasonlóan a nemzetközi fórumok felhasználása a hazai rezsimmel szem-

ben (EU-parlament, Strasbourgi Bíróság stb.), a külföldi kritikák és „igazi” hírek felhasználása a belföldön manipulált közmédiával szemben, a különféle csoportok között a kölcsönös egymásrautaltság és szolidaritás érzése az „elnyomással” szemben.

Jogi akciók, polgári engedetlenség, emberi jogok

Az alapjogok, együttesen és külön-külön, az alkotmányos jogok összessége, az alkotmányos rendszer, jogállamiság, európai normák; ez a jogias retorika az egyik vezérszólam az Orbán-kormány jogpolitikáját érő mozgalmi kritikáknak, tiltakozásoknak⁴. A tiltakozások és a jogrendszer viszonya már a 2006–2010 közötti periódusban eléggé közvetlen volt, ott a gyülekezés joga vitte a központi szerepet, a Gyurcsány-kormány elleni tömeges tiltakozások elkövetőinek jogi védelme, a tiltakozó akciók megítélése állt előtérben (Szabó M. 2007). A jogvédő szervezetek domináns szerepkört kezdtek el betölteni a mozgalmi hálózatokban (Gerő–Fonyó 2013). A TASZ és a Helsinki Bizottság karöltve más szervezetekkel széles körben ismert és elismert gyűjtőhelyévé vált a különféle részkezdemenyezéseknek, követeléseknek, amelynek szerepe 2010 után még határozottabbá vált. Most már nem a gyülekezés joga, hanem a hajléktalanok kiszorítása, a kiskorú gyermekek jogai a szabálysértés, büntetőeljárás, fogvatartás során, avagy a foglalkozás és a vállalkozás szabadsága a dohánytermékek kiskereskedelmében, illetve a játékautomaták működtetése, a különféle dolgozói csoportok nyugdíjügyei, nyugdíjkorhatárak, valamint egy sor más téma vitte a jogvédőkhöz a jogaik védelmében őket megkereső állampolgárokat és csoportjaikat. A „szerzett jogok védelme” a jogvédő civil szervezetek, az ombudsman, az Alkotmánybíróság és a más belső és külső jogvédelmi-felülvizsgálati fórumok iránt egyaránt megnövelte a keresletet (Szabó M. 2012). Tiltakozásképpen jelennek meg a jogi akciók – ezek már korábban is elterjedtek voltak, most azonban valóságos hullámai indultak meg az intézmények felé.

Veszélyben vannak-e ma Magyarországon az emberi jogok, érvényesülnek-e megfelelő formában? Ennek vizsgálatára európai és nemzetközi intézmények a vizsgálatok és a jelentések sorát indították el a Norvég Helsinki Bizottságtól kezdve a Nemzetközi Jogász Szövetségig. A folyamatos vizsgálódások és azoknak mind a magyar, mind a nemzetközi médiában megjelenő eredményei, illetve azok megvitatása ugyancsak ösztönzőleg hatottak vissza a jogi akciók indítására Magyarországon tiltakozásképpen. Mind a belföldi, mind a külföldi, nyilván elsődlegesen az európai fórumokon kialakult a „magyar beteg” hangulata, sokszorosára nőtt a magyar panaszok száma, folyamatossá vált például az Alaptörvény bevezetésének – ugyancsak nagy létszámú és agresszív hangvételű tüntetéssel kísért – kritikája mind a hazai, mind a nemzetközi fórumokon.

A különböző civil szervezetek, jogvédők, hazai és nemzetközi fórumok metszéspontjában egy-egy aktuális, a kormányzati jogpolitika és/vagy az alkotmányozási folyamat által előkerült, a civil tiltakozók elutasította, orvoslást váró jogsérelem áll, amelyek azonban olyan „hálóba fonnak”, olyan „keretbe illesztenek”, amelyet a hazai és nemzetközi civil hálózatok és tiltakozások, jogi fórumok és nemzetközi-európai normatartalmak fognak

Fotó/Gönczö Viktor

körül, „kereteznek” a tiltakozók és szövetségeseik szemléletmódjában. Ennek érzékeltetésére álljon itt egy helyzetértékelés az LBMTQ-mozgalmak és tiltakozások aktuális helyzetéről készült PHD szemináriumi tanulmányból.

„2013. március 14-én a Budapest Pride mozgalom közleményt adott ki az Alaptörvényt és annak 4. módosítását bírálva. A közlemény egyértelmű politikai üzenetet fogalmazott meg, támogatásáról biztosította mindazokat a »civil kezdeményezéseket, tiltakozásokat, polgári engedetlenségi akciókat, amelyek a demokrácia, az alkotmányosság és a jogállam széttiprására hívják fel a figyelmet, valamint ez ellen békés eszközökkel tenni igyekeznek«.⁵

A Budapest Pride szervezői a nyilatkozatban alapvető értéként jelölték meg a szabadságjogok elidegeníthetlenségét, az egymás iránti szolidaritást és a társadalmi felelősségvállalást, és állampolgári kötelességként fogalmazzák meg a minden jogfosztott csoport mellett való kiállást, mind önálló szervezetként, mind a civil összefogás részeként. A politikai nyilatkozat elítéli és antidemokratikusként értékeli azt a kormányt, amely szerintük kirekesztő és elnyomó módon sorra tapossa el kisebbségi csoportok jogait és szabadságát.

A közlemény elítéli az Alaptörvény 4. módosítását is, külön nevesítve az egyetemi hallgatók röghöz kötését, az egyetemek gazdasági autonómiájának felszámolását, a hajléktalan emberek hatósági üldözésének lehetőségét, a szólásszabadság, a független igazságszolgáltatás, a szabad választási kampány korlátozását, 22 év alkotmánybíróági döntéseinek érvénytelenítését, az egyházak közötti diszkrimináció lehetőségét, valamint az Alkotmánybíróság jogköreinek csökkentését, és azt, hogy sorban kizárja a család fogalmából a gyermektelen, az élettársként együtt élő és az azonos nemű párokat.

A nyilatkozatnak a vizsgált új típusú politikai tiltakozások szempontjából legjelentősebb, a korábban megfogalmazottakkal egybecsengő elemeként a következő szakaszt értékelem: »Elítélünk minden olyan hatalmat, amely a békés tüntetés és polgári ellenállás formáit erőszakosnak és társadalomellenesnek igyekezik beállítani. Hisszük, hogy a most tapasztalt társadalmi felelősségvállalás és szolidaritás ereje hegyeket képes mozgatni. Mindenkit arra kérünk, hogy ne féljen felemelni a szavát saját és mások szabadságának védelmében egy a szabadságjogokat és egyenlőséget nem tisztelő hatalom ellen!«⁶ (Tóth 2014:21–22)

A jogi, emberi jogi-igazságossági (injustice frame) keretek az amerikai mozgalomkutatás megállapításai szerint különösképpen alkalmasak széles kampányok, koalíciók mobilizálására a legkülönfélébb témákban. Az ENSZ és a regionális emberi jogi rezsimek, esztünkben az európai, már 1989 előtt is jó hivatkozási alapot biztosítottak a jogvédők tiltakozásai számára (Thomas 2001; Snyder 2011). Ma ez még kézenfekvőbb az EU-tag Magyarországon, amely tendenciájában elfogadta és elfogadja az ENSZ és az EU alapjogi chartáinak lényeges tartalmát, és sorra ratifikálja az emberi jogi szerződéseket. Nincs hiány az olyan emberi jogi standardokban, amelyeket számon lehet ma kérni a magyar kormányzaton, melynek külügyi szervei csatlakoznak a releváns emberi jogi rezsimekhez, de a kormányzat más szervei – egyébként korábban is ez volt a jellemző – nem biztosítják a nemzetközi normák érvényesülésének feltételeit sem jogi, sem technikai-infrastruk-

turális vonatkozásban, és szívesen feledkeznek meg az egyre gyakrabban előírt civil kontroll intézményesítéséről, avagy figyelmen kívül hagyják a civileknek és a nemzetközi szervezeteknek a működésük felett gyakorolt kritikáját (Lux–Szabó M.–Sziklay 2010). Így aztán a civil jogvédőket gyakran érik olyan vádak, hogy a „külföldnek dolgoznak”, azonban ez majdnem kényszerűség, ha itthon sem nem kapnak megfelelő támogatást, vagy ha nem kívánják azt elfogadni, hogy ne korrumpálja őket a kormányzattal való együttműködés. Így a hazai civil diskurzus a szabadságjogok szempontjait kívánja érvényesíteni a közigazgatás és a kormányzati politika inkább „jogrendi” (law and order) érvelésével szemben, a kormányzati oldal pedig elutasítja, avagy ignorálja a jogvédők radikális emberi jogi retorikáját, és a jogi, igazgatási pozitivizmus, a szűken értelmezett nemzeti alapú normatartalom álláspontját állítja vele szembe. A kormányzati pozíció „kívülről” politikailag (ellenzék), avagy külföldről irányítotttnak látja és láttatja a radikális jogvédelem fundamentalista pozícióit, a másik oldal pedig a nemzetközi standardokkal szembe menő, az EU elvárásainak hátat fordító kormányzatról beszél.

A polgári engedetlenség elválasza a közönséges jogsértéstől szubjektíve, a motiváció szintjén benne van az engedetlenségben, de azt mindig csak a külvilág, a jogi és társadalmi diskurzus utólagos ítélete igazolja – avagy nem igazolja a társadalom számára. Így aztán jó, ha a jogvédők vigyáznak és felelősen működnek, nehogy a kormányzat, a hatóságok sikerrel tudjanak szimplán jogellenes gyakorlatokat, vagy azokat is felmutatni a tevékenységükben.

Az állampolgári engedetlenség kérdésköre nem új keletű a magyar tiltakozási kultúrában. Először az 1990. évi őszi taxisblokád állította előtérbe, majd a békemozgalom, de előkerült a diák- vagy az agrártiltakozások keretében is (Csapody 1991; 2002; Szabó M. 2007). Az eredeti koncepció Thoreau és Gandhi és mások nyomán a társadalmi mozgalmak tiltakozásaiban gyakorta használt tudatos szabályszegés. Ez John Rawls a korábbi hagyományokat és politika, valamint jogelméleti vitákat összegző szemléleti keretében erőszakmentes, önkéntes, nyilvános, arányos – csak súlyosabb sérelem ellen sért alacsonyabb normát –, az elkövető vállalja a jogi eljárásban a felelősségre vonást, és az eljárást igyekszik az elkövetett cselekmény tiltakozási tartalmának megfelelően alakítani (Rawls 1997). Fontos feltétel, hogy a polgári engedetlenség nem alkalmas tiltakozási formának a diktatúrákban, csak olyan, részben liberális jogállami keretben, ahol azonban vannak eléggé súlyos alkotmányos problémák. Hiszen az engedetlenkedő éppen állampolgári elkötelezettsége miatt fordul a szabályszegéshez, azzal a feltételezéssel élve, hogy az alkotmányozó-jogalkotó többség a megfelelő impulzusok hatására képes és elvileg hajlandó lehet a kifogásolt, az alapjogokat súlyosan veszélyeztető „hiba” kiküszöbölésére. Tehát van, és működik a korrekciós mechanizmus, a jogállam, az alkotmányos jogvédelem, és ezek szerint a tiltakozók szerint érdemes az állampolgári engedetlenség stratégiáit alkalmazni a tiltakozások során a korrekciók érdekében.

A polgári engedetlenségi gyakorlat kiterjedése 2010–2014 között Magyarországon a legkülönbözőbb témákban, az egyetemfoglalástól a lakásfoglalásig tehát éppen azt mutatja, hogy a tiltakozó mozgalmak szektora úgy értelmezi a magyarországi demokrácia helyzetét, hogy abban súlyos, korrekcióra szoruló problémák léptek és lépnek fel a több-

ségi kormányzás dominanciája, a fékek és az ellensúlyok rendszerének sérülése következtében, azonban az egyensúly a polgári engedetlenség eszközeivel, és párhuzamosan más stratégiákkal a jogállamiság meglévő keretei között még helyrebillenthető, nincsen szükség az erőszakmentes ellenállásra az ellenelési jog alapján a demokrácia védelmében (Habermas 2003). A Város Mindenkié, a hajléktalanokkal való szolidaritást az intézményekben és a társadalomban érvényesíteni kívánó mozgalom mind a lakhatási jog, mind a hajléktalan létbe szorult emberek emberi méltósága, hatósági zaklatásoktól mentes életlehetőségei érdekében alkalmazott polgári engedetlenségi akciókat 2013-ban.

„Az AVM által szervezett tiltakozások általában néhány órás időtartamúak, tüntetések, gyűlések esetén a beszédek elhangzásáig, polgári engedetlenség alkalmazása esetén általában a rendőrség kéréséig és a tüntetők elvezetéséig tartanak. A szervezet által alkalmazott tiltakozási formák, mint látni fogjuk, sokfélék: a nyílt levéltől a tüntetésen, figyelemfelkeltő 'vonuláson', gyűléseken, 'performanszokon' keresztül a polgári engedetlenségi formáig terjednek. A tiltakozók száma, amennyiben kizárólagos AVM-szervezésről van szó, általában viszonylag csekély, abban az értelemben, hogy a szervezet egyedül nem képes ezres nagyságrendű tömeget mozgósítani: az egyes rendezvények résztvevőinek száma néhány tucat embertől néhány száz főig terjedt 2013-ban. ... „ (Bencze–Illés–Varga 2014:19)

„A polgári engedetlenséget eszközként alkalmazó megmozdulások esetében, mint már említettük, többször közbelépett a rendőrség, de személyi sérüléssel járó konfrontációra nem került sor. Általános forgatókönyv volt, hogy az aktivistákat két rendőr karjánál fogva felemelte, és elvitte a helyszínről, majd igazoltatták őket. Többször indult szabálysértési eljárás a résztvevők ellen.” (Bencze–Illés–Varga 2014:21–22)

Ezzel szemben, illetve ezzel együtt az AVM szervez és használ a legális kereteken belüli tiltakozási formákat is. Tehát a polgári engedetlenséghez való folyamodás nem jelenti a jogi akciók terének elhagyását. A mozgalom nem radikalizálódott, nem vonja kétségbe a kialakult jogállami kereteket, nem utasítja el azokat. Így tiltakozott például békésen és legálisan más civil szervezetekkel együtt a negyedik alkotmánymódosítás ellen.

A polgári engedetlenség ma nálunk a rendőri beavatkozás ellenére sem radikalizálódik és nem is válik kizárólagos, mindennapos tiltakozási formává. Ez megegyezik az engedetlenségi stratégia klasszikusainak véleményével, mely szerint azt nem kell a mindennapok részévé tenni, hanem kiemelkedő alkalmakkor kell felhasználni, mert annak fontos szimbolikus jelentősége, jelzésértéke van. A mindennapi ellenállás, az úgynevezett „erőszakmentes ellenállás” stratégiája a tulajdonképp a jogállami úton már verhetetlen külső, avagy belső ellenséggel szemben – mint például a szovjet beavatkozás után Csehszlovákiában – már túlmutat a kiemelkedő esetekben alkalmazott, a demokratikus jogállam korrekcióját célzó engedetlenség határán. Az erőszakmentes ellenállás elsődlegesen e diktatúrák ellen alkalmazandó tiltakozási forma (Ebert 1993).

„2013. március 9-én az AVM több más civil szervezettel közösen tartott tiltakozást az Alaptörvény negyedik módosítása (az AVM szempontjából konkrétan annak a hajléktalanokat érintő rendelkezései) ellen... A nol.hu és a hvg.hu beszámolt a szervezet Áder János köztársasági elnökhöz intézett nyílt leveléről is, amelyben kérték, hogy ne írja alá a módo-

sítást... Az AVM 2013-as rendezvényei közül egyértelműen itt volt a legnagyobb a résztvevők száma: több ezer fő. Ez természetesen a tervezett jogszabály-módosítás hajléktalanügyön túlmutató természetével, illetve a több civil szervezet mozgósító potenciáljának összeadódásával magyarázható. További érdeklődés-növekedést biztosíthatott a megmozdulásnak a Fidesz székházának két nappal korábban történt elfoglalása. A beszédek mellett volt skandalás (»Nem hagyjuk!«; »Az alkotmány nem játék! Nem! Nem! Nem!«), illetve a transzparensék, amelyeken a tudósítások alapján megjelent többek között a rendezvény mottója (»Az alkotmány nem játék!«)...” (Bencze–Illés–Varga 2014:21–22)

A békés tiltakozások nagymértékben toleráltak a rendőrség által, amely felhasználja az Európában terjedő kommunikációs stratégiákat a közrendvédelmi partnerség kialakítására (Less 2013), tehát például az egyetemfoglalások és a diáktüntetések néhol feszült légkörében sem került sor nevesíthető, komolyabb atrocitásokra a tiltakozók ellen a rendőrség részéről. A 2010–14 közötti kormányzat nyilvánvalóan elkerülni igyekszik az erőszakos tömegoszlatások alkalmazását, amellyel szemben a Fidesz ellenzéki pártként 2006–2010 igen erőteljesen fellépett a 2006-os megmozdulásokkal kapcsolatosan, amelyek jogi megítélése még a tanulmány írásakor, 2014 márciusában sem teljesen lezárt – dacára a megismételt és kiterjesztett jogi eljárásoknak és a különféle szakértői és politikai vizsgálatoknak. Feltételezhetően azonban ezeknek a negatív tapasztalatoknak máig fegyelmező hatásuk van, mind a tiltakozókra, mind a rendfenntartókra és mögöttes politikai irányításukra.

Hálózatosodás, bázisdemokrácia az erőszakmentes ellenállásban

A mozgalmokutatás a társadalmi mozgalmakat, főként a posztmodern mozgalmakat, mint „hálózatok hálózatait” elemezte, amelyet személyközi és virtuális kapcsolatrendszereik ma már globálisakká változtattak át (Porta 2010). A posztmodern mozgalmak a belső demokráciájuk vonatkozásában a közvetlen demokrácia sajátos új formájaként alakították ki az úgynevezett „bázisdemokrácia” elképzelését. Ennek a modellnek egyszerre feladata, hogy lehetővé tegye a résztvevők maximális beleszólását, tehát részvételi demokráciát alakítson ki a mozgalmon belül. A másik funkciója pedig az, hogy ez a részvételi és közvetlen demokratikus modell makroszinten a társadalmak és a globális rendszer modelljévé váljon. Tehát egyszerre van szó pozitív, alternatív demokratikus kísérletről, illetve kritikáról a létező különféle demokráciamodellekkel, főképp a mai képviseleti demokratikus formákkal szemben. Ezek, a bázisdemokrácia szószólói szerint, nem hoznak igazi autonómiát, beleszólást a polgárok számára, tele vannak „deficitekkel” és ezek egyre kiáltóbbak, ha a nemzetállam szintjéről európai vagy netán a globális térre visszük át ezeket az államokon belül már leszerepelt modelleket.

Nehéz azonosítani az új bázisdemokratikus modellnek a kereteit, most csupán illusztrálására kerülhet sor még a globalizáció és az internet előtti mozgalmi diskurzusokból vett példával (Sternstein 2003), amely annyiban még ma is releváns, hogy a diskurzusnak ebben a korábbi szakaszában nem tolódott el még a súlypont az új fórumokra a globális

virtuális közösségekre, hanem még intézményorientáltabb megközelítés uralkodott, amely nem tette zárójelbe a nemzetállamot, mint elsorvadásra ítélt intézményt. Ma a bázisdemokratikus „szakirodalom” már kevés szót veszteget a nemzetállami demokrácia intézményeire, hanem többnyire a virtuális globális térben keres megoldásokat, új modelleket.

A bázisdemokrácia:

- az „akaratkialakítás és döntés új formája”;
- a hajszálygyökerek (grass-roots) mozgalmak szervezete;
- alulról való társadalmi változást kíván;
- erőszakmentes akciócsoportok föderációja;
- „megkísérli biztosítani a beleszólás és az együttműködés maximumát az egyes személy számára”;
- a konszenzus elvére épül. (Sternstein 2003)

Ugyanakkor Wolfgang Sternstein, aki a bázisdemokrácia lelkes híve, kifejti annak gyakorlati problémáit is. *„Elméletben kétségtől lenyűgöző a bázisdemokratikus modell. ... (a) tapasztalatok alkalmat nyújtanak a kijózanodásra. Ha a képviselő problémája a választók és a megválasztottak egymástól való elidegenedésében van, akkor a bázisdemokráciáé a hatékonyság hiányában.”* (Sternstein 2003, 198–199)

A bázisdemokratikus kísérletek többnyire időben világosan kalkulálható, egy-egy tiltakozó eseményhez, illetve az abban résztvevő ugyancsak áttekinthető körű és összetételű résztvevő már eleve hálózatba szervezett közösségeihez köthető. Vannak előzetes tréningek az erőszakmentes akciókra, projekteket alakítanak ki az együttműködés gyakorlatának megtanulására. Ugyanez a helyzet az occupy típusú tiltakozó mozgalmak esetében is (Scherer 2011; Graeber 2012). Avagy az egyetemisták egyetemfoglaló, tanyafoglaló akcióinál elég nyilvánvalóan az egyetemi hallgatók hálózataihoz kötődő, tehát az egyetemista szerep sajátosságait hordozó, a bázisdemokrácia magasabb kommunikatív és részvételi elvárásainak megfelelni képes személyek, csoportok nem csupán véletlenszerűen kialakult, hanem társadalmi minőségében relatíve homogén és kommunikatív hálókkel összekötött, tudatosan megkonstruált, kiképzett, szolidarissá tett csoportjairól van szó. Így jön létre a Charles Tilly mozgalmkutató által a mobilizáció sikere számára oly kiemelkedőnek tartott sajátos társadalmi minőségű csoport, amelyet a „category” (társadalmi szerep, hovatartozás, identitás) és a „network” (hálózatban szervezett) kifejezéseiből megalkotott mozaikszó, a „catnet” (category plusz network) Tilly megalkotta kategóriája jelöl (Tilly 1978). Ez a különösen mobilizációképes és tiltakozásra hajlamos emberekből áll, akik magasan képzettek és elkötelezettek. Ilyen közösségek jöttek létre a nyolcvanas években a béke- és atomenergia-ellenes mozgalmakban, a globalizációkritikus és occupy-tiltakozásokon és ilyenek működnek nálunk is a globalizációkritikus, az LMBT, illetve az egyetemfoglaló és a hajléktalanokkal szolidaritást vállaló mozgalmakban ma Magyarországon.

Azonban az akcióorientált és a specifikus szerepeket hordozó csoportok nélkül össz-társadalmi szinten, heterogén és eltérően motivált csoportok pluralizmusát magában foglaló társadalomban a bázisdemokrácia állandósítására tett kísérletek szembe találják

Fotó/Gönczö Viktor

magukat a társadalmi konfliktusok kialakította többség-kisebbség állandó változásban lévő viszonyrendszerével. Itt már aligha lehet orientálódni a tömegből mozgalmat, közösseget, akaratkifejező csoportot létrehozó kézjeles kommunikációval, amelyet az occupy-mozgalmakat követő egyetemfoglalók nálunk is alkalmaztak (Gerő 2013). Nehezen működik makroszinten a Saul Alinsky (1999) és más közösségszervezési technikákat és módszereket egy-egy tiltakozó akció hatékony megszervezésére kialakított stratégia modellje. A bázisdemokrácia makrostrukturális kialakításának kísérletei, de még a róluk folytatott viták sem kerülhetik meg a többségi és a kisebbségi érdekek kiegyensúlyozására alkalmas új akaratképzési mechanizmusok, a mára már könnyebbé váló információáramlás és távolról való beleszólás beépíthetőségét a létező demokráciák intézményes rendszerébe, valamint azt a problémát sem, amelyet Wolfgang Sternstein (2003) fentebb nagyon világosan kimond: a bázisdemokrácia ismert gyakorlati példái távol vannak a tökéletestől, és közvetlenül nem alkalmazhatóak a demokratikus döntéshozatali eljárások minden szintjén.

John Keane (2009) szerint talán nem is annyira a közvetlen részvétel és az érdekkifejezés, hanem a civil ellenőrzés alulról szervezett rendszere, a transzparenssebbé váló politika világa jelentheti a demokrácia új területeit, nem a választott képviselők, hanem éppenséggel a nem közvetlenül választott szakértői testületek és bizalmi ellenőrök. Így például különféle ombudsmanok, adatvédelmi biztosok, költségvetési ellenőrök, független bizottságok, a vétójogot nem gyakorló, de a nyilvánosság hozzáférési lehetőségeit nagyban kiterjesztő „monitorozó demokrácia” (Keane 2009) jelenti a mai demokrácia gazdagodásának lehetőségét, és nem a közvetlen demokratikus formák ellentmondásos fejlődése Rousseau nyomdokain (Merkel 2011), azok ugyanis nagymértékben szelektívek, és a magasabban képzett, városi, fiatalabb rétegeket felülreprezentálják (Merkel 2013). A mai komplex társadalmakban, amelyek nem homogén, hanem plurális struktúrára épülnek, a demokratikus döntéshozatal többszintű, többcsatornás alternatívakeresése a jellemző, nem pedig egy, a homogenizálódó társadalmat feltételező modell kizárólagossá válása (Zolo 2003).

Wolfgang Sternstein világossá teszi, hogy alternatív társadalmi struktúrák mellett elkötelezett csoportok, a kapitalizmus és az érdek és a hatalom alapú pluralizmus rendszerén túli értékrenddel képesek a bázisdemokráciát a gyakorlatban megvalósítani. De a modern és posztmodern társadalom vajon ilyenné válik-e? Elemzői éppen a mozaik-társadalomról, az individualizáció trendjeiről, a sokféle struktúra együttes egymás mellett éléséről beszélnek, tehát a kisebbségek sokfélesége alakul benne ki, nem pedig homogenizáció! (Beck 1998; Bauman 2002)

A demokrácia új kereteit tehát nem a korábbi logikához hasonlóan kellene keresni, amely a képviselet helyett kíván bázisdemokráciát, új közvetlen demokráciát létrehozni. A civil szervezetek, főként a globális térben nem a belső közvetlen demokrácia modelljei ma már, alig van tagságuk, inkább professzionális szolgáltató és tiltakozó tevékenységeket végeznek, hanem elsősorban professzionális szolgáltatásaikkal segítik elő a demokrácia minőségének fejlődését, nem pedig belső demokráciájuk mintaadásával. A jogvédő civil szervezetek tagsága kicsi, vagy már nem is klasszikus egyesületi módon értelmezhe-

tő, és nem a tagok részvétele a szervezet munkájában, hanem a közigazgatás és a többség döntéseinek kritikája, ellenőrzése, a nyilvánosság biztosítása révén járulnak hozzá környezetük demokratizálódásához. A fixálódás a belső szervezeti bázisdemokráciára, mint kulcsfontosságú momentumra a hatékonyság csökkenéséhez vezethet a kívülrre való „demokrácia-szolgáltatás” vonatkozásában, illetve elveszi a figyelmet a képviseleti demokrácia saját logikáján belüli problémák megoldási kísérleteitől, ha folyton egy magasabb rendű „bázisdemokrácia” „metafizikájában” keresi a demokrácia nagyon is evilági problémáinak megoldási kísérleteit. Ha a civil szervezetek nem csupán az állampolgári input megszervezésének, a részvételnek a formái, hanem szakmai-professzionális output-többletekkel, a jogi akciók sokaságával, az ellenőrzéssel, a nyilvánosságnak a botrányok és leleplezések során növekvő mértékével járulnak hozzá a demokrácia továbbfejlesztéséhez, akkor teljesebb képet kapunk funkcióikról és perspektíváikról, mint a bázisdemokrácia ellenmodelljének erőltetése és túlterhelése révén.

Úgy vélem, hogy a 2010–2014 közötti időszakról készült esettanulmányaink arra is rámutattak, hogy a bázisdemokrácia fantomjának kergetése mellett a különféle kezdeményezéseknek a gyakorlati kompromisszumok sorozatán át kell biztosítaniuk belső életükben a hatékony működés és kívülrre a hatékony szolgáltatás funkcióinak egyensúlyát. Esettanulmányaink elkészítői a szemináriumon folytatott vitákban többször aláhúzták a bázisdemokráciára való fixáció zsákutca jellegét, ha a pillanatnyi akción, a tiltakozáson túlmutató érdekvédő, professzionális szolgáltató, vagy más szakmai működést folyamatos projektekkel nyújtó szerveződés próbálkozott meg a mai mozgalmak körében. A politikai jellegű mozgalmak a bázisdemokrácia fundamentalista hangoztatásával ellehetetlenítik a hatékony működést a politika mindennapjaiban, amely így a politikai pártok terepnumává válik. *Az érdekvédők és a jogvédők egyensúlyt kell keressenek a hatékonyság, a projekt és az output-orientáció, és a mozgalmi mobilizáció, a mozgósítás, a részvétel, az akció, az input orientációk között.* Ha a működés csupán a tiltakozásra szorítkozik, akkor az akcióorientáltság keretében a bázisdemokrácia érvényesülhet – átmenetileg. Ez leginkább az egyetemfoglaló mozgalomban volt így, itt is átmenetileg, és fenntartásokkal.

Így ír az egyetemista mozgalmak bázisdemokratikus dilemmáiról egy résztvevő-megfigyelő-elemző által készített dokumentum:

„A mozgalomnak sem választott, sem önjelölt vezetői nincsenek. Nincs elnöke vagy vezető testülete, a stratégiai és operatív döntések is közösen, fórumszerűen születnek meg. Nagyrészt ebből fakad a másik gyakori kritika is, mely a nehézkes működésre, a bázisdemokratikus jelleg miatt a döntések lassúságára vonatkozik. A hallgatói mozgalmak fórumain és gyűlésein alapelve, hogy mindenki a maga nevében beszél. Hiába tagja más szervezetnek, vagy esetleg egy másik csoport delegálta, ez nem ad nagyobb súlyt a véleményének. Persze néha ez az elv sérül vagy változik; amennyiben az országos hálózat kezd kiépülni, és a távolság miatt nem lehet jelen a megbeszélés színhelyén minden tag, akkor ilyen-olyan változatban a képviseleti elvre is szükség lehet.” (Gerő 2013:331)

Ha hosszabb távú, permanens, komolyabb személyi és anyagi erőforrásokat mozgató működésre van szükség, akkor a projektek megszervezése a hatékonyabb szervezeti

kereteket helyezi előtérbe, az állandó munkamegosztást és a teljesítményorientált szerep-differenciálódást hozza be a szervezetbe. Erről a PHD szemináriumnak a Város Mindenkié csoporttal foglalkozó tanulmányai adtak érdekes képet, mivel itt egy folyamatos pozíció-különbség épül be a belső szervezeti és csoportéletbe, a valóban az utcai hajléktalanléletet gyakorló tagok, illetve a magas, főként társadalomtudományi képzettséggel, hazai és nemzetközi professzionális kapcsolati hálókkal rendelkező úgynevezett „szövetségesek” között, amely folytonos egyensúlyozást ír elő a szervezeten belüli hatalmi pozíciók egy oldalra billenése ellen (Bencze–Illés–Varga 2014).

A 2010–2014 között kialakult tendenciák vizsgálata a magyar mozgalmi szektorban és a tiltakozási kultúrában éppen hogy csak kezdetét vette a társadalomtudományban. Nyilvánvalóan a további általános fejlődési tendenciák fogják azt meghatározni, hogy az ebben az időszakban kialakult „ellenzéki reneszánsz”, a jog, az alapjogok, mint a tiltakozások és a mobilizációk fő mozgatórugói fennmaradnak-e és tovább folyik-e majd a képviseleti demokrácia alternatíváinak keresése a „bázisdemokratikus formák” irányában az ismételten a Fidesz kétharmadát hozó választások után. Összességében azt mondhatjuk, hogy van némi visszakanyarodás az 1989 előtti hagyományok felé, de új alapokon jön létre, valójában teljesen más, alapjában demokratikus körülmények között. Félrevezetőnek tartom az Oroszországgal, Belorussziával kapcsolatos párhuzamokat, ahol valóban a demokrácia alapjai kérdőjeleződnek meg. A jogkereső, békés polgári engedetlenségi mozgalmak elterjedése éppen arra szolgál bizonyítékkal a mai Magyarországon, hogy a demokrácia torzulásainak bírálataira, alternatívák felmutatására lehetséges itt a civil és politikai mobilizáció, és erre rendelkezésre áll a szabad tér a jelenlegi politikai rendszerben. Azok az elképzelések, amelyek az ellenállás jogára hivatkoznak egy diktatórikus hatalomátvétellel szemben a mai Magyarországon, amely alatt az Alaptörvény és a kétharmados törvények csomagját értik, illetve valamiféle újabb „színes” forradalmat” (Krasztev–Van Til 2013) igazolnának ezzel, véleményem szerint alapjában hamis helyzetértékelést sugallnak – ami ugyanakkor a mozgalmi mobilizáció hajtóerejévé válhat, hiszen a mozgalmak, a tiltakozások sokszor a „pár perc van már csak éjfél... és akkor felharsan a végítélet harsonája” logikája alapján tudnak támogatókat és résztvevőket szervezni. Véleményem szerint ma Magyarország egyike az európai demokráciáknak, amelyek egyébként súlyos problémák sokaságával küzdenek (Ronsavallon 2008; Höffe 2009; Offe 2011; Bauman et al. 2012; Nadas 2013), de nálunk az új és a megújuló politikai és civil mozgalmak szektorának kritikus tömege is éppen a demokrácia létezésének, fennállásának és problémamegoldási, megújulási törekvéseinek bizonyítéka 2010–2014 között.

Irodalom

- Alinsky, Saul D. (1999): *A civil szervezkedés ábécéje*. Budapest: Bagolyvár Könyvkiadó.
- Bauman, Zygmunt (2002): *Globalizáció. Társadalmi következmények*. Szeged: Szukits.
- Bauman, Zygmunt–Beck, Ulrich–Kadioğlu, Ayşe–Keane, John–Krasztev, Ivan–Petrov, Nikolay–Rupnik, Jacques–Turk, Žiga (2012): *Democracy on the Precipice. Council of Europe Democracy Debates 2011–12*. Strasbourg: Cedex: Council of Europe Publishing.

- Beck, Ulrich (Hrsg.) (1998): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt am Main:Suhrkamp. Kézirat.
- Bencze Bertalan Barnabás–Illés Gábor–Varga András (2014): A Város Mindenkié mozgalom. *Replika*, Megjelenés alatt.
- Bozóki András (2012): *Virtuális demokrácia*. Budapest:Gondolat.
- Crawshaw, Steve–Jackson, John (2011): *Civil bátorság. A hatalom nélküliek hatalma*. Budapest:HVG Könyvek.
- Csapody Tamás (szerk.) (1991): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban*. Budapest:T-Twins.
- Csapody Tamás (2002): *Civil forгатókönyvek*. Budapest:Századvég.
- Csizmadia Ervin (szerk.) (1995): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. 1–3. Budapest:T-Twins.
- della Porta, Donatella (2010): Poliszit alkotni. Szociális fórumok és demokrácia a globális igazságossági mozgalomban. *Fordulat*, (4.), 10–44.
- Demos UK–Political Capital Institute (2013): *Aktív bizalmatlanok. Az ellenzéki mozgalmak Facebook-követőinek főbb jellemzői*. A Demos UK és a Political Capital Institute közös kutatása 2013.
- Ebert, Theodor (1993): *Gewaltfreier Aufstand. Alternative zum Bürgerkrieg*. Mannheim:Waldkircher Verlag.
- Euchner, Walter (Hrsg.) (1993): *Politische Opposition in Deutschland und im internationalen Vergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Fleck Zoltán (2013): A vezér és az ő demokráciája (meg az alattvalók) – Vitában Sárközy Tamással. *Mozgó Világ*, 40, (9), 40–45.
- Gerő Márton (2013): Az Occupy Wall Street és a hallgatói mozgalom. In: Krasztev Péter–Van Til, Jan (szerk.): *Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelleseknek és békésekknek*. Budapest:Napvilág. 306–352.
- Gerő Márton–Fonyó Attila (2013): Szektor, alszektor, vagy nem-szektor? Jogvédelemmel foglalkozó civil szervezetek kapcsolathálózatainak elemzése. *Socio.hu*, (1).
- Graeber, David (2012): *Inside Occupy*. Frankfurt am Main:Campus.
- Habermas, Jürgen (2003): Polgári engedetlenség – a demokratikus jogállam próbaköve. In: Felkai Gábor (szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest:Rejtjel Kiadó. 147–189.
- Hajas Barnabás (szerk.) (2009) *Gyülekezési jogi projekt*. ÁJOB Projektfűzetek. 1.
- Höffe, Otfried (2009): *Ist die Demokratie Zukunftsfähig?* München:UBeck.
- Jensen, Jody (2012): *Hungary at the Vanguard of Europe's Rearguard? Emerging Subterranean Politics and Civil Dissent*. Budapest:MTA Politikatudományi Intézete.
- Kaldor, Mary–Selchow, Sabine (eds.) (2012): *The "Bubbling Up" of Subterranean Politics in Europe*. London:LSE.
- Keane, John (2009): *The Life and Death of Democracy*. London:Simon & Schuster. 585–839.
- Kornai János (2012): Központosítás és kapitalista piacgazdaság. *Népszabadság Hétfége*, január 28. (1), 6–9.
- Krasztev Péter–Van Til, Jan (szerk.) (2013): *Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelleseknek és békésekknek*. Budapest:Napvilág.
- Less Ferenc (2013): Az európai tömegkezelési gyakorlat új irányai. *Belügyi Szemle*, (7–8), 55–69.
- Lux Ágnes–Szabó Máté–Sziklay Júlia (2010): Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa munkájának nemzetközi környezete(2007–2010), különös tekintettel a gyermeki jogokra. *Külügyi Szemle*, (4.), 78–102.
- Merkel, Wolfgang (2011): Volksabstimmungen: Illusion und Realität. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. (44–45), 47–55.
- Merkel, Wolfgang (2013): Gibt es eine Krise der Demokratie? *WZB Mitteilungen*. (139), 6–10.
- Nádas Péter (2013): Ami mellette szól és ami ellene. *Élet és Irodalom*, Szeptember 13. 4–5.
- Offe, Claus (2011): Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation be Institutionalized? *Czech Sociological Review*, 47, (3), 447–472.
- Ronsavallon, Pierre (2008): *Counter-Democracy*. Cambridge Mass:Cambridge U.P.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris. 455–465.
- Rucht, Dieter (2003): Jog az ellenálláshoz? A polgári engedetlenség aktualitása, legitimitása és határai. In: Felkai Gábor (szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest:Rejtjel. 161–189.
- Sárközy Tamás (2012): Az európai jogállami követelmények és Magyarország. *Világgazdaság*. Február (3), 4–5.
- Sárközy Tamás (2013): A „vezérdemokrácia” kormányzásának jellemzői. *Mozgó Világ*. (9.), 19–40.
- Scherer, Michael (eds.) (2011): *What is Occupy? Inside the Global Movement*. New York:Time Books.
- Snow, David A. (2004): Framing Processes, Ideology and Discursive Fields. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden/USA: Blackwell Publ. 380–413.
- Snyder, Sarah B. (2011): *Human Rights Activism and the End of the Cold War. A Transnational History of the Helsinki Network*. Cambridge Mass:Cambridge U.P.
- Sternstein, Wolfgang (2003): Senkinek semmi hatalmat! In: Felkai Gábor (szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest:Rejtjel. 193–196.
- Szabó Andrea (szerk.) (2012): *Racionálisan lázadó hallgatók*. Szeged:Belvedere.
- Szabó Máté (szerk.) (1999): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon*. Budapest:Villányi úti konferenciaközpont.

- Szabó Máté (szerk.) (2000): *Globális civil társadalom?* Budapest:Villányi úti konferenciaközpont.
- Szabó Máté (szerk.) (2005): *Civil társadalom: elmélet és gyakorlat.* Budapest:Rejtjel Kiadó.
- Szabó Máté (2007): *A tiltakozás kultúrája Magyarországon.* Budapest:Rejtjel Kiadó.
- Szabó Máté (2010a): *Ki őrzi az őrzőket? Az ombudsmani jogvédelem.* Budapest:Kairosz. 201–325.
- Szabó Máté (2010b): A szocializmus kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában (1968–1988). In: Szabó Máté *Ki őrzi az őrzőket? Az ombudsmani jogvédelem.* Budapest:Kairosz. 73–116.
- Szabó Máté (2012): Alkotmánybíráskodás és ombudsmani tevékenység. *Alkotmánybírószági Szemle.* (3), 67–78.
- Szabó Máté–Hajas Barnabás (2012): *Az ombudsmani intézmények újrászabályozása a 21. században Magyarországon és Európában.* Budapest:Országgyűlés Hivatala.
- Thomas, David C. (2001): *The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights and the Demise of Communism.* Princeton, N.J.:Princeton U.P.
- Tóth László (2014): A magyarországi LGBT mozgalmi színtér aktivitásának alakulása. Kézirat. *Replika*, Megjelenés alatt.
- Tilly, Charles (1978): *From Mobilization to Revolution.* New York:Random House.
- Zolo, Danilo (2003): *Democracy and Complexity. A Realist Approach.* Cambridge:Polity Press.

Jegyzetek

- 1 A Demos UK és a Political Capital Institute az alábbi nyolc ellenzéki mozgalom Facebook-követői körében végzett felmérést 2013. augusztus és szeptember között: Egymillióan a Magyar Sajtószabadságért (Milla), Együtt 2014, Hallgatói Hálózat (HaHa), Lehet Más a Politika (LMP), Magyar Kétfarkú Kutypárt (MKKP), Magyar Szolidaritás Mozgalom, Negyedik Köztársaság (4K!), Párbeszéd Magyarországotért (PM) (Demos UK–Political Capital Institute 2013).
Hasonló szerveződések vizsgál Jody Jensen (2012) tanulmánya: Hungary at the Vanguard of Europe’s Rear-guard? Emerging Subterranean Politics and Civil Dissent. A következő kutatás része Magyarország, mint eset-tanulmány: Mary Kaldor–Sabine Selchow (eds.): The „Bubbling Up” of Subterranean Politics in Europe. Az egyetemisták tiltakozásairól szól Szabó Andrea által szerkesztett kötet: Racionálisan lázadó hallgatók (Szabó A. 2012).
- 2 Hasonlóan az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet doktori iskolában korábban vezetett szemináriumaimhoz, a kutatószeminárium anyaga részben szakmai publikációkban jelenik meg. A 2013/14. évi szeminárium keretében feldolgozott mozgalomtípusokról készült esettanulmányok egy csokrát, a nem-politikai, hanem inkább kulturális és identitási mozgalmakkal (LGBTQ, feminizmus, hajléktalanok, diákok) és tiltakozásokkal kapcsolatos írásokat a „Replika” c. folyóirat Mikecz Dániel vendégszerkesztő, és egyben PHD hallgatóként szemináriumi résztvevő, válogatásában 2014-es évfolyamában közlésre elfogadta. A korábbi szemináriumokról készült publikációk: Szabó M. 1999; 2000; 2005; Szabó M.–Hajas 2012.
- 3 Egyik legismertebb az ún. Tavares-jelentés az Európa Parlament számára, de a Velencei Bizottság, illetve más európai szervezetek, a jelentősebb nemzetközi civil szervezetek, az Amnesty International vagy a Helsinki Watch és a demokrácia „ranking” klasszikus besorolásai, avagy az USA és más nagy demokráciák Magyarország helyzetéről készült emberi jogi értékelései is fontosak, és Magyarországon is hatásuk volt, egészen a média és a napisajtó, tehát az újságolvasók és tv-nézők szintjéig terjedően.
- 4 Például egy részlet Istvánffy András beszédéből a 2011. október 23-ai „Nem tetszik a rendszer” tüntetésen: „Az Orbán-rendszer megfoszt minket a jogbiztonságtól, lebontja a jogállamot, önkényuralkodik. ...Egy évvel ezelőtt az Alkotmánybíróság visszadobott egy törvényt... Ezzel kezdődött, ekkor kezdődtek a tüntetések. Azóta számtalanszor tüntettünk... Tüntettünk a médiatörvény ellen, de hiába... Tüntettünk az egypárti alkotmányozás ellen, de hiába... Tüntettünk a munka törvénykönyve egyszemélyes módosítása ellen, de hiába... Most már se jogállam, se létebiztonság, se szolidaritás nincsen.” (Krasztev–Van Til 2013:453–454.)
- 5 <http://2013.budapestpride.hu/fesztival/egy-diktatura-kialakuloban-a-budapest-pride-tiltakozik-az-alaptorveny-es-annak-4>
- 6 <http://2013.budapestpride.hu/fesztival/egy-diktatura-kialakuloban-a-budapest-pride-tiltakozik-az-alaptorveny-es-annak-4>

Fotó/Gönczö Viktor

A KÉK PONT ESETE AZ ÖNKORMÁNYZATTAL ÉS A „FANTOM CIVIL SZERVEZETTEL”

– A jóléti állam válsága, a büntető populizmus és a civil szektor

Csányi Gergely

■ A tanulmány azt a szociológiai nézőpontból érdekes pillanatot próbálja megragadni, amikor egy civil szervezet tüntetést szervez egy másik civil szervezet tevékenysége ellen. 2014. január 18-ra az Orczy Egyesület tüntetést szervezett a Kék Pont Alapítvány józsefvárosi irodája elé, melynek során felszólították a civil szervezetet, hogy hagyjon fel józsefvárosi tevékenységével, a túcserre programmal. A tanulmányban megkísérlek bemutatni egy, a jóléti állam válságán és a büntető populizmuson alapuló fogalmi keretet, és értelmezni benne a VIII. kerületi önkormányzat és a Kék Pont konstruálta diskurzust, valamint azt, hogy miképp illeszkedik ebbe a másik civil szervezet, az Orczy Egyesület.

Fogalmi keret: a jóléti állam válsága, a büntető fordulat a szociálpolitikában, a morális pánik és a büntető populizmus

A jóléti állam válsága és a civil szektor. A II. világháború óta a nyugat-európai társadalmak gyors változáson mentek keresztül, és az ötvenes évek végére nagyfokú gazdasági és politikai stabilitást értek el. A nyugat-európai modernizációnak fontos eleme volt a jóléti államok kialakulása, mely leginkább a közszolgálatok kialakulásában és az átviteli sémák megváltozásában mutatkozott meg (Flora 1995). A hetvenes évek közepétől azonban az olajárrobbanást követő gazdasági válság után a korábbi konvergencia felbomlott, és széles körben hódítani kezdett az az Egyesült Államokból elterjedő tézis,

hogy a jóléti állam válságban van, mert nem elég eredményes, mert bürokratikus és legfőképpen, mert a gazdasági növekedés ellenőztönzőjévé vált. A jóléti állam válságtünetei megmutatkoztak a gazdasági növekedés lassulásában, ebből adódóan pedig a társadalombiztosítási juttatások leépülésében is (Ferge 1989). Ez a válság hatással volt a jóléti államba vetett hitre is, hiszen a szociális ellátások csökkenése megkérdőjelezte a jóléti állam problémamegoldó hatékonyságát is. A válságból kivezető út keresésekor előtérbe kerültek a nonprofit szektor egyre nagyobb jelentőséget kapó öntevékeny, civil szervezetei (Bartal 1999). Bizonyos értelemben a nonprofit szervezetek térnyerése értelmezhető úgy, mint „válságjelenség” (Offe 1985), hiszen a hetvenes évek közepéig megingathatatlannak tűnt az állam és a piac kettőssége, ám az elmúlt évtizedekben megjelent, mintegy a válságból kivezető alternatívaként, egy, a magánszektorhoz tartozó, de közcélokat szolgáló szektor az állam és a piac között. A hagyományos kétszektoros modell széttöredezett, és különösen a jóléti szolgáltatásokban, illetve a szociálpolitikában kialakult a háromszektoros modell. A harmadik szektor tudományos kutatásának kezdetei egybeesnek a jóléti állam válságára vonatkozó tézisek megjelenésével (Bartal 1999). Ahogy a kilencvenes évek elején újraértelmeződött a jóléti állam koncepciója, úgy a nonprofit szektor szerepéről két nézet bontakozott ki. Az optimistább a civil szektor gyors intézményesülését ünnepelte (Salamon–Anheier et al. 1999 – idézi Bartal 2005; Salamon–Sokolowski–List 2003; Anheier–Glasius–Kaldor 2004), a szkeptikusabb szerint a neokonzervatív kormányzati politikai erők az általuk elindított privatizációs folyamatokkal lépéseket tesznek az állami, a piaci és a civil szektor közötti határ elmosásáért (Weisbrod 1998; Kramer 2000 – idézi Bartal 2005).

Ám, ha a nonprofit szektor egyre nagyobb arányú térnyerése olyan trendként értelmezhető, mely megoldási lehetőség a jóléti állam koncepciójának újraértelmezésére és megmentésére, akkor azoknak a hangoknak és koncepcióknak a terjedése, melyek szerint a liberális állam koncepciója meghaladott és alapvetően elvetendő, egy, az előbbivel ellentétes irányú trendként értelmezhető. Ez a jóléti redistribúciós szociálpolitikában való paradigmaváltásként tűnik fel, mikor a „jóléti állam” fénykora, a hetvenes évekre jellemző társadalomszemlélet megszűnik uralkodó ideológiának lenni, és ezt a szemléletet a neoliberais-neokonzervatív váltja fel. Ez a paradigma túllép a francia forradalom eszméinek – szabadság, egyenlőség, szolidaritás – fontosságán, vagy azoknak megvalósíthatóságába vetett hiten. Illetve azon a hiten, hogy az ezek közötti ellentmondások csökkenthetőek, és ebben nagy szerepe van az államnak, vagy éppen a civil szervezeteknek. A paradigma számára a piac, az állam és a civil szféra, mint egymást kölcsönösen kordában tartó szektorok értelmezhetetlenek, az elsődleges szektorrá a piac válik. A szabadság, egyenlőség, társadalmi szolidaritás hármásából számára egyedül a berlini értelemben vett negatív szabadság lényeges, a közjó és a „*nonprofit*” fogalmai (a szavak régi értelemeiben) szintén értelmezhetetlenek (Ferge 2000).

Büntető fordulat a szociálpolitikában, mint regresszió és mint vándorpolitika. Alapvetően két nagy szakaszra bontható a szociálpolitika története. Az első a szociálpolitika „előtörténete”, melyben sok minden történt a másik emberért, de közvetlenül nem avatkozott be az állam. Ez a szakasz több ezer évet ölel fel az emberiség törté-

netéből. A második szakasz az utóbbi 300–400 év, amikor a modern állam közvetlenül vett részt ebben. A modern szociálpolitika kezdetének az 1601-es törvényt¹ nevezhetjük, és ezt a szakaszt három kisebb korszakra oszthatjuk. Az első 250 év a szegénypolitika korszaka volt, amikor az állam tevékenysége leginkább a szegények kordában tartására irányult. Erre a szakaszra jellemző, hogy az állam főként büntetett és fegyelmezett, dologházakkal, „munkakerülők” tömeges akasztásával vagy gályára küldéssel. Ebben a szakaszban az állam inkább fegyelmező, mintsem segítő funkciót töltött be (Ferge 2000). A feudalizmus felbomlásával, a manufaktúrák kialakulásával nagymértékű szegénység jött létre Európában. Társadalmi jelenségük és a benne rejlő fenyegetés a hatalmat válaszra sarkalta, VIII. Henrik angol király például 72 ezer csavargót akasztatott fel. Az 1789 és 1848 között lezajlott polgári forradalmak és az iskolarendszer expanziója eredményeképpen hirtelen felduzzadt középosztály öntudatosan hirdette, hogy megjavult helyzete nem születési előjogokra, hanem tanulásra, munkára és tehetségre épül. A látszólagos egyenlő esélyekkel induló felemelkedési harcból kimaradó tömegek úgy maradtak ki a mobilizációs forradalomból, hogy azután már csak magukat hibáztathatták. Az általános ideológia azt sugallta, hogy a szegénység általános kisebbség, a szegénység bűn és más bűnök forrása. A városi és falusi szegénység köreiben növekedett a csecsemőgyilkosság, az öngyilkosság, az elmezavar és a prostitúció, emellett egész Európát megfertőzte a főleg a szegények körében terjedő alkoholizmus, a vagyon elleni erőszak pedig ekkoriban vette fel meghatározó szerepét az antiszociális viselkedésformák között. A deviáns magatartásformák azt fejezték ki, hogy tömegek voltak képtelenek alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A XIX. század közepén a kapitalizmus első törvényei nem tettek különbséget a különböző típusú szegénységek között, ami még a feudalizmushoz képest is visszalépés volt. A szegénység okát nem kellett kutatni, a dologház egyszerre volt szociális és büntető intézmény. Az 1900-as évek elején megindult az urbanizáció és a munkaerő-kínálat messze meghaladta a munkaerő-keresletet. Az új városlakók többsége a létminimum alatt élt. Kiterjesztették a szakképzett „elit” munkások számára az addig csak közhivatalnokok számára létező biztosítási rendszert, hiszen ezeknek a rétegeknek a lojalitására volt feltétlenül szükség. Közben a közgondolkodást, a politikát és a tudományt is áthatották a darwini eszmék, miszerint a törvény előtt az emberek egyenlők, de születésüknél fogva egyenlőtlenek, ennél fogva a szegények alacsonyabb rendűek (Gönczöl 1991).

A következő korszak a XIX. század utolsó harmadától kezdődött, amikor is az állam tevékenységét kiterjesztette a munkásság tömegeinek védelmére is. Ennek a korszaknak Bartal Anna Mária (2003) tankönyvében található a „*Már nem csak önhiba!*” címet adta. Ekkor jelentek meg a gyári törvények, illetve a társadalombiztosítás, hangsúlyosabbá vált az állami, társadalmi felelősségvállalás. A harmadik szakasz az utolsó ötven év, a második világháború utáni szakasz, amikor a szociálpolitika ténylegesen politikává válik, illetve mindenkinek szóló közpolitikává. Ekkor válik az állam, mégpedig a *jóléti állam* a közjólét főletéteményesévé (Ferge 2000).

A jóléti állam válságával azonban megindult egy tendencia, mely a gazdaságilag neoliberais, politikailag neokonzervatív ideológiák térnyerésével kezdett terjedni. A tendencia

lényegében abból áll, hogy a szociális eredetű társadalmi problémákat büntető eszközökkel próbálják megoldani, összefoglalva nevezhetjük ezt *büntető fordulatnak a szociálpolitikában*. Loic Wacquant (2001) arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemzetközi tendencia, melyben fokozatosan egyre jobban háttérbe szorul a szociális állam és megerősödik a büntető állam, egy, az Egyesült Államokban többé-kevésbé tudatosan kidolgozott vándorpolitika, ami londoni közvetítéssel terjedt el a kontinensen. Ennek a politikának a nyilvánosságban megjelenő homlokzatát olyan fogalmak alkotják, mint „*fiatalkori bűnözés*”, „*városi erőszak*” vagy „*érzékeny városrészek*”.

Az Egyesült Államokban akkor kezdett létrejönni az új politika, mikor paradox módon csökkenni, de legalábbis stagnálni kezdett a bűnözés. A börtönökben ülők száma hirtelen a négyeszeresére növekedett és elkezdett kialakulni a „börtönipar”. A börtöniparban összekapcsolódnak az állami és szakmai szervek, a szakszervezetek, a magánszektor és a piaci szereplők. Az új ráció kialakításában nagy szerepe volt a konzervatív agytrösztöknek, például az olyan szerzők népszerűsítésében, mint Charles Murray. Charles Murray miután megírta a *Losing Ground: American Social Policy 1950–1980* című művét (1984), a konzervatív agytrösztök fizetett PR-szakemberekkel médiafelhajtást csaptak a könyv körül, ami a segélyezésről szóló vita klasszikusa és a „(sokkal) kevesebb (szociális) államot” ideológia bibliája lett. Murray ezután megírta az *In Pursuit: Of Happiness and Good Government* (1988) művét, amelyben az államot mint kártékony és a világegyetem összes bajáért felelős szubsztanciát írta le. Később megírta a *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (1994) című könyvét Richard Herrnsteinnel, egy oxfordi pszichológussal, amiben a szerző azt állítja, hogy nem azért válik valaki bűnözővé, mert egyenlőtlen társadalomban él, hanem azért, mert a veleszületett kognitív képességei alacsonyabbak az átlagnál. Ebből következően a szociális állam nem képes csökkenteni a bűnözést.

New York rendőrfőparancsnoka, William Bratton a büntetőráció politikáját ültette át a gyakorlatba. Egy, a büntetőráció melletti kampányban így fogalmazott: „*Mi itt New Yorkban tudjuk, hol az ellenség.*” A rendőrfőparancsnok ellenségnek nevezte a hajléktalanokat, akik a közlekedési lámpáknál némi apróért felajánlják az autósoknak, hogy lemossák az ablakokat, a kicsiben dolgozó kábítószer kereskedőt, a prostituáltat, a koldust, a csavargót és a graffitist. A felsorolt csoportok elleni harcot Bratton háborúhoz hasonlította. Több európai politikus ezek után úgy tüntette fel New Yorkot, mint az „*idegenek*” elleni és a közterületek visszahódításáért vívott háború mintáját. Henry McLeish skót belügyminiszter 1998-ban így fogalmazott: „*Arra kérem a skót polgárokat, hogy emelt fővel járjanak. Háború van, és minden csatát egyenként kell megívunk. Az embereknek vissza kell hódítaniuk az utcákat. Túl nagy toleranciát tanúsítottunk a közhivatalok és a városainkban tapasztalható civilizálatlan viselkedés iránt. Az értelmetlen vandalizmus, a graffitik, a hulladék elcsúfítják lakótelepeinket.*” (Wacquant 2001:26) Szintén 1998-ban Franciaországban Sophie Body-Gendrot azt javasolta a párizsi rádióban, hogy „*vezessék be a zéró toleranciát francia módra.*” Még ugyanabban az évben Mexikó elnöke meghirdette a „*nemzeti keresztes hadjáratot a bűnözés ellen.*” Egy évvel később Németországban a Kereszténydemokrata Unió kampányt szervezett a „*Null Toleranz*” témája köré.

1999-ben Fokváros is zéró toleranciát hirdetett. Olaszország 1997-től szintén. Az amerikai büntetőráció első számú importőre azonban az Egyesült Királyság volt. 1989-ben Murray felszólította a briteket, hogy próbálják visszaszorítani a szociális államot, ha már felszámolni nem tudják. A felszólalást magasztaló sajtóvisszhang fogadta és a témában újabb kötetek jelentek meg. Ilyen volt például Lawrence Mead több kötete, a *The New Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America* (1992), melynek elsődleges témája az, hogy a fő probléma a nyugati világban már nem a társadalmi egyenlőtlenség, hanem a szegények függősége, akik képtelenek dolgozni inkompetenciájuk és morális alkalmatlanságuk miatt. 1998-ban a brit miniszterelnök a következő kijelentést tette: „*Fontos kimondani, hogy ezentúl már az apró kihágásokat sem tűrjük el. Az alapvető elv az, hogy kimondjuk: igenis helyes dolog intoleranciát tanúsítani az utcán a hajléktalanokkal szemben.*” (Wacquant 2001:47)

Könnyű lenne amellett érvelni, hogy a szociálpolitika büntető fordulata felfogható regresszióként, mint a szociálpolitikának a szegénypolitika korszakába való visszatérése. Ferge Zsuzsa (2000) ezt a folyamatot Norbert Élias civilizáció elméletére hivatkozva „decivilizációnak” nevezi. Mindenesetre jól látható, hogy újra megjelenik az a retorika, amely a marginalizálódott helyzetben egyéni erkölcsi vagy intelligenciabéli alsóbbrendűséget vél felfedezni. A szegénység már megint önhiba.

A morális pánik. A Howard S. Becker által 1969-ben írt *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance* a deviancia elmélet egyik klasszikusa (Becker 1991). Becker elméletét a meadi szimbolikus interakcionista elméletre támaszkodva dolgozta ki. Eszerint a devianciák nem a deviáns cselekvés aktusában magában konstruálódnak, hanem a társadalom bélyegez meg bizonyos cselekvéseket vagy magatartásformákat interakciók során. Ebben az értelemben az akció maga nem lehet deviáns, csak akkor, ha a reakció újra-konstruálja, mint deviáns akciót. Ezekben az interakciókban átalakul maga a cselekvő is, „megcímkéződik”, deviánssá válik önmaga és a társadalom számára. Ez az aktus, a címkézés választja el a jót a rossztól, a konvencionálist a deviánstól és a normatívát a normaszegőtől (Mead 1918 – idézi Adler et al. 2000). Becker (1991) szerint ez az interakciós folyamat melyben a deviánsnak minősített cselekvés elkövetőjét ellátják egy címkével („*drogos*”, „*kurva*”, „*csöves*”), a cselekvőt kizárja a konvencionális társadalomból, szegregálja, *kívülállóvá* teszi.

Becker elméletének egy központi eleme, hogy kik azok, akik definiálják azt, mely cselekedetek és magatartásformák számítanak deviánsnak, ezáltal megkonstruálva a szabályokat. Becker szerint devianciát definiáló szabályok kialakításával bizonyos emberek teremtik meg a *kívülállókat*. Ezek az emberek társadalmi pozíciójuknál fogva elegendő hatalommal rendelkeznek ahhoz, hogy megkonstruálják és érvényre juttassák a szabályokat, ezeket az embereket nevezi „*erkölcsi vállalkozóknak*”. Felhívja a figyelmet, hogy amikor az erkölcsi vállalkozók kampányt szerveznek bizonyos deviáns viselkedési formák ellen, akkor ezeknek a deviáns viselkedéseknek sokkal súlyosabb a megítélése, mint más időkben. A morális vállalkozók azon cselekvését, amikor az érvényben lévő norma- és devianciadefiníciók újradefiniálásáért, vagy éppen a fennálló szabályok, definíciók nevében, azok megerősítéséért járnak el, sokszor meghatározott csoportok ellen, Becker

Fotó/Gönczö Viktor

„morális kereszties hadjáratoknak” nevezi (Becker 1991). Ugyanakkor Goode és Ben-Yehuda (2009) kritikusak a modellel szemben, véleményük szerint az elit nem rendelkezhet azzal az erővel, hogy a semmiből teremtsen morális pánikot, mindössze a már meglévő veszélyeztetettségérzetet képes felerősíteni.

Stanley Cohen *Folk Devils and Moral Panics: The Creations of the Mods and Rockers* című művében *mod* és *rocker* szubkultúrák sorozatos összecsapásának vizsgálatával továbbgondolta Becker elméletét (Cohen 1972). Az összecsapások tanulmányozása során Stanley Cohen azt találta, hogy az ellentét eredetileg (a tengerparti üdülőtelepeken) a helyi és környékbeli fiatalok és a Londonból érkezett fiatalok között alakult ki. A *mod-rocker* ellentétet csak a média húzta rá utólag az eseményekre. Stanley Cohen szerint a médiában kialakított kép erősen túlzó volt, így minden kísérlet, ami az előítéletek kezelésére irányult, csak rosszabbá tette a helyzetet. Kialakult a *morális pánik*.

Morális pánik, mikor „egy csoport vagy csoporthoz tartozó jelenség (...) fenyegető veszélyként tudatosul a társadalomban. A média leegyszerűsítő és szenzációkeltő bemutatása nyomán, a fenyegetést hordozó csoport könnyen azonosíthatóvá válik. (...) A folyamat során alkotott szimbolikus képzetek beépülnek a társadalmi hiedelemrendszerbe, az itt kialakult népszerű képek leegyszerűsítő magyarázatot biztosítanak a társadalmi rendről szóló laikus elképzelések számára.” (Kitzinger 2000:23–24)

A büntető populizmus. Gönczöl Katalin (2013) arra a jelenségre hívja fel a figyelmet, ami az 1980-as évektől egyre inkább részese lett a kriminológiai diskurzusnak, és sokan a kriminológiai viták átpolitizálódásának okát látják benne. Ez a jelenség a *büntető populizmus*. „Büntető populizmusról akkor beszélhetünk, ha az uralkodó politikai elit a közvélemény nyomására hivatkozva a bonyolult társadalmi jelenségekre – különösen a bűnözésre és más ön- és közveszélyes deviáns magatartásokra – folyamatosan leegyszerűsítő, látványos és gyors sikereket ígérő módon reagál. A súlyos társadalmi konfliktusok enyhítésének érdemi kezelése helyett az elit gyakran nyúl a társadalmi kontroll kiterjesztéséhez, a korábnál indokolatlanul szigorúbb büntetések alkalmazásához, és az »eltévelyedettek« megregulázását tarja egyedül hatékony politikai megoldásnak.” (Gönczöl 2013:5) A büntető populizmust tekinthetjük úgy, mint a politikai célokért indított *erkölcsi kereszties hadjáratot* és politikai célokért konstruált *morális pánikot*. A büntető populizmus a szociálpolitika büntetőfordulatával szoros összefüggésben akkor kezdett terjedni, amikor a nyugati világban a bűnözési statisztikák csökkentek, de legalábbis stagnáltak. Ezt a látszólagos ellentmondást az oldhatja fel, hogy a politikai elit politikai célokra használta fel a média piacorientált, túlzó, néző és fogyasztó maximalizáló, sokszor inkorrekt tájékoztatását, és a posztmodern társadalomban kialakult biztonságdeficitből és kontingenciából adódó szorongást. A posztmodern társadalomban megszűnt az életpályák tervezhetősége és a társadalom átláthatósága. A jóléti állam koncepciójának háttérbe szorulásával pedig átértékelődik a kockázat és a felelősségvállalás kérdésköre. Az egyén önmagáért felelős, egyedül marad. A folyamatos szorongás kedvez az érzelmi alapon kialakított véleménynek, a leegyszerűsített magyarázatoknak és üdvözli a gyors és hatásos megoldásokra tett ígéreteket. Az önmagukért felelősséget vállaló polgárok pedig úgy érzik, egzisztenciájukat csak maguknak köszönhetik, és növekszik a haragjuk

azokkal szemben, akik e logikánál fogva, csak saját hibájukból marginalizálódtak. A szociológiai magyarázatokkal szemben – melyek a struktúrák diszfunkciójából vezetik le a marginalizálódott helyzetet – ignoránsak, a kollektív sors képzetében nem hisznek, így a marginalizációt egyéni morális és funkcionális kudarcnak látják. Úgy látják, a kirekesztettek „élősködnek” az egyre szűkülő állami forrásokon, melyek az ő adójukból fedeződnek. Az így démonizált kirekesztett rétegeknek, mint a közbiztonságra veszélyt jelentő jelenség megoldását – ők, az erkölcsileg magasabb rendű adófizetők – egyedül a kormánytól várják el.

Másrésről a büntető populizmus oka a modern polgári demokráciákban létrejövő demokráciadeficit, mely az alacsonyabb jövedelmű és iskolázottságú rétegek politikai inaktivitása miatt alakult ki. A büntető populizmus értelmezhető úgy, mint ezeknek a rétegeknek a politikai reaktiválására tett kísérlet. Mivel ezeknek a rétegeknek a tagjai sokkal inkább ki vannak téve a bűncselekményeknek, mint a „védett” környezetben élő rétegek tagjai, illetve az ő környezetüket érinti a hajléktalanság, a graffiti, a vagyon elleni erőszak, illetve bizonyos esetekben a szétdobált injekciósűk, ezért ezek a rétegek sokszor jól fogadják a szigorú büntetőpolitikai programokat és a gyors megoldás ígését. Így nyugati országokban gyakori, hogy a pártok úgy alakítják ki a kampányukat, hogy abban helyet kapjanak a „rend helyreállítására” vagy „büntetőpolitikai reformra” irányuló retorikai elemek.

A büntető populizmus főleg azokra az országokra jellemző, ahol kétpólusú választási rendszer alakult ki, és a választás a verseny szigorú szabályai szerint zajlik, így a választópolgárok erős emocionális és intenzív indulati impulzusok hatása alá kerülhetnek (Green 2009). Magyarországon, mint a többi közép- és kelet-európai poszt-socialista országban, a választópolgárok nosztalgiával tekintenek a „felülről szolgáltatott rend” intézménye felé (Kornai 2010), és a választási preferenciák aránylag hamar centralizálódtak. Ennek ellenére 2010-ig, amikor a kétharmados többséget megszerző kormányzat megalakult, nem volt jellemző a magyar politikára a büntető populizmus. Ekkor viszont „*Legyen végre rend!*” felkiáltással a köz figyelmé elé és napirendre helyezték a büntetőpolitika reformját.

A Kék Pont és a VIII. Kerületi Önkormányzat által konstruált diskurzus

A 2010-ben kétharmadot szerzett kormányzat több büntetőpolitikai reformot is bevezetett. Tizenkét éves korra szállították le a büntethetőség korhatárát, megszüntették a fiatalok büntető-igazságszolgáltatásának önálló rendszerét, széles körre kiterjesztették a „három csapás” és a tényleges életfogytiglanig tartó büntetés rendszerét, és nagymértékben kibővítették a tényleges elzárással büntethető kriminalitások körét. Majd büntethetővé tették a hajléktalanság jelenségét² (Gönczöl 2013). Emellett a kormány 2010-ben úgy döntött, hogy nem támogatja a 2009-ben elfogadott drogstratégiát, és újat alkot. 2013 júliusában az utolsó pillanatban az új drogstratégia címét az Országgyűlés elé vitel előtt, az addigi „*Nemzeti Stratégia a Kábítószer-probléma visszaszorítására*” cím-

ról „Nemzeti Drogellenes Stratégia” címre módosította. Az új drogstratégiát övező retorikát jól mutatja be a stratégia kidolgozásában részt vevő Victoriné Erdős Eszter és Victor István *mandiner.blog.hu*-nak adott interjúja. Az interjú legelső felében a következő kijelentést teszi Victoriné Erdős Eszter: „A drogfogyasztás nem társadalmi osztályonként alakul ki, ez inkább az élethez való viszonytól függ. Azok a fiatalok nyúlnak inkább drogokhoz, akiknek nincsenek céljaik az életben, nincs jövőképük, ambícióik, vagy nem tudnak megküzdeni a problémáikkal.”³

Az első pár mondatban világossá válik, hogy e retorika szerint nem létezik olyan drogfogyasztás, ami a társadalmi struktúrák mentén alakul ki, tehát nem létezik bizonyos társadalmi rétegekre jellemző drogfogyasztás, és nem létezik az a fajta „szegénységi drogfogyasztás”, amivel a Kék Pont Egyesület túcsereprogramja foglalkozik, így a drogfogyasztás minden esetben egyéni probléma. „Európában Magyarország az egyetlen, ahol nem tanítanak erkölcsöt az iskolákban. Úgy nőnek fel generációk, hogy senki nem beszélget velük arról, hogy miért élünk a világban – semmilyen útmutatót nem kapnak az élethez.”⁴ Tehát a kábítószer semmilyen esetben sem gazdasági, hanem individuális erkölcsi probléma. „Magyarországon valahogy eltorzult a drogszakma és az elmúlt évtizedekben azt sugallták bizonyos szakmainak nevezett szervezetek, hogy az a drogszakember, aki támogatja a drogfogyasztást. (...) Aztán a drogszakmában nem lehet beszélni a marihuána-fogyasztás ártalmairól sem, pedig az egyáltalán nem könnyűdrog.”⁵ Az interjú során kirajzolódó kábítószer-narratíva olyan retorikaként értelmezhető, ami próbálja folyamatosan összemosni a különböző, egymáshoz köthető, alapvetően összetett és heterogén jelenségeket egy egyszerűen megnevezhető gyűjtőfogalommá. Próbálja összemosni a kanabiszt, az intravénás, kevés használat után is függőséget és gyors leépülést okozó kábítószerrel, mint például a heroin. Próbálja összemosni az alkalmi kábítószerhasználatot a kábítószer-addikcióval és próbálja összemosni a középosztálybeli vagy felső-középosztálybeli droghasználatot a strukturálisan determinált szegénységi vagy nyomor-droghasználattal, hogy egy egységes, jól körülírható, egyéni erkölcsi hiányszegénységekkel alapuló jelenség ellen tudjon fellépni. Az ettől eltérő álláspont mentén szerveződő drogpolitikai törekvéseket pedig társadalomellenesnek bélyegzi: (lásd feljebb) „*hogy az a drogszakember, aki támogatja a drogfogyasztást*”.

A *Nemzeti Drogellenes Stratégiát* a kormányzat 2013. 07. 19-én terjesztette az Országgyűlés elé, és 2013. 10. 16-án hirdették ki az életbe lépését. Nagyjából ezekkel egy időben jelentette be a Józsefvárosi Önkormányzat, hogy felbontja az együttműködési megállapodást a Kék Pont Alapítvánnyal, amit a józsefvárosi túcsereprogram kapcsán kötöttek. A túcsereprogram a Kék Pont Alapítvány egyik projektje, ami 2001-ben indult a Balázs Béla utcában, a XI. kerületben. Ez egy alacsony hatékonyságú program volt, amely pár intravénás kábítószer-használatot érintett. Közben *útszéli munka* során cseréltek tűt a IX. kerület marginalizálódott részén, a „*Dzsumbujban*”⁶. A *Dzsumbujban* tapasztaltak és egy kutatás alapján feltételezték egy nagyobb rejtett intravénás droghasználó szcéna létét a VIII. kerületben. 2006-ban hozták át a túcsereprogramot a VIII. kerületbe, a Kálvária térre. Ekkor a Kálvária téri programban hirtelen megjelent körülbelül 1500 intravénás droghasználó. Nagyjából egy 2–3 ezer fős intravénás droghasználó populációt feltételeztek a VIII.

kerületben, akik akkor már becslésük szerint szerhasználók voltak tíz éve. Az intravénás droghasználó populáció körülbelül 70 százaléka heroinot, míg a maradék 30 százaléka amfetamint használt. A Kék Pont Alapítvány munkatársai körülbelül 75 százalékos hepatitisz fertőzöttséggel számoltak. Az Alapítvány együttműködési megállapodást kötött a Józsefvárosi Önkormányzattal. A megállapodás keretei között a Kék Pont Alapítvány minden évben írt egy jelentést az önkormányzat számára, amiben javaslatokat és kéréseket fogalmaztak meg a kerületi drogstratégiát illetően. Majd miután nem történt semmi, 2009-ben konferenciát szerveztek *Narkógettó* címen. A konferencia sajtóvisszhangot keltett, több internetes portál is foglalkozott vele. Több cikk is élesen bírálta az önkormányzatot.⁷ *„Játszótereken eldobált fecskendő, fekáliával és háztartási szeméttel súlyosbított nyíltszíni szűrés, az országos arányszámokat sokszorosan meghaladó hepatitisz C-fertőzés jellemzi a több ezer józsefvárosi intravénás droghasználót. A Kék Pont drogkonzultációs központ ebben a súlyos közegészségügyi problémában vár segítséget a kerület és a főváros döntéshozóitól, egyelőre hiába. December elsején, az AIDS világnapján számoltak be a Józsefvárosban kialakult narkógettó helyzetéről és a lehetséges megoldásokról. A helyi önkormányzat egyszerűen ignorálja a problémát, a kerületi ÁNTSZ vezetője szerint pedig csupán egy elszigetelt kisebbség bajáról van szó.”*⁸ A józsefvárosi tūcsereprogram 2011-ben költözött át a jelenlegi Magdolna utca és Lujza utca sarkán álló épületbe. A Kálvária téri ingatlan állami ingatlan volt, amit a Semmelweis Orvostudományi Egyetemtól béreltek. A jelenlegi ingatlan pedig önkormányzati tulajdon, amit a Józsefvárosi Önkormányzattól bérelnek, a civil szervezetek számára szokásosan kedvezményes áron. Ezt követően az együttműködési megállapodás keretében az önkormányzat szedte össze a használt injektorokat a Közterület-fenntartó Zrt.-vel. Ezt a megállapodást bontotta fel az önkormányzat 2013. szeptember 18-án. (Az együttműködési megállapodás felbontása nem jár együtt a bérleti szerződés felbontásával, amire a Kék Ponttal 2016-ig szerződése van.)

Az önkormányzat saját honlapján tudatta az együttműködési megállapodás felmondását 2013. december 31-i hatályba lépéssel, de úgy fogalmazott, hogy 2014-től *megszűnik* a tūcsereprogram a Magdolna utca és a Lujza utca sarkán. Az önkormányzat saját honlapja⁹ és a Kék Pont Alapítvány saját honlapján található leírás¹⁰ szerint az önkormányzat érvei a következők voltak: *„Azért vannak itt az eldobott tűk, mert itt működik a Kék Pont. Józsefvárosnak meg kell szabadulnia a kábítószerfogyasztás következményeitől. A kerületi helyzet tarthatatlanná vált, feldühödött szülők százai követelik, hogy tüntessék el a tűket az utcákról, amelyek a Kék Pont szolgáltatása miatt kerülnek oda. Egyáltalán nem kell tūcsereket létrehozni, mert a környezet életminősége a programtól jelentősen csökken.*

A tūcsere néköszönhetően a Kék Pont főként más kerületek drogosait szolgálja ki, akik aztán itt dobálják el a tűket. Ha minden kerületben lenne Budapesten ilyen program, akkor az itteni tūcsere is rendben lenne, de ha nem alakul ki Budapesten legalább 30 tūcsere-pont, akkor nem kér a Józsefváros sem ebből a szolgáltatásból. A kerület drogproblémájának megoldásában helyt tudnak állni, de más kerületek problémáját nem tudják felvállalni és nem is akarják.

A játszótereken, köztereken kint lévő használt tűk rendkívüli veszélyt jelentenek a lakosság számára. Józsefváros 80 ezer polgárának érdeke áll szemben 1600 drogos érdekével. Józsefváros eddig is túlterhelt volt a leszakadó rétegek problémáival, a túcsere okozta problémát nem vállalhatja már fel.

Nem akkor lesz közegészségügyi katasztrófa a kerületben, ha a Kék Pont programja megszűnik, hanem most van az, hogy itt vannak. A Kék Pont víziója arról, hogy komoly HIV/AIDS veszély alakulhat ki a túcsere program megszűnése esetén, alaptalan, hiszen az évi kb. 1200 HIV-fertőzött között jelenleg egy sem intravénás úton kapta el a vírust. Ezért e helyett a mantra helyett, az alapítvány inkább óvszert osztogasson!

A túcsere program működtetőinek érvei tipikusan álhumánus érvek, amelyek tulajdonképpen a droghasználatot támogatják, tehát a túcsere a drogfogyasztás elősegítőse. Amennyiben a droghasználat is büntetendő, felmerülhet a kérdés, hogy valójában egy jogszerű állapotot tartottak-e eddig is fenn.

A programban elenyésző számban folyik valós túcsere, sokkal inkább túosztás történik. Ha a drogosoknak akad napi több 10 ezer Ft-juk is drogra, akkor talán 10 Ft is juthat fecskendőre.

»A tett halála az okoskodás!« tehát nem szociológiai felméréseket kell olvasgatni meg hatásvizsgálatokat kérni, hanem cselekedni!”¹¹

Az önkormányzat bejelentésére a Kék Pont saját honlapján és több sajtóorgánum is reagált. Konstruálódott egy diskurzív tér, melybe az önkormányzat saját érvrendszerével és retorikájával lépett be, a honlapján kiadott közleménnyel, majd reagált rá a Kék Pont saját ettől eltérő érvrendszerével és retorikájával. A sajtóorgánumok pedig ezt követően vagy az önkormányzati érvrendszerrel és retorikával, vagy pedig a Kék Pont érvrendszerével és retorikájával léptek be ebbe a diskurzív térbe. Az önkormányzat érvrendszerével és retorikájával lépett be például a Magyar Nemzet Online. „Használt fecskendők tízezrei kallódnak most is Józsefváros utcáin – a felelős ezért a Kék Pont Alapítvány, amely bevalótlan nem képes betartani vállalását, a drogszemét eltakarítását. A veszélyes hulladék fellelhetősége arra is rámutat, hogy a VIII. kerületben nem túcsereprogram, hanem túosztás zajlik. (...) A »felületi kezelés«, vagyis a fertőzésveszélyes használt fecskendők eltüntetése egy megállapodás értelmében a józsefvárosi önkormányzattal eddig együttműködő Kék Pont Alapítvány dolga lett volna. Az utóbbi hónapokban túlnőtte őket a feladat, csak idén több mint 2000 fecskendőbe botlottak a járókelők, amelyeket aztán az önkormányzat városüzemeltetési szolgálatának munkatársai gyűjtöttek be.”¹² Ebben a cikkben már megjelenik a Kék Pont legitim szakértését bíráló hangnem is. Nem csak a Kék Pont céljait és erkölcsiségét támadják, hanem a hozzáértését is. Valamint megjelenik az az érv, hogy a Kék Pont nem tett eleget a megállapodásnak, tehát gyakorlatilag ő rúgta fel az együttműködést az önkormányzattal. Retorikáját tekintve a cikket végigkísérik a hangulatkeltő szavak: fecskendők tízezrei, felelős, kallódnak, nem képes, fertőzésveszély, veszélyes, sötétedés, drogszemét, fertőzött, veszélyes hulladék stb. amik teátrálisan egy tarthatatlan állapotot festenek le. Tetten érhető a morális pánik konstruálása.

Az önkormányzati retorika lényegi elemei, hogy a Józsefváros 80 ezer polgárának érdekét védje az 1600 „drogos” (vö. Becker címkézés elméletével) érdekével szemben,

és hogy a Kék Pont munkatársait „*álhumánusnak*” tüntesse fel, akik a drogfogyasztást elősegítik, a szerződést pedig megszegik. A Kék Pont ezzel szemben fogalmazta meg érvrendszerét. Bizonyos értelemben a Kék Pont védekező retorikára volt kényszerítve, aminek alapja a másik fél állításai igazságtartalmának negálása, illetve a másik fél legitím szakértésének a megkérdőjelezése, valamint a párbeszédre kész, szakmai és logikai érvekkel tárgyaló szakértői homlokzat fenntartása. Hangsúlyozták, hogy az önkormányzat és a *Magyar Nemzet Online* valótlanságot állít, mikor azt állítja, hogy a megállapodás értelmében a használt injektorok közterületről való összeszedése a Kék Pont Alapítvány feladata lett volna. „*(...) nem szegtünk megállapodást. A drogszemét begyűjtésére vonatkozó hármass együttműködés a jelenlegi aljegyző koordinálásával jött létre, a Közterület-fenntartó, a Józsefvárosi Városüzemeltetési Iroda és a Kék Pont bevonásával. Mi kezdettől fogva a rejtett droghasználó csoportok felkutatását vállaltuk, és a nem közterületre vonatkozó lakossági bejelentésekre történő kiszállást.*”¹³ „*Tisztelettel kérjük a Magyar Nemzet Online szerkesztőségét, hogy az újságírói etika szabályainak megfelelően a fenti cikkben tett valótlan állításokat korrigálják, (...), a civil lakosság elfogulatlan tájékoztatása érdekében!*”¹⁴ Hangsúlyozták, hogy munkájuk elsősorban a HIV- és hepatitiszjárványok megelőzése. (A tűcsereprogram feladata) „*a HIV- és hepatitiszfertőzések és járványok kialakulásának megelőzése, elsősorban steril tűk, eszközök biztosításával és a fertőző betegségek szűrésén keresztül. (...)* A tűcsereprogramok hatékonyságát nem a drogszemét-begyűjtés mértékében mérik, hanem a kiadott tűk számában (...) A többször idézett román és görög példák arra utalnak, hogy kialakulhat HIV-robbanás.”¹⁵ Hangsúlyozták továbbá, hogy ők többször felhívták a drogszemét problémájára az önkormányzat figyelmét, és hogy az valóban probléma, ám elsősorban esztétikai probléma. „*Az utcákon megnövekedett drogszemét problémájáról magunk írtunk 2013 nyarán levelet a helyi kábítószerügyi egyeztető fórum társelnökének, Balog István Szilveszter önkormányzati képviselőnek, és kértük, hogy hívja össze a drogszemétyűjtésben érdekelt partnereket. Az éves beszámolókból is jeleztük a drogszemét problémáját (...)* Az eldobált tűk elsősorban a közhangulat szempontjából riasztóak. A tűszúrásos kockázat – a HIV-fertőzés szempontjából – elhanyagolható járványügyileg (...)”¹⁶ Végül hangsúlyozták, hogy az önkormányzat honlapján megjelent állítás, miszerint véget ér a kerületben a tűcsereprogram, valótlan állítás. „*A cikkben olvasható »az év végén véget ér a tűcsere-program Józsefvárosban« záró mondatl szemből nem zár be a tűcsere program. Érvényes szolgáltatási finanszírozási szerződésben a magyar állammal állunk, a szükséges hatósági engedélyek birtokában, melyek értelmében szenvedélybeteg alacsonyküszöbű és közösségi ellátását végzik a kerületben. A Kék Pontnak sem korábban nem volt, sem jelenleg nincs olyan támogatási szerződése az Önkormányzattal, amelynek felmondásával az Önkormányzat megszüntethetné az alapítvány tűcsere szolgáltatását.*”¹⁷ A Kék Pont honlapján megjelenő zárónyilatkozat pedig részükről lezárta a diskurzust, a másik fél inkompetenciájára és tárgyalásképtelenségére hivatkozva. „*A jövőben itt nem cáfolunk ezredszerre is, a józan ész itt már nem segít. Mindent leírtunk, mindent elmondtunk már ebben az ügyben, minden érvünk ott van a blogbejegyzéseinkben, minden adatunk és tapasztalatunk szerepel*

a nyilvános és az önkormányzat által egyhangúan elfogadott szakmai beszámolómban. Aki kíváncsi, az olvassa el! Aki kérdez minket, annak válaszolunk, aki meghív minket, ahhoz elmegyünk. Dolgozunk tovább.”¹⁸ Ez utóbbi bejegyzés jól mutatja a Kék Pont retorikáját kulcsszavaiban: *józan, érv, adat, tapasztalat, nyilvános, szakmai*. Láthatjuk, hogy két érvrendszer és retorika áll szemben egymással, amit az alábbi táblázatban szemléltetünk.

1. táblázat. Az önkormányzat és a Kék Pont Alapítvány érvrendszere és retorikája

	Önkormányzat	Kék Pont Alapítvány
Pozíció	Offenzív	Defenzív
Retorika struktúrája	Affektív	Kognitív
Retorika alapja	Hétköznapi tapasztalatokon alapul	Társadalomtudományi érveken alapul
Retorika központi eleme	Morális pánik	Közegészségügyi veszély
Retorika időorientáltsága	Jelen idejű	Jövő idejű
Fenntartott homlokzat	A helyi lakosok érdekeinek képviselője	Legitim szakértő
A másik fél homlokzatára irányuló retorika	A másik erkölcsiségének megkérdőjelezése	A másik legitim szakértésének megkérdőjelezése

Forrás: Saját szerkesztés.

Az Orczy Egyesület, avagy a fantom civilszervezet megidézése

Az általam készített négy interjúból és az elmúlt öt év sajtócikkeiből arra lehet következtetni, hogy Józsefváros marginalizálódottabb területein folyamatos a lakosság kábítószer-használóktól való veszélyeztetettségérzete. A sajtóban körülbelül 2011-ig a drog más deviáns magatartásformákkal együtt megjelenő, „járulékos devianciaként” jelent meg. 2011-től ír a sajtó arról, hogy kábítószeres csoportok befészkelik magukat üresen álló bérlakásokba¹⁹, 2012-től pedig arról, hogy a kábítószerhasználó csoportok a helyi lakosság ellen követnek el bűncselekményeket. Egy hírportál a következő interjúrészletet közölte: „A kábítószeresek továbbra is hangoskodnak, dorbézolnak, buliznak, elszállnak, jönnek és mennek kényükre-kedvükre. Egyre pofátlanabbak, a lépcsőház vizeletben és szemétben úszik, és ami a legnagyobb baj, már nem csak egymással kötekednek – mondja a Hír24-nek nyilatkozó lakó. Az egyik szomszédjához például szellőztetés közben surrant be az egyik »szállóvendég« valamilyen zsákmány reményében, míg hozzá egy másik egyenesen bekéredzkedett, vagy legalábbis próbált.”²⁰ Az általam készített interjúk összevágtnak az idézett sajtóanyaggal. Ezek szerint a lakosság folyamatosan veszélyeztetve érzi magát, mivel a kábítószerhasználók bejutnak a bérlakásokba és a lépcsőházakban injektálják a kábítószert. Székletet és vizeletet hagynak maguk után, a fém eszközöket eltulajdonítják, és sok esetben megfélemlítik a lakókat

vagy vagyon elleni bűncselekményt követnek el ellenük. Ugyanakkor az eldobált injektorokat egyik interjúalanyom sem hozta fel magától, amikor pedig rákérdeztem, nem tekintették súlyos problémának, ahogy egyikük fogalmazott „ez más kerületben is előfordul”.

A fent leírt, az önkormányzat és a Kék Pont által konstruált diskurzív térben először 2014. január 9-én jelent meg az Orczy Egyesület, mikor egy, a Józsefvárosi Önkormányzathoz köthető egyesület honlapján megjelent, hogy az Orczy Egyesület január 18-ra tüntetést szervez a Kék Pont Alapítvány túcsereprogramja ellen, illetve annak beszüntetéséért.²¹ Majd nem sokkal később hírportálokon jelent meg a hír, hogy a kerület óvodáiban is megjelent a felhívás a tüntetésre. Idézem:

„Tiszta tudattal, tiszta Józsefvárosért!

Az Orczy Egyesület 2014. január 18-án szombaton 11 órától békés tüntetést szervez a Kék Pont Drogambulancia Irodája elé (Budapest VIII., Magdolna u. 43., Magdolna utca–Lujza utca sarok).

Arra kérünk mindenkit, hogy támogassa jelenlétével a tüntetés sikerét, ne engedjük, hogy a drogosok és eldobott tűk tovább szennyezzék kerületünket!

Tiltakozásunk tárgya, a Kék Pont Drogközpont és annak tevékenysége. Szeretnénk, ha újból tiszták lennének a Józsefvárosi közterületek és társasházak! Tiltakozunk a túcsere program ellen, mert az nem túcsere, hanem valójában túosztogatás. Ide vonzza a kerületünkbe a drogosokat és a dílereket.

Ha Ön is egyetért azzal, hogy a vérrrel szennyezett, fertőzött drogos tűk helye nem játszótereinken, lépcsőházainkban és óvodáink udvarán van, és Ön sem szeretné, hogy gyerekek, idős emberek, vagy bármelyikünk megszúrhassa magát, jöjjön el közénk, hogy együtt mutassuk meg:

Visszafoglaljuk kerületünket a drogosoktól és a dílerektől!”²²

Itt már egyértelműen jelenik meg egy, a New Yorkban konstruált retorikához nagyon hasonló háborús metafora: „Visszafoglaljuk a kerületünket!” „Ne engedjük!”, „...ha újból tiszták lennének a Józsefvárosi közterületek...!”.

Az Orczy Egyesület a bíróság nyilvántartása szerint csak a tüntetés időpontja előtt pár hónappal alakult, 2013. május 25-én. A bíróság jegyzéke szerint az egyesület célja „az önkormányzati projectekben való részvétel, az önkormányzat értesítése alapján bármely project indítása és tervezése, a közbiztonság növelése és a területen lévő társasházakban önkénteslánc létrehozása”.²³ Azon a címen, ahova az egyesület be van jelentve, az egyesület elnökének társasházkezelő cége van. Az interneten nincs információ arról, hogy a civil szervezet ezen a tüntetésen kívül bármilyen más tevékenységet végzett volna, nincs honlapja, illetve nincs nyoma, hogy ezen a diskurzív téren kívül egyáltalán létezne, leszámítva a bírósági névjegyzéket.

A Kék Pont Alapítvány Lujza utca és Magdolna utca sarkán található irodája előtt lezajlott tüntetésről videófelvételt készített több hírportál.²⁴ E videók és az általam készített interjú szerint a tüntetésre a hangosítást a Józsefvárosi Polgárőrség hozta, a tüntetésen nagyszámban vettek részt a Józsefvárosi Önkormányzat munkatársai, az egyesület által használt retorika nem különbözött a fent ismertetett önkormányzati retorikától.

A tüntetésre való felhívás pedig az önkormányzat saját újságjával együtt lett bedobva a környék postaládáiba. A párbeszédet a tüntetés szervezője megtagadta. Interjút készítettem a Kék Pont irodájával szemben lévő társasház házmesterével, aki maga is részt vett a tüntetésen. Elmondása szerint a tüntetés előtt nem hallott az Orczy Egyesületről. A tüntetés előtt pár nappal egy vele jó barátságban lévő kormánypárti józsefvárosi képviselő kérte meg, hogy szervezzen embereket a tüntetésre.

Az Orczy Egyesület Kék Pont elé szervezett tüntetését legalább négyféleképpen értelmezhetjük.

1. Felfoghatjuk úgy, mint két ellentétes érdekeltségű független civil szervezet közül az egyik megmozdulását a másik tevékenysége ellen. Ebben az értelmezésben a Kék Pont Alapítvány egy globális közérdeket képvisel a társadalmi szolidaritásra és egy esetleges nagyobb közegészségügyi vészhelyzet elkerülésére hivatkozva. A tevékenységük ellen fellépő Orczy Egyesület pedig a kerület nem-droghasználó lakóinak érdekét képviseli, azok hétköznapi tapasztalataira és veszélyérzetére hivatkozva.

2. Másodszor felfogható úgy, hogy az Orczy Egyesület szociálpszichológiai értelemben véve – lehetségesen az önkormányzat által populista célokból kreált – morális pánik hatása alá került független civilek szervezete, akik tüntetnek egy másik független civil szervezetnek a pánik célkeresztjében lévő tevékenysége ellen. Ebben az értelmezésben a lakosság eredeti veszélyeztetettségérzete a kábítószer-használathoz kötődő egyéb deviáns magatartásformákhoz kapcsolódott, leginkább a betörésekhez és a lopásokhoz. Ebből a veszélyeztetettségérzetből alakult ki, a morális pánik konstruálódásának mechanizmusa szerinti egyszerűsödéssel, az a nézet, hogy a deviáns magatartások okozója a túcsereprogram, és lépett az eredetileg fontosabb (nagyobb veszélyeztetettségérzetet okozó) deviáns magatartásformák elé az eldobált injektorok problémája.

3. Harmadszor felfoghatjuk úgy, mint egy önkormányzatközei civil szervezet megmozdulását egy független civil szervezet ellen. Ebben az értelmezésben a Kék Pont Alapítvány egy globális közérdeket képvisel a társadalmi szolidaritásra és egy esetleges nagyobb közegészségügyi vészhelyzet elkerülésére hivatkozva. A tevékenységük ellen fellépő Orczy Egyesület pedig az önkormányzat érdekeit képviseli, aminek lehetséges érdeke a neokonzervatív büntető-szociálpolitika és a populista büntetőpolitikai reform véghezvitele, mely a lakosság veszélyeztetettségérzetére alapozva próbálja maximalizálni szavazói számát.

4. Negyedik értelmezésben pedig az Orczy Egyesület csak jogi értelemben létezik a fent leírt diskurzív téren kívül. Ebben az értelmezésben az Orczy Egyesület a diskurzív térben konstruálódott, azon kívül nem létezik. Úgy értelmezhető, mint egy mögöttes tartalom nélküli homlokzat, illetve, mint az önkormányzati retorika egyik eleme, ami arra vonatkozik „*Lám, a polgárok is rendet akarnak!*” Ezt az értelmezést erősíti, hogy e nagy sajtóvisszhangot kapott tüntetésen kívül nincs nyoma semmilyen tevékenységüknek, és hogy a tüntetésre embereket szervező házmester sem tudott korábban az egyesületről. Ebben az értelmezésben az egyesület valójában *fantomszervezet*.

A két civil szervezet jellemzőit a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat. Az Orczy Egyesület és a Kék Pont Alapítvány jellemzői

	Orczy Egyesület	Kék Pont Alapítvány
Helyi társadalom által támogatott	Igen	Nem
Elsődleges funkció	Érdekképviselési	Közzszolgálati
Kapcsolat	Önkormányzati	Független
Múlt	Relatívén frissen alakult	Relatívén régen alakult
Legitimáció	Hétköznapi tapasztalaton alapuló	Szakmaiságon alapuló
Értékkorientáció	Lokális	Globális
Párbeszédre való készség	Elzárkózó	Nyitott

Forrás: Saját szerkesztés.

Bartal Anna Mária cikkében (2009) már a 2008-as év tanulságaként felhívja a figyelmet arra, hogy az instabil politikai környezet, a válság sújtotta gazdasági környezet és az anómiás társadalmi környezet (Merton 1980) hatással van a civil szektorra. Egyfelől felhívja a figyelmet arra, hogy a romló gazdasági környezetben a civil szektor és szervezetei az állami támogatásoktól függővé válhatnak. Másfelől bőszéges szakirodalmi áttekintésen keresztül veti fel egy „rossz civil társadalom” lehetőségét, olyan civil szerveződésekre utalva, akiknek törekvései átpolitizálódtak, demokráciaellenesek, vagy a közjó helyett klubjavak előállításán fáradoznak. Ugyanitt Bartal leginkább a demokrácia értékeit szélsőjobb- vagy szélsőbaloldali ideológiákkal veszélyeztető civil szervezetekre utal, de mit kezdjen a hazai civil társadalom és a civil szektor szociológiája egy olyan, jogilag civilnek bejegyzett szervezettel, amely jó esetben is erősen kötődik az önkormányzathoz és annak politikai érdekeihez, rossz esetben pedig egyszerűen annak retorikai elemeként jött létre, a párbeszédet pedig – amit a civil társadalom alapjának tekinthetünk – megtagadja? Ez a szervezet a „rossz civil társadalom” kategóriájába esik, vagy egyszerűen arról van szó, hogy ez esetben a józsefvárosi civilek érdekeit jól képviselte az önkormányzat, így az önkormányzat és a civil szervezet érdekei egybe estek? Vagy az Orczy Egyesület felfogható úgy, mint egy gyors lefolyású morális pánikban konstruálódott szervezet, ami ahogy létrejött erre a keresztes hadjáratra, úgy el is fog tűnni? Talán csak az Orczy Egyesület jövőbeli cselekvései, akciói, illetve ezek hiánya ad majd választ ezekre a kérdésekre.

A Kék Pont Alapítvány gyenge beágyazottsága

Felmerül a kérdés, hogy miért válhatott annyira „kítetté” bizonyos értelemben a Kék Pont. Ha úgy gondoljuk, hogy az önkormányzat intézkedése, retorikája és az Orczy Egyesület színre lépése mögött a fent ismertetett populista célok szerepet játszottak, akkor látnunk kell, hogy a morális keresztes hadjárat közvetlen célpontja nem a józsefvárosi droghasználó populáció volt, hanem maga a Kék Pont Alapítvány. Ugyan az Orczy Egyesület felhívásában ez a szöveg szerepelt: „Visszafoglaljuk a köztérket a drogosoktól és a

dealerektől!”, de a felhívás célja, a Kék Pont túcsereprogramja elleni tüntetés létrehozatala volt.

Egy civil szervezet, ahogy nem független a gazdasági, politikai és (globális) társadalmi környezettől, úgy nem független a helyi társadalomtól sem. Úgy tűnik, a Kék Pont Alapítvány ennek a „lokális beágyazottságnak” a hiánya miatt lett ideális célpontja egy morális keresztes hadjáratnak. Egyrésztől úgy tűnik, az Alapítvány nem tett lépéseket a lokális beágyazottságának növelésére. A Kék Pont minden évben elkészítette a jelentését az önkormányzat számára, amikor ez hatástalan volt, konferenciát szervezett, hogy felhívja a sajtó és a „szakma” figyelmét a problémára. Emellett viszont a helyi társadalom megszólítására nem tett lépéseket. Az Orczy Egyesület tüntetése alatt ugyan a józsefvárosi irodájukra fel voltak függesztve molinók, amikre az érveik voltak kiírva, ettől az esettől eltekintve viszont a Kék Pont meg sem próbált a lokális nem-droghasználó társadalommal kommunikálni, saját beágyazottságának mértékét növelni, ezért lehetett ideális célpontja a keresztes hadjáratnak.

Ugyanakkor fel kell tennünk a kérdést, mik az esélyei egy alapvetően marginalizált környezetben működő, kábítószerhasználókkal foglalkozó civil szervezetnek a lokális beágyazódásra. Goode és Ben-Yehuda (2009) felhívják a figyelmet arra, hogy a kábítószerhasználat nyomán kialakult *morálistpánik-hullámok* folyamatosak a harmincas évektől egészen napjainkig. Pikó Bettina (2005) pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a kábítószer szociokulturális szimbólum is. A józsefvárosi szegénységi droghasználat kapcsán pedig a droghasználat és az eldobált injektorok könnyen a marginalizált helyzet és az azzal együtt járó deviáns magatartásformák szimbólumaivá válhatnak, ezáltal pedig emocionálisan terheltté. Így könnyű célpontjaivá válhattak a *morális keresztes hadjáratoknak*, illetve a *büntető populizmusnak*. Talán még könnyebb céltáblájává tenni egy ilyen keresztes hadjáratnak egy világos, jól kivehető homlokzattal rendelkező civil szervezetet, mint egy rejtőzködő, nem túl kontrasztos körvonalú kábítószer-használó populációt. Ezért lett volna talán mégis fontos a Kék Pont részéről valamiféle kommunikációt kezdeményezni nem csak az önkormányzattal, hanem a helyi társadalommal is.

Irodalom

- Adler, Freda–Mueller, Gerhard O.–Lauer, William S. (2000): *Kriminológia*. Budapest:Osiris Kiadó.
- Ambrus Péter (1988): *A Dzsumbu*. Budapest:Magvető Kiadó.
- Anheier, K. Helmüt–Glasius, Marlies–Kaldor, Mary (2004): *Globális civil társadalom*. Budapest:Typotex.
- Bartal Anna Mária (1999): *Nonprofit alapismeretek kézikönyve*. Budapest:Ligatura.
- Bartal Anna Mária (2003): *Szociálpolitikáról alapfokon*. Budapest:Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet.
- Bartal Anna Mária (2005): *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest:Századvég.
- Bartal Anna Mária (2009): A válság elején – A nonprofit trilemmáról, valamint a „jó” és a „rossz” civil társadalom kérdéseiről. *Civil Szemle*, 20., (1–2.), 8–21.
- Becker, Howard S. (1991): *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York:The Free Press.
- Cohen, Stanley (1972): *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of Mods and Rockers*. Oxford:Martin Robertson.
- Ferge Zsuzsa (1989): *Van-e negyedik út?* Budapest:Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest:Hilscher Rezső Alapítvány.

- Flora, Peter (1995): Növekedés a határokig. In: Andorka Rudolf–Hradil, Stefan–Peschar, Jules L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest:Aula Kiadó Kft. 503–529.
- Gönczöl Katalin (1991): *Bűnös szegények*. Budapest:Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gönczöl Katalin (2013): A „büntető populizmus”. *Élet és Irodalom*, LXVII., (36.), 5.
- Goode, Erich–Ben-Yehuda, Nachman (2009): *Moral Panics: the social construction of deviance*. Oxford: Wiley–Blackwell.
- Green, David A. (2009): Punitiveness and Culture. *European Journal of Criminology*, 6., (6), 517–536.
- Kitzinger Dávid (2000): A morális pánik elmélete. *Replika*, (40), 23–48.
- Kornai János (2010): Liberté, Égalité, Fraternité. Gondolatok a szocialista rendszer összeomlását követő változásokról. *Mozgó Világ*, (1), 5–18.
- Kramer, Ralph (2000): A Third Sector in the Third Millenium? *Voluntas*, (1), 1–23.
- Mead, George Herbert (1918): The Psychology of Punitive Justice. *American Journal of Sociology*, (23), 577–602.
- Mead, Lawrence (1992): *The New Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America*. New York:Basic Books.
- Merton, Robert K. (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest:Gondolat.
- Misetics Bálint (2010): Otthontalan, csupa-csász világ. Hajléktalanság és kriminalizáció Magyarországon. *Replika*, (71), 29–44.
- Murray, Charles (1984): *Losing Ground: American Social Policy 1950–1980*. New York:Basic Books.
- Murray, Charles (1988): *In Pursuit: Of Happiness and Good Government*. New York:Simon & Schuster Inc.
- Murray, Charles–Herrnstein, Richard (1994): *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*. New York:Simon & Schuster Inc.
- Offe, Claus (1985): New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, 52., (4.), 817–868.
- Pikó Bettina (2005): A drogfogyasztás mint deviancia. In: Pikó Bettina (szerk.): *A deviáns magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban*. Szeged:JATEPress. 115–127.
- Salamon, M. Lester–Anheier, K. Helmut–List, Regina–Toepler, Stefan–Sokolowski, S. Wojciech et al. (1999): *Global civil society. Dimensions of the nonprofit sector*. Baltimore:The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
- Salamon, M. Lester–Sokolowski, S. Wojciech–List, Regina (2003): *Civil társadalom világnézetben*. Budapest:Civitalis Egyesület.
- Wacquant, Loic (2001): *A nyomor börtönei*. Budapest:Helikon Kiadó.
- Weisbrod, Burton (1998): *To Profit or No to Profit: The Commercial Transformation of the Nonprofit Sector*. New York:Cambridge University Press.

Jegyzetek

- 1 I. Erzsébet szegényügyi törvénye, a Poor Relief Act.
- 2 Lásd még Misetics (2010)
- 3 http://mandiner.hu/cikk/20120222_magyarorszagon_eltorzult_a_drogszakma/fullsite
- 4 http://mandiner.hu/cikk/20120222_magyarorszagon_eltorzult_a_drogszakma/fullsite
- 5 http://mandiner.hu/cikk/20120222_magyarorszagon_eltorzult_a_drogszakma/fullsite
- 6 Az Illatos út és a Gubacsi út sarkánál található házaknak a közbeszédben és a szociológiában is elterjedt elnevezése. Lásd még Ambrus (1988).
- 7 http://index.hu/belfold/2009/12/01/nem_szamit_hogy_narkogetto_van_a_jozsefvarosban;
<http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=262177;>
http://no1.hu/velemeney/20091217-a_narkogetto_felszamolasa?ref=ss0
- 8 http://index.hu/belfold/2009/12/01/nem_szamit_hogy_narkogetto_van_a_jozsefvarosban
- 9 http://www.jozsefvaros.hu/hir/1372/Megszuntetik_a_tuosztast_a_Magdolna_utcaban
- 10 <http://www.kekpont.hu/blog/2013-09-18-jozsefvaros-felbontja-egyuttmukodeset-a-kek-ponttal>
- 11 <http://www.kekpont.hu/blog/2013-09-18-jozsefvaros-felbontja-egyuttmukodeset-a-kek-ponttal>
- 12 <http://mno.hu/belfold/mi-van-itt-hasznalt-tuk-tengere-a-jozsefvarosi-kek-pont-kornyeken-1185493>
- 13 <http://www.kekpont.hu/blog/2013-12-10-tucsere-szajbarago-utoljara>
- 14 <http://www.kekpont.hu/blog/2013-09-22-nem-szegtuk-meg-a-megallapodast>
- 15 <http://www.kekpont.hu/blog/2013-12-10-tucsere-szajbarago-utoljara>
- 16 <http://www.kekpont.hu/blog/2013-12-10-tucsere-szajbarago-utoljara>

- 17 <http://www.kekpont.hu/blog/2013-12-10-tucsere-szajbarago-utoljara>
- 18 <http://www.kekpont.hu/blog/2013-12-10-tucsere-szajbarago-utoljara>
- 19 <http://www.hir24.hu/baleset-bunugy/2011/10/27/drogosoktol-rettetg-jozsefvaros>
- 20 <http://www.hir24.hu/baleset-bunugy/2012/01/05/drogtanyak-es-szep-remenyek-jozsefvarosban>
- 21 <http://www.tisztviselotelep.hu/uncategorised/tiszta-tudattal-tiszta-jozsefvarosert.html>
- 22 [http://cink.hu/bevittek-az-oviba-a-jozsefvarosi-droghaborut-1501766966;](http://cink.hu/bevittek-az-oviba-a-jozsefvarosi-droghaborut-1501766966)
<http://magyarorszagon.hu/hirek/2014-01/belfold/kis-ovodai-droghaboru-/hir>
- 23 <http://www.birosag.hu/allampolgaroknak/tarsadalmi-szervezetek-es-alapitvanyok-nevjegyzeke>
- 24 [http://www.youtube.com/watch?v=Zg2dTn4ydsU;](http://www.youtube.com/watch?v=Zg2dTn4ydsU)
http://index.hu/video/2014/01/19/2014_0118_kek_pont

Fotó/Gönczö Viktor

CIVIL TÁRSADALOM FRANCIAORSZÁGBAN: A TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK, A MAI HELYZET ÉS A LEGÚJABB FEJLEMÉNYEK

Edith Archambault*

Bevezetés

■ Az egyesületek Franciaországban dinamikusan fejlődnek, és nagy megbecsülésnek örvendenek, miközben a politikai, szakszervezeti és egyházi intézmények iránt az emberek – több közvélemény-kutatás egybehangzó megállapítása szerint – bizalmatlanok vagy közömbösek. Ugyanezt igazolja a franciák magatartása is: az egyesületi életben való intenzív részvétel éles ellentétben áll a különböző választásokon tapasztalt, egyre növekvő távolmaradási aránnyal, a szakszervezeti szervezethez alacsony fokával, valamint a mecseteken kívül az összes kegyhely és vallási intézmény elnéptelenedésével. Az évszázadokon át háttérbe szorított alapítványok az utóbbi évtizedekben szintén látványos fejlődésnek indultak. A nonprofit szektort¹ jelenleg a helykeresés jellemzi. Intézményei különböző irányokba orientálódnak, társadalmi szerepkörüket részben az állami szektorral kialakítandó közvetlen partneri viszony keretei között; részben a szövetkezeteket, takarékpénztárakat, önkéntes biztosító egyesületeket is magában foglaló szociális és szolidáris² gazdaságon belül; részben pedig az olyan for-profit vállalatokkal kialakított szövetségben képzik el, amelyek elkötelezettek a társadalmi felelősségvállalás és a környezet megóvása mellett.

* A szerző köszöni barátjának és kollégájának, Kuti Évának, a magyar és nemzetközi civil társadalom kiváló kutatójának, hogy magára vállalta a cikk fordítását.

Húsz évvel ezelőtt Franciaországban (csakúgy, mint számos más országban) gyakorlatilag egyáltalán nem álltak rendelkezésre a harmadik szektort jellemző empirikus adatok. Megjelenésük, rendszeressé vált gyűjtésük jórészt annak a sokknak köszönhető, amelyet a nonprofit szektorok nemzetközi összehasonlítására szerveződött Johns Hopkins-program első eredményeinek publikálása okozott. Ezt megelőzően az uralkodó vélemény az volt, hogy az alapítványok, egyesületek és egyéb nonprofit szervezetek gazdasági súlya elhanyagolható; a nonprofit szektor intézményei csupán bizonyos javak és szolgáltatások kollektív fogyasztásának teremtik meg a feltételeit. Az összehasonlító program eredményeiből azonban az derült ki, hogy Franciaországban már 1990-ben is ez a szektor alkalmazta az összes foglalkoztatott 4,2 százalékát, s ez az arány 1995-re 5 százalékra emelkedett (Salamon–Anheier 1996; Archambault 1997; Salamon et al. 1999). A nemzetközi kutatás eredményeinek megjelenése óta a Sorbonne közgazdaságtani központja (Centre d'économie de la Sorbonne) három részletes egyesületi felmérést hajtott végre (Tchernog 2007; 2013); a francia statisztikai hivatal (Institut national de la statistique et des études économiques – INSEE) pedig két alkalommal, 2002-ben és 2007-ben bonyolított le olyan adatgyűjtést, melynek során a háztartásokat az egyesületi tagságról, illetve az egyesületekben végzett önkéntes munkáról kérdezték (Prouteau–Wolff 2004; 2013). 2014 végén indul majd az INSEE nagymintás felmérése a fizetett alkalmazottakat foglalkoztató egyesületek körében. A nonprofit szektorral kapcsolatos empirikus tudásunk tehát az utóbbi időben számottevően gyarapodott, bár továbbra is sok még az elvégzésre váró kutatási feladat (Archambault–Accardo–Laouisset 2010).

Ebben a tanulmányban a rendelkezésre álló információknak természetesen csak egy töredékét oszthatjuk meg az olvasóval. Az első fejezet a francia nonprofit szektor karakterisztikus vonásaival és azok kialakulásának történeti háttérével foglalkozik. Ezt követően kerül sor annak vizsgálatára, hogy a szektor jelenleg mekkora szerepet tölt be a francia gazdaságban, és a franciák milyen mértékben kapcsolódnak be a civil társadalom szervezeteinek munkájába. Végül azokat az új kockázatokat és kihívásokat tekintjük át, amelyekkel az egyesületek és alapítványok a pénzügyi válság és a költségvetési deficit kapcsán szembesülnek.

Történeti háttér

A francia nonprofit szektor történeti előzményeit már a középkorban is megtaláljuk. Intézményeit akkoriban két jellegzetes típusba tartozó szervezetek alkották: a katolikus egyház és a szerzetesrendek által működtetett kórházak, menhelyek, iskolák és egyéb jótékonyági intézmények, valamint a kézműveseket és alkalmazottaikat tömörítő céhek és testvérületek városiasabb jellegű hálózata. A mai nonprofit szervezeteknek ez a két előképe a legtöbb európai országban, így Magyarországon is (Kuti 1996:13–17) fellelhető volt. A francia fejlődési utat az tette speciálissá, hogy a királyoknak – háborúk és házasságok útján – igen korán sikerült a különböző régiókat egyesíteniük, és egységes nemzetállamot létrehozniuk, míg erre az európai országok többségében csak később került sor.

Így válhatott Franciaország erősen központosított állammá, s maradhatott az – két decentralizációs törvény (1983, 2003) ellenére – egészen mostanáig, miközben európai szomszédai decentralizált országok, ahol az oktatási, szociális és kulturális ügyek jórészt a helyi önkormányzatok hatáskörébe tartoznak.

Ennek a fejlődési útnak az alábbiakban két olyan hosszú távon érvényesülő trendjét vesszük részletesebb vizsgálat alá, amely különösen erős hatást gyakorolt a nonprofit szektorra, nevezetesen

- a szisztematikus korlátozásokat, amelyekkel a központosított, intervencionista állam 1791 és 1901 között akadályozta a nonprofit szervezetek működését;
- a szekularizációt, a nonprofit szektor korai leválását a katolikus egyháztól, amelyre a nagy francia forradalomnak köszönhetően került sor.

Ezen kívül a civil társadalom második világháború óta bekövetkezett fejlődésének rövid áttekintésével kívánunk hozzájárulni a mai helyzet megértéséhez.

Állami beavatkozás, centralizáció és a nonprofit szektor

A francia történelemnek minden kétséget kizáróan az állami beavatkozás és az állami ellenőrzés a legfontosabb jellemzője. A rendkívül erős centralizáció hátterében az a küzdelem áll, amelyet a központi állam a helyi hatalom valamennyi formája és a vallási kisebbségek ellen évszázadokon át folytatott. A nagy francia forradalom (1789–1799) fontos töréspontot jelentett a nonprofit szektor történetében. Az 1791-ben elfogadott Chapelier-törvény kimondta, hogy „senkinek nem szabad az állampolgárokat korporatív szellemben, csoportérdekeik képviselőre ösztönözni, s ezáltal közvetítőként közéjük és a közérdek közé beékelődni” (Archambault 1997:28). Ennek megfelelően az egyesülési szabadság nem került be az emberi jogok nyilatkozatába. A forradalom eredményeként megszületett köztársaságnak az egyház és a szerzetesrendek ellen folytatott harca szintén súlyos következményekkel járt az ezekhez kötődő jótékonyági szervezetekre, főleg a kórházakra és iskolákra, amelyeket – az egyházi vagyon és ingatlanok elkobzásával párhuzamosan – vagy felszámoltak, vagy államosítottak. A XIX. században az egymást követő császárok és köztársaságok engedélyezték ugyan néhány, a kormányzati politikát támogató nonprofit szervezet működését, de változatlanul kíméletlen harcot folytattak a születőben levő munkásmozgalom, az ellenzéki politikai klubok, valamint az olyan legális szervezetek ellen, amelyekről feltételezték, hogy otthont adnak a hatalommal szemben álló csoportoknak.

Az egyesülési szabadság korlátozásának csak a XIX. század utolsó évtizedeiben meghozott liberális törvények vetettek véget. A szakszervezetek 1884-ben, az önkéntes kölcsönös segélyegyletek 1898-ban váltak legálissá. Az egyesülési szabadságot 1901-ben iktatták törvénybe, és máig is ez a törvény határozza meg az egyesületek működésének jogi kereteit. A törvény szerint az egyesület „két vagy több személy szövetezése olyan tartós, közös tevékenységre vagy tudásmegosztásra, amelynek nem a profitszerzés a célja”. Megalakulása után az egyesület kezdeményezheti hivatalos nyilvántartásba-vételét.

A nyilvántartásba nem vett egyesületek egyáltalán nem jogképesek, de a hivatalosan bejegyzettek jogai is korlátozottak: a működésükhöz közvetlenül szükségesen túl nem rendelkezhetnek saját ingatlannal, és nem fogadhatnak el hagyatékot. A korlátozásnak az a célja, hogy megakadályozza az egyesületnek álcázott egyházi szervezetek létrehozását. Teljes jogképesség csak a kétezernél is kevesebb „államilag jóváhagyott” egyesületet jellemzi, de ebbe a csoportba a legnagyobb szervezetek tartoznak. Az állami jóváhagyást – hosszú és bonyolult hivatalos eljárást követően – a Conseil d’Etat³ adhatja meg.

Az 1901-es egyesülési törvény fordulópontot jelentett abban az értelemben, hogy hatályba lépésével a nonprofit szektor legalíssá vált. Ezáltal a társadalmi és gazdasági problémák kezelésének új intézményi formái is megjelentek, s elismerést nyert, hogy alkalmasak a közérdek szolgálatára. A két világháború között aztán – a német minta hatására – megindult a korporatív társadalombiztosítási rendszer fejlődése, majd a II. világháborút követően, csakúgy, mint számos más európai országban, megkezdődött a jóléti állam kiépülése. Ennek keretében sok nonprofit szervezet nyújthatott egészségügyi és szociális szolgáltatásokat az időseknek, az egészségkárosultaknak és a szegényeknek, és kapott ehhez állami vagy társadalombiztosítási támogatást; vagyis megtörténtek az első lépések az állam és a nonprofit szektor közötti partneri viszony (Salamon et al. 2004) kialakítása felé.

Az 1960-as évektől kezdve új trend kezdett kibontakozni. Az állami ellenőrzés csökkent, ugyanakkor nőtt az érdeklődés a nyugat-európai országok többségében hagyományosnak számító megoldások iránt. A törvényekben is megtestesülő decentralizációs törekvések (1983, 2003) azt a szándékot jelzik, hogy Franciaország a korábbinál európaibb politikai struktúrát alakítson ki. Ezek a fejlemények a nonprofit szektor fejlődésének is lendületet adtak. Azzal, hogy a decentralizáció megnyirbálta a központi kormányzat hatáskörét, feladatokat és forrásokat csoportosított át a régiókhöz, megyékhez és helyi önkormányzatokhoz, egyúttal arra is lehetőséget adott, hogy új típusú partneri viszony alakuljon ki a nonprofit szervezetek és a helyi hatóságok között.

A világi állam és a katolikus egyház rivalizálása

Franciaország mindig is katolikus ország volt: a francia királyság mint „az egyház legidősebb leánya” államvallásnak fogadta el a katolicizmust. A jótékonyági tevékenységek kezdetben az egyházközségek és a kolostorok kereteiben szerveződtek meg, hozzájuk kötődött a szegény családok segítése, az árvák ellátása és támogatása, a betegek és az idősek gondozása, az iskolák és egyéb oktatási intézmények működtetése. Mindazonáltal Franciaországban – Németországtól, Belgiumtól és Hollandiától eltérően – az erős egyházi befolyás ellenére sem alakult ki a magánjótékonyág és a szubszidiaritás⁴ hosszú távon is érvényesülő tradíciója. Éppen ellenkezőleg, nagyon világosan látszik, hogy az állam – különösen az 1789-es forradalom alatt és után – a kórházak, menhelyek és iskolák fenntartásában átvette az egyház szerepét.

Az állam központosító hajlama és a katolikus egyházzal, annak politikai befolyásra

törő magatartásával szembeni gyanakvása azt eredményezte, hogy Franciaországban a szubszidiaritási elv visszájára fordított változata valósult meg: az egyházi és világi nonprofit szervezetek csak azokkal a jóléti problémákkal foglalkozhattak, amelyek megoldására a kormányzat nem vállalkozott. „Az egyház legidősebb leánya” az emancipáció kivívásában is az élen járt. A felvilágosodás óta – Dánia kivételével – egyetlen európai országban sem terjedt olyan gyorsan az ateizmus és a szabadgondolkodás, mint Franciaországban. Máiig is itt a legalacsonyabb a rendszeresen templomba járók aránya (a felnőtt lakosság 6 százaléka), és a legmagasabb azoké, akik nem tartoznak felekezethez, vagy a vallásukat egyáltalán nem gyakorolják.

A történelem során a hatalom olykor megtúrta, máskor tiltotta a nem katolikus egyházak működését. A hugenottáknak – a számukra szabad vallásgyakorlatot biztosító, 1598-ban kiadott Nantes-i Edictum 1685-ös visszavonását követő – kivándorlása, a zsidók francia forradalom előtti szinte folyamatos üldözése és a II. világháború során végrehajtott népiirtás együttes hatásaként a katolikus egyház kvázi-monopolhelyzetbe került. A domináns vallás számára tehát nem a konkurens egyházak jelentettek fenyegetést, hanem az ateizmus térhódítása és a vallás iránti általános közömbösség. Még az iszlám utóbbi időkben, az egymást követő bevándorlási hullámok következtében megfigyelhető erősödését is inkább a francia társadalom élte meg kihívásként, mint a katolikus egyház. A különböző egyházak közötti verseny tehát Franciaországban nem játszhatott olyan ösztönző szerepet a nonprofit szektor fejlődésében, mint amilyen Nyugat-Európa egyéb területein kimutatható volt.

Ugyanakkor a katolikus egyház és az aktív ateizmus vagy antiklerikalizmus közötti verseny a XIX. században végig meghatározó jelentőségű volt, és még ma is gyakorol bizonyos hatást a nonprofit szektorra. A katolikus és a világi iskolák közötti „háború” nem csak a XIX., de még a XX. században is folyamatosan zajlott, és csak az 1960-as évektől kezdve veszített valamennyit a heveségéből.

Az állam és a katolikus egyház 1905-ös hivatalos szétválasztása óta az egyházi hovatartozás magánügy, a vallásosság személyes döntés kérdése. Ezzel összhangban Franciaország nonprofit szektorát (az egyházi iskoláktól eltekintve) világi szervezetek alkotják, nem jellemző rá az a vallási alapú tagoltság, amely északi szomszédainál megfigyelhető.

A francia civil társadalom fejlődése a II. világháború után

A háborút követő újjáépítési periódusban a nonprofit szektor is ugrásszerűen növekedett, így az ezredfordulóra lényegében behozta a történelmi okokból keletkezett lemaradását. Az 1950-es években ennek a fejlődésnek a legfőbb összetevője a két világháború között létrejött szervezetek megerősödése volt. Azok az egyesületek, amelyek eredetileg azzal a céllal jöttek létre, hogy a háborús rokkantakéval egyenlő jogokat vívjanak ki a testi és szellemi fogyatékosok számára, komoly szolgáltató intézményekké nőttek ki magukat, olyannyira, hogy az egészségügy, a szociális ellátás és a lakásügy területén domináns szerephez jutottak. Hasonló fejlődésen mentek keresztül a szociális turizmussal

foglalkozó egyesületek, amelyek a munkavállalók kedvezményes üdültetését szolgáló intézményeket és kempingeket üzemeltetik.

Az 1960-as években a kormányzat azoknak a nonprofit szervezeteknek a fejlődését kezdte bátorítani, amelyek a sport és a kultúra „demokratizálását” kívánták elősegíteni, valamint azokét a többcélú egyesületekét, amelyek a korán munkába állt, így az iskolából alacsony műveltséggel kikerült rétegekhez próbálták meg közelebb vinni a kultúrát. Ez utóbbiak számára az első francia kulturális miniszter, a regényíró André Malraux támogatásával impozáns kultúrotthonok és ifjúsági házak is épültek. 1968 kulturális sokkja, a „fogyasztói társadalom” kritikája új megközelítések, és ezek nyomán új típusú nonprofit szervezetek megjelenéséhez vezetett. Ekkor indultak fejlődésnek a baby boom generáció által vezetett, jogvédelemre és érdekérvényesítésre szakosodott szervezetek, ezt követően erősödött meg a feminizmus, a születésszabályozással kapcsolatos mozgalom, a környezetvédelem, a harmadik világ segélyezése és az emberi jogok védelme.

Az 1980-as és 1990-es évtized legfontosabb jellemzői közé tartozott a növekvő munkanélküliség, ezen belül is különösen a társadalmi kirekesztettséget előidéző tartós munkanélküliség tömegessé válása, valamint a szélsőjobboldali politikai párt, a Front National felemelkedése. Ezekre a jelenségekre reagálva igen sok nonprofit szervezet jött létre azzal a céllal, hogy segítsen a kirekesztettség problémájának enyhítésében, a munkanélküliek munkaerőpiacra való visszavezetésében, illetve hogy harcot folytasson a rasszizmus és a nemek, szexuális orientáció, etnikai hovatartozás szerinti diszkrimináció minden formája ellen. Ugyanezekben az évtizedekben – a Béke Nobel-díjjal kitüntetett Médecins sans frontières (Orvosok határok nélkül) mintáját követve – számos szakma hozta létre a saját „határok nélküli” egyesületét, hogy annak kereteiben vállaljon részt a nemzetközi segítségnyújtásban, katasztrófaelhárításban és fejlesztési programokban.

A 2000-es évek elején gombamód kezdtek szaporodni a kulturális és sportegyesületek, főként azok, amelyek az előadóművészetek és a zene felé orientálódnak, illetve amelyek a kulturális és sporttevékenységeket az iskolából kimaradt fiatalok és a tartós munkanélküliek társadalmi integrációjának segítésére kívánják felhasználni. A népesség előregedése és a speciális adókedvezmények, illetve támogatások megjelenése lendületet adott a nonprofit szervezetek által megszervezett otthoni idősellátás fejlődésének. Az évtized azonban sajnos a világgazdasági válság kitörésével végződött. Ennek hatásait a tanulmány harmadik fejezetében fogjuk megvizsgálni.

A nonprofit szektor jelenlegi helyzete

Egyesületek és alapítványok Franciaországban

Franciaországban jelenleg körülbelül 1 millió 300 ezer egyesület és valamivel több mint 3 ezer alapítvány működik. Az egyesületek óriási többsége nagyon kicsiny helyi szervezet, amely létrejöttét és fennmaradását egyaránt azoknak az önkénteseknek

köszönheti, akik az alapítását kezdeményezték, és a működési feltételeit biztosítják. Ezek a fizetett alkalmazottak nélkül dolgozó egyesületek minden tevékenységi szférában megtalálhatók, de különösen nagy számban vannak jelen a sport, a kultúra, a rekreáció, valamint a jog- és érdekvédelem területén. Átlagos éves költségvetésük 15 ezer euró, legfőbb bevételi forrásaik az alaptevékenységükkel összefüggő ár- és díjbevételek, illetve a tagdíjak. Ezeket a magánszektorból származó összegeket esetenként szimbolikus nagyságú költségvetési, többnyire helyi önkormányzati támogatások egészítik ki.

A fizetett alkalmazottakat foglalkoztató egyesületek száma sokkal kisebb, 160 ezer, ezek összesen 188 ezer intézményt működtetnek. A szervezetméret – csakúgy, mint a magánvállalatok körében – általában kicsi: az egyesületek több mint felének csak egy vagy két alkalmazottja van, és 70 százalékuk foglalkoztat ötnél kevesebb munkavállalót. Ugyanakkor 11 százalék azoknak az egyesületeknek az aránya, amelyek húsznál több fizetett alkalmazottal dolgoznak. Természetesen közülük kerülnek ki azok a szervezetek, amelyek az ország különböző régióiban több intézményt tartanak fenn; a kisebb egyesületeknek rendszerint csak egy telephelye van.

Az egyesületi szférában foglalkoztatottak száma 2011-ben 1 millió 890 ezer volt, magasabb mint a mezőgazdaságban, a szállítási ágazatban, a pénzügyi szolgáltatásokban vagy a vendéglátóiparban dolgozóké. Mi több, az egyesületi alkalmazottak létszáma 1990 és 2010 között kétszer olyan gyorsan nőtt, mint az összes foglalkoztatotté. A magánszektor átlagával összehasonlítva az egyesületek munkavállalói magasabban kvalifikáltak bizonyultak. Magas (69 százalék) volt közöttük a nők aránya, valamint azoké, akiket részmunkaidőben, határozott időre, szezonálisan, illetve akiket különböző állami szubvenciók, munkahely-teremtési támogatások igénybevételével foglalkoztattak.

Mint az 1. táblázatban látható, az egyesületi alkalmazottak közel fele a szociális szolgáltatások területén dolgozik; az oktatás és szakképzés 19, az egészségügy és a kultúra pedig csak 7, illetve 6 százalékuknak ad munkát. A táblából az is kiderül, hogy az egészségügyben és a szociális ellátásban működő szervezetek viszonylag nagyméretűek, míg a többi ágazatban jóval alacsonyabb az átlagos alkalmazotti létszám.

1. táblázat. A fizetett alkalmazottakat foglalkoztató egyesületek Franciaországban tevékenységi területek szerint, 2011

Tevékenységi terület	Szervezetek száma	Foglalkoztatottak száma
Egészségügy	3 777	130 000
Szociális szolgáltatások	32 100	860 000
Kultúra, művészetek	58 333	110 000
Oktatás és szakképzés	20 407	336 000
Egyéb: környezetvédelem, jogvédelem, lakásügy, szakmai szervezetek stb.	73 323	383 000
Összesen	187 940	1 819 000

Forrás: INSEE-CLAP (2011)

A fizetett alkalmazottakkal dolgozó egyesületek bruttó bérekre fordított kiadása 35 milliárd euró, a nemzetgazdaság bérkiadásának 6 százaléka (INSEE–CLAP 2011). Ennek az összegnek több mint fele a teljes egyesületi szféra mindössze 2 százalékát kitevő nagy (100-nál több munkavállalót foglalkoztató) szervezeteknél koncentrálódik. Ebbe a csoportba főként egészségügyi, valamint az egészségkárosodottaknak, időseknek és súlyos szociális problémákkal küszködőknek bentlakásos ellátást nyújtó intézmények tartoznak. Az egyesületek dolgozóinak átlagfizetése 1600 euró. Ez a diplomások magas aránya ellenére is 20 százalékkal kevesebb a magánszektor átlagánál. A bérek viszonylag alacsony szintje elsősorban a részmunkaidőben vagy egyéb atipikus konstrukcióban dolgozók nagy számával magyarázható, de kialakulásába az is belejátszik, hogy az egyesületek jórészt női munkaerőt alkalmaznak, és jellemzően a gazdaság azon ágazataiban (például szociális ellátás) működnek, ahol hagyományosan alacsony a bérszínvonal. Szintén fontos magyarázó tényező lehet, hogy az értelmes, társadalmilag hasznos munka ellenében a munkavállalók egy része hajlandó a piacnál alacsonyabb fizetést elfogadni (Lanfranchi–Narcy 2008).

A fizetett alkalmazottakkal dolgozó egyesületek *bevételeinek* nagyobbik fele (54 százaléka, szemben a többi egyesületre jellemző 23 százalékkal) költségvetési támogatásból származik, így az államtól való függésük is erősebb. A részben szubvenciók, részben állami megrendelések formáját öltő közfinanszírozás különböző kormányzati szintekről érkezik: a központi kormányzat (az összes bevétel 13 százaléka), a régiók (4 százalék), a megyék (14 százalék), a helyi önkormányzatok (11 százalék), a társadalombiztosítás és egyéb szociális szervezetek (8 százalék) egyaránt szerepet játszanak az egyesületek támogatásában. Az európai uniós finanszírozás szimbolikus nagyságú (1 százalék). A költségvetési támogatások döntő része azokban az ágazatokban (egészségügy, szociális szolgáltatások, oktatás) koncentrálódik, amelyek a jóléti állam felelősségi körébe tartoznak. Az ezeken kívül eső területeken a saját tevékenységből és a tagdíjakból származó bevételek jelentik a legfontosabb finanszírozási forrást; arányuk eléri a 70 százalékot, miközben az egyesületi szféra egészében csak 42 százalékos. A vállalati és a lakossági adományok csak a karitatív, valamint a jog- és érdekvédelemmel foglalkozó egyesületek finanszírozásában számottevő súlyúak (Tchernonog 2013).

A fizetett alkalmazottal dolgozó egyesületek átlagos éves kiadása meghaladja a 360 ezer eurót (Tchernonog 2013). A teljes egyesületi szektor összes kiadása 83 milliárd euró, *a bruttó hazai termék előállításához való hozzájárulása 3,5 százalék*, nagyobb, mint a vendéglátóipar (2,6 százalék) vagy a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttes (3,4 százalék) teljesítménye.

Az egyesületi szférához képest az *alapítványok* „pehelysúlyúak”, a népességszámhoz viszonyított arányuk európai összehasonlításban – Írország mellett – Franciaországban a legalacsonyabb (Schlüter–Then–Walkenhorst 2001). 2012-ben még mindig csak 3200 alapítvány működött, annak ellenére, hogy fejlődésüket az utóbbi időben két törvény is elősegítette. Az egyik 2003-ban megkönnyítette az alapítványtételt, növelte az adományokhoz kapcsolódó adókedvezményeket, és megsokszorozta az alapítványi formákat, a másik 2008-ban létrehozta a támogatási alap (fond de dotation) jogintézményét. Még

ennek a csekély számú alapítványnak is alig kétharmada független szervezet, a többiek nem önálló jogi személyek, hanem egy másik alapítvány vagy állami intézmény (jellemzően a Fondation de France és az Institut de France⁵) ernyője alatt működnek (De Laurens 2013).

Az alapítványok közül csak 1376-nak vannak fizetett alkalmazottai, de az átlagos állományi létszám itt sokkal magasabb, mint az egyesületeknél, így összességében 71 ezer munkavállaló áll alapítványi alkalmazásban (INSEE–CLAP 2011). A legnagyobb gazdasági súlyú csoportot a legrégebben működő, közhasznú minősítéssel rendelkező alapítványok alkotják, amelyek többnyire szolgáltató szerepet töltenek be. Intézményeiket (melyek közül a Pasteur Intézet a leghíresebb) főleg az egészségügy, az utóbbi években gyorsan növekvő szociális ellátás, az oktatás és a kutatás területén működtetik. Sokkal kisebb számban fordulnak elő az adományoztató alapítványok, amelyek csak nemrégiben jelentek meg, jogi személyiséggel csak részben rendelkeznek, de a XXI. század első éveitől kezdve látványosan fejlődnek. Az alapítványok összes kiadása 2010-ben 5 milliárd euró, teljes vagyona 15 milliárd euró volt (Observatoire de la générosité 2011).

Az olvasóban felmerülhet a kérdés, hogy miért van Franciaországban – az utóbbi időben bekövetkezett fejlődés ellenére – ennyire kevés alapítvány. Először és legfőképpen azért, mert a központosításra törekvő francia állam története során mindig is bizalmatlan volt az olyan szervezetek iránt, amelyek megkérdőjelezték a közérdek képviselőjének állami monopóliumát, és a közjó szolgálatára hivatkozva adómentesen próbáltak saját vagyont felhalmozni. Ez a bizalmatlanság már az ancien régime-re is jellemző volt, tetőpontját az 1789-es forradalom idején érte el, amikor az alapítványok vagyonát elkobozták és áruba bocsátották, de tovább élt a XIX. és a XX. században is, igaz, akkor már valamivel szelídebb formát öltött. A másik ok az alapítványtételnél lényegesen demokratikusabb, egyszerűbb, nagyobb szabadságot biztosító egyesületi szerveződés látványos sikere. Franciaországban igen gyakori, hogy azokat a szerepeket is egyesületek töltik be, amelyek más országokban az alapítványok feladatkörébe tartoznak. Szintén lehet némi hatása annak, hogy a francia örökösödési jog nem kedvez az alapítványok végrendeleti úton történő létrehozásának. Az alapító gyerekei az elhunyt ilyen irányú rendelkezését a bíróság előtt megtámadhatják. Végül az is akadályt jelent, hogy az alapítványok – amennyiben egyáltalán ismertek – a közvéleményben távoli, homályos gazdálkodású, a gazdagokhoz kötődő, átláthatatlan és valószínűleg kevésbé demokratikus módon irányított szervezetekként jelennek meg. Ez a rossz imázs éles ellentétben áll az egyesületekről alkotott, rendkívül pozitív képpel, amely a közvélemény-kutatásokból kibontakozik, és amelyet a franciák igen intenzív egyesületi aktivitása is igazol (Archambault 2003).

A franciák részvétele az egyesületi életben

Az egyesületek társadalmi jelentőségét elsősorban nyilvánvalóan az adja, hogy hozzájárulnak a demokratikus döntéshozatalhoz, a társadalmi kohézióhoz, az emberek jólétéhez és a területi közösségek kialakulásához; gazdasági szerepük ehhez képest másodla-

Fotó/Gönczö Viktor

gos. Mindazonáltal társadalmi hasznosságuk mérése jelenleg még embrionális állapotban van, bár idővel kétségkívül sokat fog fejlődni (Archambault–Accardo–Laouisset 2010). Néhány fontos mutató azonban már most is rendelkezésünkre áll. Ezek egyike az egy év alatt létrehozott új egyesületek száma, amely egyszerre jelzi az állampolgárok kezdeményező-készségét és társadalmi kérdések iránti érzékenységét. Szintén fontos indikátor az egyesületek tagjainak és önkéntes segítőinek száma, mert elárulja, hogy mekkora a hajlandóság az egyesületi életbe való bekapcsolódásra. Végül szintén tanulságosak az egyesületek választott vezetőinek jellemzői, hiszen ők azok, akik az egyesületi döntéseket közvetlenül befolyásolják, és az őket megválasztó tagságot képviselik.

A közös cselekvésre hajlandó „társadalmi vállalkozók” kezdeményező-képességét jelző egyesület-alapítási ráta – a XX. század utolsó két évtizedében bekövetkezett igen gyors emelkedést követően – az utóbbi időben stabilizálódni látszik, *az újonnan létrehozott egyesületek száma* évi 65 ezer körül ingadozik. Az 1960-as években körülbelül 20, de még a következő évtizedben is kevesebb mint 30 ezer egyesületet alapítottak évente. Az 1983-as decentralizációs törvény hatályba lépését követően ez a szám átlépte az 50 ezret, az 1990-es évekre pedig már a 60 ezret is elérte (Journal officiel 2014). Kétségtelen, hogy az újonnan létrehozott egyesületek jelentős része rövid életűnek⁶ bizonyult, és az is igaz, hogy az új szervezetek sokszor korábbiak átalakulása, összeolvadása vagy szétválása útján jöttek létre. Mindazonáltal ez a rendkívül gyors növekedés csalthatatlan jele a francia egyesületi szféra precedens nélküli vitalitásának. Éles ellentétben áll ezzel a dinamizmussal az alapítványtétel alakulása. A XX. század utolsó évtizedeiben mindössze néhány tucat, 2008 óta pedig körülbelül száz új alapítvány jött létre, az utóbbiak jórészt az új szervezeti forma, a támogatási alap népszerűségének köszönhetően (Observatoire de la générosité 2011).

Az egyesületi taggá válás az egyesületi életbe való bekapcsolódás első stádiuma. A tagsági viszony létrejötté nem feltétlenül jelent tagdíjfizetést is, mert ez utóbbit nem minden egyesület teszi kötelezővé. Ugyanakkor az sem ritka, hogy a tagdíj rendszeres befizetése nem jár együtt tényleges egyesületi aktivitással. 2010-ben a felnőtt népesség 45 százaléka, vagyis 23 millió 18 éves és annál idősebb magánszemély volt tagja legalább egy egyesületnek. Messze legnagyobb népszerűségnek a sportegyesületek és sportklubok örvendtek, velük a felnőtt lakosság 17 százaléka állt tagsági viszonyban. Ugyanez az arány a kulturális és zenei egyesületeknél 8, a humanitárius célokat követőknél, illetve a bérlők és lakástulajdonosok szervezeteinél 6–6 százalék volt. Az egyesületi tagok aránya 2002-höz képest változatlan maradt, a többszörös tagság viszont gyakoribbá vált. A két egyesülethez kötődők aránya 2010-ben már 23, a három vagy több szervezettel is tagsági viszonyban állóké 17 százalék volt. A leendő tagok többnyire személyes kapcsolatokon keresztül szereztek tudomást az egyesületek munkájáról. A tagsági viszony átlagos hossza 9 év volt, de a megkérdezettek 30 százaléka a felmérés időpontjában már 10 évnél is régebben tartozott az egyesülethez. Negyvenkét százalék volt azok aránya, akik mindig részt vesznek az éves közgyűlésen, 26 százalék azoké, akik ezt csak néha teszik meg. Az egyesület által szervezett tevékenységekbe a tagok döntő többsége (azok tényleges tartalmától függően 58–84 százalék) bekapcsolódik, és az ennek során szerzett tapasztala-

latokkal 36 százalékuk elégedett, 57 százalékuk pedig nagyon elégedett. Ezt a kedvező véleményt egyébként minden felmérés egyértelműen visszaigazolja (Prouteau–Wolff 2013).

Az egyesületi életben való részvételnek a tagsági viszohnál magasabb szintjét képviseli az önkéntes munka. A francia egyesületek és egyéb közhasznúknak minősített szervezetek működését – hol kizárólagosan, hol a fizetett alkalmazottakkal együttműködve – 16 millió önkéntes segíti. Az utóbbi húsz évben lebonyolított felmérések tanúsága szerint (mint a 2. táblázat mutatja) az önkéntes segítők száma megduplázódott, felnőtt népességen belüli aránya pedig az 1990-es 19 százalékról 2010-re 32 százalékra emelkedett (DREES–BVA 2011).

2. táblázat. Az önkéntesek számának és arányának alakulása, 1990–2010

Megnevezés	1990	1993	1996	2002	2010
Az önkéntesek száma (millió fő)	7,9	9,0	10,4	12,0	16,1
Az önkéntes munkát végzők aránya a 18 éves és idősebb népességen belül	19%	21%	23%	26%	32%

Forrás: Archambault–Priller–Zimmer (2014)

Ha az önkéntesek által végzett tevékenységek időtartamát teljes munkanapokra számítjuk át, az derül ki, hogy az így végzett munka több mint 1 millió főállású foglalkoztatott teljesítményével ér fel. Az önkéntes munka háromnegyedét a fizetett alkalmazottat nem foglalkoztató egyesületek kereteiben végzik; ezeket a szervezeteket az önkéntesek közreműködése tartja életben. A fizetett munkavállalókkal dolgozó egyesületekben az önkéntesek és az alkalmazottak munkaköre rendszerint számottevően különbözik egymástól. Mint a 3. táblázatból leolvasható, az önkéntes munka több mint felét a rekreációt szolgáló (sport, kulturális és szabadidős) egyesületek veszik igénybe. Ugyanakkor azonban az egyes önkéntes segítők átlagos munkaideje nem itt a leghosszabb, hanem a szociális, egészségügyi és karitatív egyesületeknél (Prouteau 2013).

Az önkéntes munkát végzők aránya a férfiak körében magasabb (35 százalék), mint a nőknél (28 százalék). Ez az arány párhuzamosan emelkedik az iskolázottsággal, és valamivel gyengébb, de szintén pozitív összefüggést mutat a jövedelem nagyságával. Az önkéntes munkában való részvétel gyakorisága az életkor előrehaladtával nő, 45 és 75 éves kor között éri el a maximumát, utána csökkenni kezd. A községekben és a kisebb városokban lakók nagyobb valószínűséggel végeznek önkéntes tevékenységeket, mint a közepek és a nagyvárosokban élők. A családi háttér és a vallásosság hatása szintén kimutatható. Majdnem kétszer akkora az esélye az önkéntessé válásnak akkor, ha valakinek már a szülei is végeztek ilyen munkát. Jóval gyengébb, de nyilvánvaló az egyházhoz tartozás és rendszeres vallásgyakorlás befolyása is: az ezek hiányával jellemezhető népesség körében csak 29, míg a vallásosoknál 38 százalék az önkéntes munkát végzők aránya.

Az egyesületi életbe való bekapcsolódás és az egyesületi szféra iránti elköteleződés legmagasabb szintjét az jelenti, ha valaki önkéntes munkában vezetői szerepet vállal. Az

önkéntes egyesületi vezetők irányítják a szakmai programokat; gyakorolják a munkáltatói jogokat, ha a szervezetnek alkalmazottai is vannak; polgári és büntetőjogi értelemben is felelősek az egyesület működéséért; képviselik szervezetüket az állami hatóságokkal és egyéb intézményekkel szemben. Megválasztásuk és beszámoltatásuk rendszerint az egyesület éves közgyűlésén történik. A választott vezetők jellemzőiket tekintve az önkéntesekre, nem pedig a fizetett alkalmazottakra és az egyesületi tagokra hasonlítanak. Többségükben férfiak, igen gyakran nyugdíjasok, és a felső társadalmi rétegekhez tartoznak. Ezzel magyarázható, hogy igen sok régebben bejegyzett szervezetnél van napirenden a vezetőség megújítása, összetételének heterogénebbé, reprezentatívabbá tétele. Az újabban létrejött egyesületeknél ugyanakkor megfigyelhető az a tendencia, hogy a nők és a fiatalabb korosztályok nagyobb arányban vannak jelen az irányító testületekben (Flahaut–Tabaries 2013).

3. táblázat. Az egyesületek számára végzett önkéntes munka megoszlása tevékenységi területek szerint, 2011

Tevékenységi terület	Az összes önkéntes munkával töltött idő százalékában
Sport	23%
Jogvédelem	16%
Kultúra	15%
Szabadidős tevékenységek	15%
Szociális és karitatív tevékenységek, egészségügy	10%
Oktatás, szakképzés, továbbképzés	8%
Vallási tevékenységek	5%
Egyéb	8%
Összesen	100%

Forrás: Prouteau (2013)

A legújabb fejlemények: a válság hatása az egyesületekre és alapítványokra

A 2008-as pénzügyi válság, amely aztán rövid idő alatt az euró és a szuverén adósságállomány válságává mélyült – ha némi késleltetéssel is – az egyesületek állami finanszírozásának visszaeséséhez vezetett. A központi költségvetési támogatások beszüntülését eleinte még kompenzálta a regionális és helyi szintű finanszírozás növekedése, de mostanra már az állami támogatások valamennyi formája csökkenőben van, mert minden szinten felmerül a költségvetési deficit redukálásának, majd megszüntetésének szükségessége. Az egyik legfontosabb finanszírozási forrásnak ez az általános apadása az egyesületi szektor egészét meggyengítette, méghozzá egy olyan pillanatban, amikor annak szociális és humanitárius célú szervezetei új kihívásokkal, a válság és a tartós munkanélküliség miatt újonnan elszegényedett rétegek növekvő támogatási szükségleteivel szembesültek.

Az állami hatóságok a finanszírozás technikáját is megváltoztatták, a korábban szokásos szubvenciókat tenderek és pályázatok⁷ kiírásával váltották fel. Ezzel nem csak a for-profit és a nonprofit szervezetek között teremtettek versenyhelyzetet, hanem az egyesületi szférán belül is. Ennek a versenynek általában a legnagyobb szervezetek a nyertesei; a legfőbb vesztesek pedig a fizetett alkalmazottakkal dolgozó, de csak kis vagy közepes méretű egyesületek. Az állami támogatások szűkösségére reagálva azok az egyesületek, amelyek nem foglalkoztatnak munkavállalókat, és amelyek célközönségét nem a rászoruló csoportok alkotják, általában hajlanak rá, hogy növeljék a szolgáltatásaikat igénybe vevők által fizetett hozzájárulást, ezáltal lemondjanak a kevésbé fizetőképes tagjaikról és ügyfeleikről. Az egyesületek közötti verseny kieleződése nem csak a szolgáltatások, hanem az adománygyűjtés területén, az egyéni, a vállalati és az alapítványi támogatások megszerzésében is megfigyelhető.

Más a helyzet az alapítványoknál, amelyek igen kevésbé függenek a költségvetési támogatástól, így a válság ellenére is kevesebb finanszírozási nehézséggel kellett megküzdeniük, a vagyonuk jobban növekedett, mint a kiadásai. 2009 óta a leggazdagabb, vagyonadó fizetésére kötelezett francia adományozóktól kapott támogatásaik adókedvezményei is bővültek. Mivel ezek az adókedvezmények igen nagyvonalúak (az adományösszeg 75 százaléka leírható a fizetendő adóból) és kizárólag az alapítványoknak nyújtott támogatásokra érvényesek, jónéhány karitatív és humanitárius egyesület alapítvánnyá alakult át. Részben ez magyarázza az alapítványi szektor utóbbi években bekövetkezett bővülését (Archambault–Priller–Zimmer 2014).

A jelenlegi válság hatására igen sokan szegényedtek el, mivel a vállalatbezárások és az elbocsátások a II. világháború óta nem látott méreteket öltöttek. Ráadásul megjelent a szegényeknek egy teljesen új típusa is, a „dolgozó szegényeké”. Ennek hátterében elsősorban a részmunkaidős, tehát alacsony fizetéssel járó állások számának megsokszorozódása állt, de szerepet játszott benne az is, hogy – főleg a nagyvárosokban és a párizsi régióban – rendkívül gyorsan nőttek a lakbérek és a lakásárak. A magas színvonalú társadalombiztosítási ellátások eleinte kétségkívül mérsékeltek a válság hatásait, de elkövetkezett a pillanat, amikor a költségvetési deficit csökkentése érdekében a kormány megnyirbált bizonyos szociális kiadásokat. Így a rászorulókat – utolsó menedékként – az alapítványokhoz és egyesületekhez folyamodnak segítségért. A várakozók hosszú sora kanyarog az ingyenkonyhák, valamint a katolikus Caritas és az egyéb jótékonsági egyesületek segélyosztó helyei előtt. Egyre inkább nyílik az olló: csökkenő bevételeikből a segélyszervezeteknek egyre több szolgáltatást kellene nyújtaniuk, miközben a szolgáltatásokat igénybe vevők hozzájárulásának növelése természetesen szóba sem kerülhet.

A válság első szakaszában az állami támogatást rendszerint késve, csökkentett összegben folyósították, és az is megesett, hogy teljesen megszüntették. Az érintett egyesületeknél ez jobbik esetben is pénzügyi nehézségeket okozott, rosszabb esetben csődhöz vezetett. Mindebből elbocsátások következtek, és ezek hatására 2011-ben (az utóbbi hatvan évben először) csökkent az egyesületi szektorban foglalkoztatottak száma. Ezt 2012-ben stagnálás követte, de a 2013-as adatok kétségkívül újabb visszaesést fognak mutatni (ACOSS 2013). Különösen nagy volt az elbocsátások száma a kulturális egyesüle-

teknél és az időseknek, egészségkárosodottaknak házi szociális gondozást nyújtó nonprofit szervezeteknél. A válság okozta nehézségekre adott egyik válasz az azonos tevékenységi ágazatban vagy ugyanazon a földrajzi területen működő szervezetek egyesülése volt. Ennél is gyakrabban fordult elő a közös helyiségbérlet, infrastruktúra- és eszközhasználat, valamint a munkavállalók közös alkalmazása. Biztosra vehető, hogy a koncentrációnak és együttműködésnek ezek az első lépései csak egy hosszabb, méghozzá a jövőben intenzívebbé váló átalakulási folyamat kezdetét jelzik, mivel a francia egyesületek a nemzetközi összehasonlítások szerint valóban túlságosan kicsik és túlzottan nagyszámúak. Az alapítványok és egyesületek többsége arra is rá fog kényszerülni, hogy amennyiben támogatásokat oszt, szigorúbban válogassa meg a támogatott projekteket; ha pedig a népszerűség leginkább rászoruló tagjainak nyújt szolgáltatásokat, akkor csökkentse általános költségeit, és bizonyos programjait szűkítse, vagy akár meg is szüntesse. Kétségtelen, hogy a lakosság egészét szolgáló (kulturális, sport, szabadidős, idegenforgalmi, oktatási, szakképzési, környezetvédelmi stb.) nonprofit szervezetek előtt egy másik út is nyitva áll: növelhetik a szolgáltatásaikat igénybe vevők által fizetendő térítési díjakat. Ezt akár úgy is megtehetik, hogy a díjak nagyságát tagjaik és ügyfeleik jövedelmétől teszik függővé. Ezzel a megoldással azonban azt kockáztatják, hogy tagságuk és ügyfélkörük a középosztályra szűkül. Márpedig, ha az egyesületek nem szolgálják többé a különböző társadalmi rétegekből származók közösséggé formálását, akkor létük értelmét veszítik el, hiszen nem lesznek képesek a társadalom sokszínűségének megjelenítésére és társadalmi kohéziós szerepük betöltésére.

Azok az egyesületek, amelyeknek a válság során sikerül bizonyítaniuk rugalmasságukat és megújulási képességüket, nyilvánvalóan a továbbiakban is jobban fognak tudni alkalmazkodni a számukra kedvezőtlen konjunkturális helyzetekhez. Ezért lenne fontos, hogy a válságkezelést, szerkezeti átalakulást hatékonyan segítsék az egyre szaporodó és végre Franciaországban is láthatóvá vált adományozó alapítványok, valamint a szövetkezeti bankok is. Ebben az összefüggésben igen nagy a jelentősége a szociális gazdaság különböző szervezetei (ezen belül is különösen a szövetkezetek, takarékpénztárak és a nonprofit szervezetek) közötti szolidaritás erősödésének, amelyet a szociális és szolidáris gazdaság működését szabályozó, jelenleg előkészítés alatt álló kerettörvény (Projet de loi-cadre ESS 2013) lenne hivatott elősegíteni. Szintén fontos fejlemény a gyakran nagyon innovatív társadalmi vállalkozások új formáinak megjelenése. Ezeket többnyire fiatal diplomások hozzák létre, akik ezzel maguknak (is) munkahelyet kívánnak teremteni, így jogi formaként rendszerint a klasszikus vállalati formák valamelyikét választják, de a profitjukat teljes egészében visszaforgatják a vállalkozásba. Előfordul, hogy az új társadalmi vállalkozások versenyhelyzetbe kerülnek az egyesületekkel, de helyi szinten a partneri viszony kialakulása is lehetséges. Szintén megfigyelhetők partnerkapcsolatok az egyesületek és a hagyományos for-profit vállalkozások között. Ez utóbbiak többnyire a társadalmi felelősségvállalási programjuk részeként kezdeményeznek együttműködést az egyesületekkel. Ez a nem egészen kockázatmentes partneri viszony akkor tud mindkét fél számára előnyössé válni, ha az egyesületek számára rendszeres pénzügyi támogatást, esetleg szakmai segítséget biztosít, és ugyanakkor mind a munkavállalók körében, mind a széle-

sebb közvéleményben javítja a vállalati imázst. Az idős munkavállalók nyugdíjba vonulását segíteni kívánó vállalatok esetenként az aktív munka és a nyugdíjas életmód közötti átmenet megteremtésében is igénybe veszik egyesületi partnereik együttműködését.

Az egyesületek finanszírozásának diverzifikálása és a partnerkapcsolatok bővítése, új formáinak kialakítása remélhetőleg lehetővé teszi, hogy az egyesületek többsége túlélje a jelenlegi gazdasági válságot. Hosszabb távon bizonyosan megvan az esély rá, hogy a nonprofit szektor újból növekedésnek induljon, hiszen az állam éppúgy nem képes rá, hogy a sok és sokféle, gyorsan változó társadalmi szükségletet kielégítse, mint ahogy a piaci szektor sem biztosíthatja a társadalmi békét, a szolidaritást és a társadalmi igazságosságot.

Fordította: Kuti Éva

Irodalom

- ACOSS (2013): *Acostat*, 178. Paris: Agence centrale des organismes de Sécurité sociale.
- Anheier, Helmut (2013): Measuring Civil Society: Why and how. In: Anheier, Helmut (ed.): *Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy*. London:Routledge. 1–13.
- Archambault, Edith (1997): *The Nonprofit sector in France*. Manchester:Manchester University Press.
- Archambault, Edith (2003): Pourquoi y a-t-il si peu de fondations en France? RECMA, *Revue internationale de l'économie sociale*, 287, 68–84.
- Archambault, Edith–Accardo, Jérôme–Laouisset, Brahim (2010): *Rapport du groupe de travail du Conseil National de l'Information Statistique, Connaissance des associations* N°122. Paris:CNIS.
- Archambault, Edith–Priller, Eckhart–Zimmer, Annette (2014): European civil societies compared: Typically German, typically French. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 25., (2.), 514–537.
- De Laurens, Odile (2013): Les fondations en France. In: Tchernonog, Viviane (ed.): *Le paysage associatif français. Mesures et évolution*. Paris:Juris-éditions et Dalloz.
- DREES–BVA (2011): *Enquête sur la vie associative en France en 2010*. Paris:Ministère de l'Éducation nationale, de la Jeunesse et de la Vie associative.
- Flahaut, Erika–Tabaries, Muriel (2013): Les dirigeants bénévoles élus: une lente évolution. In: Tchernonog, Viviane (ed.): *Le paysage associatif français. Mesures et évolution*. Paris:Juris-éditions et Dalloz. 83–115.
- INSEE–CLAP (2011): *Tableaux harmonisés de l'économie sociale*. http://www.insee.fr/fr/themes/detail.asp?ref_id=eco-sociale
- Journal officiel (2014): *Annonces et comptes des associations*. <http://www.journal-officiel.gouv.fr/association/index.php>
- Kuti, Éva (1996): *The Nonprofit sector in Hungary*. Manchester:Manchester University Press.
- Lanfranchi, Joseph–Narcy, Mathieu (2008): Différence de satisfaction dans l'emploi entre secteurs à but lucratif et à but non lucratif: le rôle joué par les caractéristiques d'emploi. *Annals of public and cooperative economics*, 79., (2.), 323–368.
- Observatoire de la générosité (2011): *Les fonds et fondations en France, de 2001 à 2010*. Paris:Fondation de France.
- Projet de loi-cadre sur l'économie sociale et solidaire (2013): <http://www.economie.gouv.fr/files/pjl-ess-dp.pdf>
- Prouteau, Lionel (2013): Le travail bénévole. In: Tchernonog, Viviane (ed.): *Le paysage associatif français. Mesures et évolution*. Paris: Juris-éditions et Dalloz. 59–83.
- Prouteau, Lionel–Wolff, François-Charles (2004): Donner son temps: les bénévoles dans la vie associative. *Economie et statistique*, (372.), 3–39.
- Prouteau, Lionel–Wolff, François-Charles (2013): Adhésions et dons aux associations: permanences et évolutions de entre 2002 et 2010. *Economie et statistique*, (459.), 27–57.
- Salamon, Lester–Anheier, Helmut (1996): *The emerging nonprofit sector*. Manchester:Manchester University Press.
- Salamon, M. Lester–Anheier, K. Helmut–List, Regina–Toepler, Stefan–Sokolowski, S. Wojciech et al. (1999): *Global civil society. Dimensions of the nonprofit sector*. Baltimore:The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.

- Salamon, Lester–Sokolowski, S. Wojciech et al. (2004): *Global civil society. Dimensions of the nonprofit sector.* Volume Two. Bloomfield:Kumarian Press.
- Schlüter, Andreas–Then, Volker–Walkenhorst, Peter (2001): *Foundations in Europe.* London:CAF and Brookings Institute Press.
- Tchernonog, Viviane (2007): *Le paysage associatif français. Mesures et évolution.* Paris:Juris-éditions et Dalloz.
- Tchernonog, Viviane (2013): *Le paysage associatif français. Mesures et évolution.* Paris:Juris-éditions et Dalloz.

Jegyzetek

- 1 A civil társadalom elnevezést Franciaországban ritkán használják, s mi is csak a tanulmány harmadik, a társadalmi részvétellel foglalkozó részében fogjuk alkalmazni. Mindenütt másutt a nonprofit szektor vagy harmadik szektor fogalommal dolgozunk, annál is inkább, mert a civil társadalom méreteinek meghatározása, éppen a fogalom politikai töltete miatt, komoly nehézségekbe ütközik (Anheier 2013).
- 2 A Franciaországban az utóbbi időben terjedőben levő „szociális és szolidáris gazdaság” elnevezés ugyanazt az intézményi kört (nonprofit szervezetek, szövetkezetek, takarékpénztárak, önkéntes biztosító egyesületek) takarja, mint a szociális gazdaság hagyományos, az Európai Unióban is széles körűen használt fogalma.
- 3 A Conseil d’Etat a közjogi kérdésekben illetékes legfelsőbb bíróság.
- 4 A szubszidiaritás elve azt mondja ki, hogy a központi kormányzat nem lép fel szolgáltatóként akkor, ha a támogatásra szorulókhöz közelebb eső helyi önkormányzat vagy magánszervezet képes az adott jóléti szolgáltatás biztosítására. Ugyanez az elv az Európai Unió és a tagországok viszonyában is érvényesül.
- 5 A Fondation de France olyan közhasznú alapítvány, amelyet 1969-ben De Gaulle elnök és az akkori kulturális miniszter, André Malraux kezdeményezésére hoztak létre azzal a céllal, hogy segítse a filantrópia fejlődését, és működési kereteket biztosítson a vállalati és a magánalapítványoknak. 2014-ben 750 alapítvány áll a kezelésében, ezek gazdálkodását a nyilvánosság számára is átláthatóvá teszi.
Az Institut de France állami intézmény. 1795-ben öt különböző akadémia (köztük az Académie Française és az Académie des Sciences) működtetésére hozták létre. Számos alapítvány kezelését is végzi, de ezek működése igen kevésbé átlátható.
- 6 A megfigyelések szerint az újonnan alapított egyesületeknek körülbelül 50 százaléka érte meg az 5. születésnapját, ami azt mutatja, hogy nincs számottevő különbség az új egyesületek és az új for-profit vállalkozások túlélési rátája között.
- 7 A tenderkiírások esetén a hatóságok definiálják az elvégzendő szolgáltatást, s a jelentkezők közül azt választják, aki a legalacsonyabb árat kínálja. Az egyesületek ezt úgy élik meg, hogy az állami szervezetek ezzel a megoldással mintegy „lefokozzák”, az alvállalkozó pozíciójába kényszerítik őket. Kedvezőbbnek tartják a pályázati kiírásokat, amelyek során módjuk van rá, hogy maguk javasoljanak az adott probléma kezelésére alkalmas szolgáltatást, s ezzel bizonyítsák képességüket a társadalmi innovációra. A különböző pályázók által kidolgozott projektek közül természetesen ilyenkor is a pályázatot kiíró hatóság választ.

Fotó/Gönczö Viktor

KÖZÖSSÉGSZERVEZÉS HAZAI PÁLYÁN

– *Közösségi munka kisebbségben, a társadalom periferiáján élőkkel*

Peták Péter–Sebály Bernadett–Varga Máté–Vojtonovszki Bálint

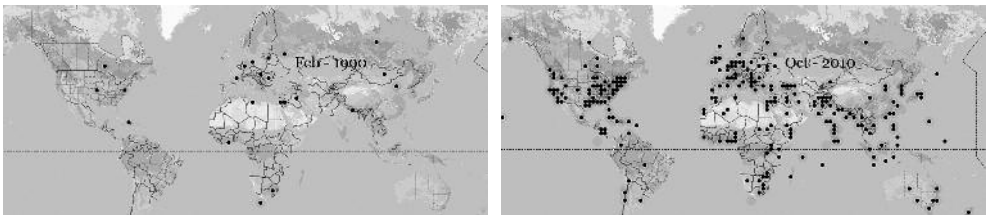
Bevezetés

■ Civil szervezeti versus állampolgári aktivizmus?

Akik kételkednek abban, hogy korunk állampolgárai világszerte elkezdtek felfedezni saját erejüket és az összefogásukban, tiltakozásukban rejlő lehetőséget, számukra meglepő vizuális élményt nyújthat John Beielér dinamikus térképe, amely 1979-től napjainkig egy folyamatként ábrázolja az egész világon megvalósult tüntetéseket, megmozdulásokat¹.

Két beszédes részlet:

1. ábra. Tüntetések, megmozdulások a világban, 1990. február, 2010. október

Forrás: The Foreign Policy Group (2013).

Az aktivizmus újabb és újabb hullámainak elemzésével – figyelemre méltó –, összefüggéseivel sokan foglalkoznak, vannak, akik egyenesen a „tüntetések kora”-ként aposztrofálják a mostani időszakot², mások az „átlagpolgárok” hatalmának újrafelfedezéséről írnak (Forbrig 2011:6) a spanyol 15M, az Occupy vagy a stuttgarti 21 vasút projekt kapcsán.

Joerg Forbrig imént hivatkozott előszavában kitér a demokrácia, részvétel és civil társadalom értelmezésére, ehelyütt és a közösségszervezés szempontjából az „átlagpolgároknak”, vagy inkább állampolgároknak, illetve az állampolgárok és a civil szféra (civil szervezetek, civil társadalmi szervezetek) kapcsolatának érdemes további jelentőséget tulajdonítani.

Éppen az állampolgárok nagyfokú politikai jellegű mobilizációja kapcsán arra gondolhatnánk, hogy a különböző közösségi érdekek védelmében és a döntéshozatal hatékonyabb befolyásolása érdekében az emberek (újra) otthont találnak a civil társadalmi szervezetekben, használva a létező struktúrákat, kapcsolatokat és felhalmozott tudást.

A valóság azonban éppen ennek ellenkezőjét látszik igazolni. A civil társadalmi szervezetek és az állami, továbbá üzleti szektor között rég ismert és nem csökkenő szakadékok húzódnak, ennél meglepőbb ugyanakkor e szervezetek és az állampolgárok közötti szakadék világszerte érzékelhető növekedése. A CIVICUS (Világszövetség az Állampolgári Részvételért) egy 2011-es tanulmánya kitér a posztkommunista országokra is, ahol következtetéseik szerint a civil társadalmi szervezetek nem váltak a részvétel választott eszközeivé a legtöbbször számára (CIVICUS–UNV 2011). A civil szervezeti modell a részvétel fenntartható csatornájaként és az elnyomó kormányok elleni bástyaként egyaránt megbukott.

A magyar aktíva

A kivételek és jó példák hangsúlyos elismerése mellett a mai hazai valóságban nehéz lenne ezekkel az állításokkal érdemben vitatkozni, ugyanakkor „civilként” azon is érdemes elgondolkozni, hogy Magyarországon léteztek e valaha (szélesebb körben is) érett kapcsolatok ezekben a relációkban. Miszlivetz Ferenc már a kilencvenes évek közepén „új világként” ír a professzionális NGO-król, amelyek jelentős része az államtól vállal át feladatokat, és amelyeket hidegen hagy a civil ethosz. Az ethosz, amelynek a különböző értelmezések ellenére nyilvánvaló alapja a hatalom kontrollja, a döntések decentralizálásának elősegítése, a részvétel és beleszólás lehetőségeinek fejlesztése, vagyis „az állami és pártpolitikai hatalom fokozottabb társadalmisítása” (Varga 1999:216). A hazai civil szektor jelentős és sokrétű fejlődése ellenére éppen ezeken a nyomonalakon nem tudott tényezővé válni, a civil szervezetek társadalmi beágyazottsága és érdekérvényesítő képessége alacsony, nem tudják betölteni közvetítő szerepüket az állampolgárok ügyeinek sikerre vitelében (Arató–Nizák 2012).

Ennek ellenére a „tüntetések kora” Magyarországra is megérkezett, új szerveződési formákkal és módszerekkel, hirtelen változó terminológiával (fórumtechnika, tanács,

flash-mob, akció, eRészvétel, protest, operation, kampány stb.), amelyek gyújtópontjában mind több esetben „átlagpolgárok” – diákok, érintettek, Facebook-csoportok – mozgó-sítanak. Annak ellenére, hogy a közösségi szerveződések, mozgalmak által felvállalt témák és ügyek számos esetben egybecsengnek a régóta ismert civil tematikákkal, az állampolgárok és a civil szervezetek közeledése eddig csak nyomokban érhető tetten, a civil szervezetek részéről inkább a neutralitás, legfeljebb a szakpolitikai jellegű megnyilvánulás érzékelhető. Úgy tűnik, hogy a civil szervezetek szerepvállalásához éppen a társadalmi talaj, a széles körű beágyazottság hiányzik, az, ami bázist, hátteret, és így magabiztosságot adhatna a civil értékek, akár forró ügyek progresszív felvállalásához. És ez a talaj talán éppen az aktivizmus új megjelenése nyomán kereshető. Mégis, a „civil talajfogás” reálisabb útja ma nem az országos ügyeket felvállaló mozgalmi szinten látszik valószínűnek, több okból sem. Amellett, hogy a hazai mozgalmak túl gyakorta válnak a politikai polarizáció áldozataivá, az országos ügyek is túl távoliak a napi gondokkal küzdő állampolgárok többsége számára. A mozgalmaknak is gyenge az alulról induló szervezettsége, a helyi és országos szintek között itt sincsenek érett kapcsolatok. Pedig a szervezetek és a mozgalmak erejét is az érintettek és az érdekeltek minél szélesebb körű és magasabb szintű szervezettsége adja, amelyek – optimális esetben – kellő időben összekapcsolódnak, közös nevezőket mentén. A közösségi (ön)szerveződés alapját pedig a közösségivé emelhető egyéni érdekek adják, amelyek érvényesítéséért hajlandóak vagyunk felelősséget vállalni és cselekedni.

Éppen ezért a belátható ügyek mentén szerveződő helyi – vagy tematikus – aktivizmus erősítésében kell lépéslehetőségeket találni. Erre mind az „átlagpolgárok”, mind a civil szervezetek – és a mozgalmak – részéről növekvő igény és kényszer egyaránt mutatkozik.

Helyzet van...

A növekvő kényszer és igény aligha tekinthető meglepő jelenségnek egy olyan környezetben, ahol a döntéshozók iránti bizalom tartósan és kritikusan alacsony. Az Állampolgári Részvétel Hete során kilenc éve végzünk nem-reprezentatív – de 2–6 ezer állampolgár megkérdezésével megvalósuló – felméréseket, melyek szerint az emberek nagyjából 80 százaléka „nem nagyon”, vagy „egyáltalán nem” bíz a politikusokban, a parlament negatív megítélése szintén 80 százalékhoz közelít³. Az elmúlt években az EURO-BAROMETER és a TÁRKI is mért bizonyos bizalmi javulást, utóbbi ugyanakkor 2013 végén is megállapítja, hogy „Magyarországra alapvetően a bizalmatlanság jellemző, nem bízunk sem az emberekben, sem az intézményekben, és alapvetően magas fokú korrupciót észlelünk.” (Keller 2013:6) Ez a kutatás azt is megállapítja, hogy az intézményekbe vetett bizalom javulása mellett minden más területen nőtték a társadalmi különbségek. Az általános bizalmi válság a jóléti rendszer működtetésének lehetőségeit is megkérdőjelezi, amelyben a civil társadalom kulcsszerepet játszik⁴. A szegénység, nélkülözés, kiszolgáltatottság növekedése jelenti a legvitathatatlanabb kényszert újfajta közösségi válaszok

beindítására, amelyek nem nélkülözhetik a társadalmi különbségek csökkentésének markáns igényét, és annak magabiztos kifejezését a helyi ügyektől építkezve a szélesebb körű témák felé. Mindez hangsúlyos szemléletváltást sürget a hazai közösségi munkában, melynek egyik irányát a közösségszervezés hazai megközelítésének, formáinak és keretrendszerének megalapozásában látjuk.

Közösségszervezés: amerikai módszer, globális gyökerek

A közösségszervezés gyújtópontjában olyan közösségi szervezetek építése áll, amelyek demokratikus taktikákkal képesek erősíteni az elnyomott társadalmi osztályok és a jogfosztott csoportok hatalmi pozícióját. Noha a megközelítést jellemzően amerikai gyökerekkel ruházzuk fel, nem az amerikai közösségszervező programok lebbentették fel a fátlyat a jogfosztott csoportok szerveződésének módszereiről.

Ahogy arra Denis Murphy is utalt saját ázsiai tevékenységével kapcsolatban, az ázsiai aktivisták már mindent tudtak a stratégiáról, a taktikáról, a tárgyalás művészetéről, amikor a közösségszervezés az 1960–70-es években amerikai szervezetek jóvoltából „megérkezett” a kontinensre (Rathke 2011:58). Ez természetesen az egész világon így van, a szakszervezetiségnek sok országban évszázados hagyományai vannak, és minden társadalomban mindig volt szegény és gazdag, elnyomott és elnyomó, és ennek okán időről időre zajlott a tömeges szerveződés a hatalmi viszonyok átrendezéseért. A közösségszervezés hozzáadott értéke éppen ezért Magyarországon sem (csupán) abban rejlik, hogy megvilágítsa egy olyan típusú érdekvégyesítés értelmét, mely széles közösségi bázison nyugvó demokratikus szervezetekre épít, hanem sokkal inkább abban, hogy módszereken kidolgozott eszköztárát adja a már létező civil szerveződések, illetve mozgalmak kezébe. Alapos, gyakorlatias és tapasztalataiban kiválóan dokumentált módszertannal rendelkezik arra nézve, hogy hogyan építhető ki az a közösségi infrastruktúra, amely a megfelelő pillanatban egy mozgalom születésének bázisát adhatja.

Noha a közösségszervezés megközelítés gazdag hagyománnyal bír szerte a világon, azért ruházzuk fel mégis amerikai gyökerekkel, mert a módszertant először az Egyesült Államokban dolgozták ki. Megalapozójának egy amerikai kriminológust, Saul Alinskyt tekintjük, aki az 1930-as években kutatóként dolgozott Chicago szegénynegyedeiben. Egy, a Chicagói Egyetem támogatásával folytatott bűnmegelőzési program keretében olyan szomszédsági bizottságok alapításában vett részt, amelyeknek az érintettek lehettek a tagjai, és aktív beleszólással bírhattak a szomszédságban futó szociális bűnmegelőzési projektek jellegébe. Alinsky ezzel a céllal vetette be magát egy chicagói húsfeldolgozó üzem árnyékában lévő nyomornegyedbe, a Back of the Yardsba is, ahol interjúkat készített, hogy felmérje a hatalmi viszonyokat, illetve megismerje a közösségből azokat, akikre hallgatnak. Alinsky azonban többet akart egy bűnmegelőzési projektnél: olyan sok ügyet felvállaló, széles közösségi bázissal rendelkező szervezetet akart építeni, amely – akár a munkásmozgalommal együttműködésben – átrendezheti a negyedben uralkodó hatalmi viszonyokat. Ebből a szellemi fordulatból született meg 1939-ben a Back of the

Yards Szomszédsági Tanács, illetve az a megközelítés, amit ma közösségszervezésnek hívunk (Alinsky 1999). Alinsky zseniálisan ötvözte az adatfelvétel és a közösségi munka során alkalmazott kutatói módszereket és a szakszervezetek által használt szerveződési modellt.

A Back of the Yards Szomszédsági Tanács rövid időn belül komoly hatalmi tényezővé vált a negyedben, elsősorban azért, mert az etnikai és vallási alapon mélyen megosztott közösséget sikerült azáltal egységes „hadrendbe” állítania, hogy a közösség látszólag leginkább ellenérdekelte tagjait, egy helyi sportlétesítmény vezetőjét, egy kommunista szakszervezeti vezetőt és egy katolikus püspököt tudott rávenni egy közös szervezet alapítására.

A harmincéves Alinsky a kezdeti győzelmen felbuzdulva nekilódult az Egyesült Államoknak. Megalapította saját szervezetét, az Industrial Areas Foundationt (IAF), újabb és újabb támogatásokat hajtott fel, és újabb és újabb közösségszervezőket képzett ki, hogy különböző városokban próbálhassa ki a közösségszervező modellt, hol kevesebb, hol több sikerrel. Az IAF kezdte el elsőként intézményesített formában terjeszteni a közösségszervezés módszertanát, amelyet több más szervezet követett (ACORN International, Gamaliel Foundation, PICO Network), és amelyeken keresztül a közösségszervezés folyamatosan formálódó amerikai modellje az 1960-as évektől fokozatosan eljuthatott Afrikába, Ázsiába, Európába és Latin-Amerikába.

A közösségszervezőnek számolnia kell az interkulturális különbségekkel, a politikai berendezkedés sajátos jellegével, a közösség „demokratikus érettségével”, és a helyi viszonyokra kell szabnia a szerveződési modellt. Ahogy például a latin-amerikai közösségekben nem idegen, hogy a közösségi találkozóznak a szomszédságban lakó a saját házában adjon otthont, addig ez Kelet-Európában kevésbé bevett gyakorlat. Ahogy térségünkben az is sokszor meglepetést szül az emberekben, hogy egy civil szerveződés anélkül is teljes jogú szervezetté válhat, hogy nem kerül bejegyzésre. Gyakori, hogy az emberek – anyagi függőségük vagy éppen szocializációjuk okán – fenyegetőnek és ezért kontraproduktívnak érzik a döntéshozók számonkérését, és inkább hajlanak arra, hogy türelemmel várakozzanak a nyomásgyakorlás helyett. A közösségszervezés alapja, a tagtoborzás is sok kultúrában idegen, mert adott esetben ismeretleneket kell megszólítani, vagy a szomszédokhoz becsöngetni és agitálni a csatlakozásra.

Minden fenntartás ellenére a közösségszervezés képes legyőzni a kulturális különbségeket és a demokratikus deficitet, ahogy azt szerte a világon számos példa igazolja. Az ázsiai közösségszervezés egyik kiemelkedő példája az 1971-ben alakult Asian Committee for People's Organizations (ACPO), munkája eredményeképp Hong Kongban, Indonéziában, Indiában és Thaiföldön is gyökeret eresztett a közösségszervezés. Utódszervezete a hajléktalan embereket, nyomornegyedekben élőket és szervezeteiket tömörítő Leaders and Organizers of Community Organizations in Asia (LOCOA).

Ami az európai gyökereket illeti, Kelet-Európában a National Democratic Institute jóvoltából 1996-tól indultak az amerikai közösségszervező modellt népszerűsítő képzések, először Szlovákiában. A képzések hatására a modellel kísérletező szervezetek alakultak Lengyelországban, Magyarországon, Szlovákiában és Romániában a Bona Fides, a Civil Kollégium Alapítvány és az Életfa Segítő Szolgálat Egyesület, a Centrum Komunitného

Fotó/Gönczö Viktor

Organizovania, illetőleg a Centrul de Resurse pentru Participare Publica vezetésével. Részenben ezek a szervezetek alapították az Európai Közösségszervezők Hálózatát (European Community Organizing Network) 2008-ban, mely a közösségszervezés európai népszerűsítését és szakmai háttértámogatását hivatott biztosítani.

Noha a közösségszervezés Alinsky óta rengeteg irányzattal gazdagodott, a múlt és a jelen közösségszervezői az alábbi néhány dologban biztosan azonos állásponton vannak:

- kik szerveződnek? – társadalmilag kiszolgáltatott, elnyomott helyzetben lévő emberek;
- miért szerveződnek? – át akarják rendezni az igazságtalan hatalmi viszonyokat, újra akarják osztani az erőforrásokat, bele akarnak szólni a döntéshozatalba;
- hogyan szerveződnek? – szervezeteket, hálózatot alapítanak, koalíciót kötnek;
- milyen taktikákat használnak? – demokratikus taktikákat, a nyomásgyakorlás és nyilvánosság erejét, amely, ha szükséges, túllép a törvény keretein, miközben erőszakmentes marad.

Ezek azok az elvek, melyek a 21. században is meghatározói lesznek a közösségszervezésnek.

A közösségszervezés és a közösségfejlesztés viszonya

Mivel hazánkban a közösségi munka elterjedése során történetileg leginkább a *közösségfejlesztés (community development)* megközelítése erősödött meg, ezért nem meglepő módon a közösségszervezéssel (*community organizing*) is az ezt a beavatkozási formát művelő szakemberek kezdtek el behatóbban foglalkozni néhány évvel ezelőtt – természetesen számos más területen is tapasztalatot szerzett szervezettel és munkatársal közösen. Fontosnak tartjuk tisztázni a közösségfejlesztés és a közösségszervezés viszonyát, valamint szeretnénk bemutatni a közösségszervezés magyarországi aktualitását a hazai közösségfejlesztő tapasztalatok fényében.

A hasonlóságok vagy akár egyezések a közösségi munka napi gyakorlatán túl olyan elvi szinten is megjelennek, mint az (állampolgári) részvétel, valamint a demokrácia értéként való elfogadása. Mindkét megközelítésre jellemző továbbá, hogy elsősorban a civil társadalom önszerveződési képességének erősítésére irányul a tevékenységük, illetve hogy tanulási folyamatként és cselekvő viszonyként értelmezik a közösségvállalást, az aktív, elkötelezett csoportmunkát. Mindazonáltal a sok szemléleti és módszertani hasonlóság mellett elsősorban a hatalomhoz való viszonyban különíthető el egymástól a közösségi beavatkozás két eltérő megközelítése, a fejlesztés és a szervezés.

Hogy megragadhatssuk a *hatalomhoz való viszony* különbségét a szervező és a fejlesztő megközelítés között, látnunk kell, hogy a közösségfejlesztés célja szerint a települési közösség egészére irányul, tehát a lakosok (és szervezeteik), a helyi intézményi és gazdasági szereplők, valamint az önkormányzat között a kapcsolatok, a kommunikáció fejlesztésével segít életre új, közösségi erőforrásokat. Miközben a hazai viszonyok között a közösségfejlesztés elsősorban az állampolgárok szervezettségi szintjének növelésében

és a korábbinál szélesebb körű közéleti szerepvállalásának elősegítésében éri el sikereit – tehát végül is a település civil társadalmára fókuszál – azt is látnunk kell, hogy az üzleti és állami (önkormányzati) szereplők kevéssé készek partneri viszonyok kialakítására. A közösségfejlesztő megközelítés a „közjó” helyi tartalmát keresi és ennek érdekében egyetértést és együttműködést szorgalmaz az érintett felek között. Alapfeltevése tehát, hogy a modern társadalom három szektora egymás lehetőségeinek optimális kiegészítésére képes. A közösség-szervező ezzel szemben a közélet arénájában zajló küzdelemtént, harcként értelmezi a szektorok viszonyát, amelyben az állampolgárok szervezettség nélkül fegyvertelenek.

Ezzel az alapvető szemléletbeli különbséggel összefüggésben van egy másik markáns differencia, ez pedig a „*célcsoport*”. A szervező tevékenysége nem a települési közösségre, hanem a leginkább hatalom nélküliek (kirekesztettek, elnyomottak, jogfosztottak) csoportjaira irányul, őket támogatja abban, hogy szereplővé, hatalmi tényezővé válhassanak, ki tudjanak állni érdekeikért. Ezzel kapcsolatban fontos különbség még, hogy mit értenek közösség alatt. A szervezésben, ellentétben a fejlesztéssel, a közösség nem feltétlenül lakóhelyi közösséget jelent, bár földrajzi dimenziója természetesen minden közösségi munkának van. Ahogy azt a módszertani részben részletesen kifejtjük, a közösség-szervezést lehetséges ügy alapon végezni, az azonos társadalmi vagy intézményi problémával szembesülők bevonásával, közösséggé szervezésével.

A szervező megközelítés hazai aktualitását a több évtizedes magyarországi gyakorlatra visszatekintő közösségfejlesztés tapasztalatai felől több mozzanat is alátámasztja (ahogy a hazai aktivista, mozgalmi terület felől is).

1. A helyi hatalom képviselői szemében rögtön riválisként jelenik meg egy erősödő autonómiájú, a helyi közügyek terepére lépő közösség, amellyel szemben eszközökben változatos, de nem válogatós küzdelmet indítanak – a partneri viszony, mint alternatíva csak kivételes esetekben jelenik meg. Ez a helyi fejlesztői folyamatokban visszatérő tapasztalat egyrészt visszaigazolja azt a szakmán belül közismert ténytet, hogy a közösségfejlesztés a helyi hatalmi viszonyokban is változást eredményez, másrészt viszont nemcsak a továbblépés akadályát jelenti, hanem az új közösségi kezdeményezés résztvevőiben is zavart, válságot okoz.

Az állampolgári hatalomépítésre lehet, hogy nem következményként, hatásként, hanem célként kellene tekinteni a helyi közösségi kapacitások erősítése során?

2. Amikor a demokrácia működtetésére, az önkormányzásban való részvételre bátorítunk (bizottsági, közgyűlési jelenlét stb.), fejlesztőként az az alapfeltevés vezet, hogy ez egy kölcsönös tanulási folyamat és munka a felek részéről, ami a helyi demokrácia szélesedéséhez vezet. A valóságban viszont nemcsak a társadalmi szervezetek jogi lehetőségei szűkülnek a döntés-előkészítés tekintetében, hanem egy visszafejlődés tanúi vagyunk, a döntések valójában nem a választott testületekben születnek, ott csak szavaznak róluk.

Úgy néz ki, hogy a mai viszonyokhoz jobban illeszkedő megközelítés, ha nem testületi és intézményi érdekartikulációval, hanem jól megválasztott célszemélyekre helyezett nyomással próbálkozunk – a közösség-szervezés stratégiája szerint.

3. Nöttek a társadalmi különbségek és romlottak az egyes társadalmi csoportok közötti viszonyok. A közösségi folyamatok szervezése során egyre inkább illúzióvá válik a helyi társadalom integrációjának a megvalósítása. A könnyebben aktivizálódó középosztály intoleranciájának tompítása jelent kihívást a társadalom peremén élők egyenlő részvételének biztosítása helyett.

A kirekesztettségben és fokozódó reménytelenségben élők támogatására vállalkozunk a települési közösség egészére vonatkozó korábbi megközelítés helyett?

Értékek a közösségszervezésben

Mint a közösségfejlesztéssel történt összevetésből látszik, a közösségszervezés a legtöbb társadalmi beavatkozási formához hasonlóan határozott értékorientációval rendelkezik. Beszélhetünk itt megközelítésről, vagy akár alkalmazott társadalomtudományról, véleményünk szerint mindig elsődleges fontosságú, hogy a társadalmi-politikai térben cselekvő szereplők tisztában legyenek és nyíltan felvállalják értékrendjüket, hiszen minden akciójuk értéktelített világszemlélet alapján jön létre. Éppen ezért jobb esetben naivitás vagy tévedés, rosszabb esetben szemfényvesztés az értéksemlegesség mutatása részükről, legyenek bár állampolgárok vagy szakemberek.

A közösségszervezés véleményünk szerint szükségszerűen a szélesen értelmezett demokratikus értékek védelmében lép fel, miközben határozottan a hatalommal nem rendelkezők, strukturálisan elnyomott emberek érdekeit veszi elsődlegesen figyelembe – legyen szó terepként akár egy országról, akár egy mikroközösségről. A hatalommal nem rendelkezők csoportja jelentheti a gyakorlatban az információktól megfosztott magyar állampolgárokat általánosságban, vagy akár az egy településen belül a szegregált cigánytelepen élőket is. Mindenesetre a fókusz túlmutat az általános liberális értékeken, úgymint a mindenkit egyaránt megillető emberi és állampolgári jogokon, mert az alapvető strukturális hatalmi egyenlőtlenségek elleni cselekvés van a középpontban. Tehát a közösségszervezés a kizsákmányolt csoportok igényeire igyekszik jogkiterjesztő, a döntéshozók felelősségét hangoztatva a jóléti államot megvalósító, baloldali programot kínálni. Mivel a jogkiterjesztés a szegénységben és kirekesztettségben élők esetében a szociális jogokat is célozza, ezért a közösségszervezés a különböző, méltó élethez szükséges javak dekommodifikációjával (oktatás, lakhatás, ivóvíz, közösségi terek stb.) bizonyos szempontból szembe megy a piaci kapitalizmus logikájával.

Éppen ezért mondhatjuk biztossággal azt, hogy bár a cikkünk további részében taglalt eszköztárat vonultatja fel, és hasonló tevékenységek alkalmazásával szerveződik például a hírhedt, többször betiltott Magyar Gárda Mozgalom és a szervezetet támogató Jobbik, aktivistáik és munkatársaik tevékenysége nem minősül közösségszervezésnek. Hiszen kirekesztő és rasszista szemléletük, valamint antidemokratikus elkötelezettségük szöges ellentétben áll a közösségszervezés értékrendjével, dolgozzanak bár a paranoid módon vélt vagy akár a valós hatalmi struktúra átrendezésén.

De mit is jelent a gyakorlatban a közösségszervezés demokratikus értékrendje? Hogyan valósul meg az elnyomottak érdekképviseletének elsődlegessége? Milyen dilemmákkal szembesülünk közösségszervezőként? A teljesség igénye nélkül sorolunk fel néhányat.

Először is, a létrejövő csoportok (közösségi szervezetek) tagjai autonóm módon, maguk határozzák meg az ügyeket, amikkel foglalkozni szeretnének és maguk hoznak demokratikus döntéseket a szervezet működésével kapcsolatban – tehát nem a közösségszervező szerepét vállalónak kell vezetővé válnia, hanem a csoportban legaktívabb tagoknak kell – nem hierarchikus értelemben vett – közösségi vezetőkké fejlődniük. A közösségszervező feladata ezen folyamat támogatása. Ezzel együtt a közösségszervező kötelessége az is, hogy a csoport tagjai elég információval rendelkezzenek ahhoz, hogy megalapozott döntést tudjanak hozni, azaz minél inkább értsék a problémák rendszerszintű összefüggéseit. Az autonóm programmeghatározás tehát nem azt jelenti, hogy „a közösség csinálja csak azt, amit akar”. A kívülről érkező közösségszervező felelőssége, hogy új szempontokkal gazdagítsa a közösség látásmódját, miközben saját látásmódja is tágul annak megértésén keresztül, hogy a közösség tagjai hogyan definiálják problémaikat és milyen jövőképet tartanak elképzelhetőnek. Az érvek-ellenérvek mérlegelését segítheti a közös tanulás: érintettek (tapasztalati szakértők) vagy „felkent” szakértők meghívása, előtte közösen kérdések kidolgozása, témába vágó előadások, filmanyagok közös átbeszélése, belső képzések a közösség tagjai saját tapasztalatainak aktiválásához, feldolgozásához.

Véleményünk szerint a közösségszervező folyamatban is kiemelt szerep és felelősség értelmiségiként, erőforrásokkal, tőkével és hatalommal rendelkező aktorként felelősséget vállalni a társadalmi egyenlőség megteremtésében. A hosszú távú társadalmi változás, illetve az erőforrások hatékonyabb újraelosztása és a társadalmi osztályok közötti hídépítés érdekében a közösségszervezőnek nem lehet célja, hogy ebben a folyamatban saját tudását deaktiválja, és megfossza saját elképzeléseitől és szempontjaitól a közösséget (már amennyiben feltételezzük, hogy az ügyet érintő rendszerszintű elképzelései vannak), hogy gazdagítsa a csoportstratégiát, de az sem, hogy az érintetteket cselekvésre ösztönző céloknak ne próbáljon helyet találni a csoportstratégiában, arra hivatkozva, hogy esetleg túl partikuláris célokat határoznak meg.

A csoporton belül képződő hatalom egyenletes elosztása biztosítja a fenntartható és demokratikus működést. Annak érdekében, hogy a hatalom ne koncentrálódjon egy vagy néhány tag kezében, a csoporton belül széles körben megosztjuk az információt, a találkozók levezetésénél figyelünk arra, hogy mindenki szóhoz jusson, és a csoportbeli szerepeket is rugalmasan osztjuk el (akár a szerepkörök rotációján keresztül), és ennek támogatására folyamatos képzéseket tartunk. Itt mindenképpen felmerül a csoport sikeressége és bevonó tevékenysége közötti ellentmondás is: ha sok különböző tehetségű és felkészültségű tag is kipróbálhat egy adott feladatot, akkor demokratikusabban oszlik meg a tudás és erősödik a csoportkohézió, de a csoporthatékonyabbá is lehet az árát. Éppen ezért finom egyensúlyt kell találnia a csoportnak ezekben a konk-

rét kérdésekben, a közösségszervező feladata pedig ezen vélemények fontosságának kihangsúlyozása.

A csoport nem csak működésében, hanem értékválasztásában is tükrözi a demokratikus nézeteket és más jogfosztott csoportok kirekesztettségével is közösséget vállal azért, hogy a csoport ne képezze le a világban tapasztalt igazságtalan hatalmi egyenlőtlenségeket. A közösségszervező, aki példát mutat elkötelezettségével a közösségi vezetők irányában, hasonló módon kell, hogy példát mutasson értékválasztásaival is. Ez nem jelent problémát, ha például az aktív állampolgárság értéke merül fel, hiszen sok alulról szerveződő állampolgári csoport alapvető jellemzője, hogy a benne közösségre lelő emberek jogait (és érdekeit) igyekszik középpontba állítani; az ő aktivizálásuk szinte az egyetlen eszköze, és a tagok méltóságának meg- vagy visszaszerzése az egyik legfontosabb célja. Azonban alapvető fontosságú, hogy a hazai közegben sokkal kevésbé általánosan elfogadott demokratikus értékek is kezdettől megjelenjenek a közösségszervező cselekedeteiben és megfelelő tájékoztatással, képzésekkel a csoport tagjai más jogfosztott csoportokkal is közösséget tudjanak vállalni. Célá válhat a rasszizmus, az LMBT közösség és a nők elnyomása elleni küzdelem, de általánosságban nézve az elnyomott csoportok érdeksérelmeit kell felismerniük.

Ehhez egy tágabb perspektívának is létre kell jönnie a csoport tagjaiban: a rendszer szemlélet bizonyos szintjére kell eljutniuk ahhoz, hogy a saját küzdelmeik, elnyomatásuk jellegzetességeit észrevegyék hasonló társadalmi helyzetben lévő társadalmi csoportok esetében is. Végső soron látniuk kell a kapitalista társadalmi rendszerek strukturális elnyomási mechanizmusait.

Bár a közösségszervezés értéktelített, és épp ezért a közösségszervezőnek sok nehéz dilemmát kell átélnie, ezen irányok nélkül megtörténhetne az a szerencsétlen eset is, ami a sokak által és ebben a cikkben is a közösségszervezés módszertani megalapítójának tartott Saul Alinsky első terepén történt – távozása után. Ahogy írtuk, a harmincas években Alinsky támogatásával a helyi szervezetek összefogtak és megalakították a chicagói Back of the Yards Szomszédügyi Tanácsot, amely jelentős sikereket ért el a negyedben élő szegény munkások életkörülményeinek javítása érdekében (Alinsky 1999). A hatvanas években, a feketék északra vándorlása során azonban a még mindig létező szervezet igazi kirekesztő középosztálybeli csoportként védte saját érdekeit és igyekezett megakadályozni az érkezők letelepedését.

Ebből a példából is látszik, hogy a közösségszervezőnek folyamatában kényes hatalmi egyensúlyokkal kell dolgoznia, melyek során folyamatosan reflektálnia kell saját tevékenységére. Ez sok esetben több dilemmát vet fel a gyakorlatban, mint amennyi választ nyújthat, hiszen miközben a közösségszervező feladata a már említett értékek képviselése, nem szabad, hogy ő maga a szerepében túl hangsúlyos legyen, alapvető alázattal kell viseltetnie a csoportdöntések és a tagok irányában. Ugyanakkor ez a felelősség az, ami igazából elválasztja őt a közösségszervezői feladatok ellátására is képes, tapasztalt közösségi vezetőtől (azon túl, hogy a közösségszervező nem feltétlenül érintett a csoport által képviselt ügyben).

Fotó/Gönczö Viktor

A közösség-szervezés módszertana

Közösség-szervezőként sok olyan emberrel dolgozunk, akik nem, vagy nehezebben tudják artikulálni követeléseiket, ezért kiszolgáltatottá válnak. Hiába születnek sorra az életüket befolyásoló döntések, úgy gondolják, nincs ráhatásuk a dolgok alakulására, vagy a megélhetésért folytatott küzdelem minden erejüket felőröli. A demokráciában éppen ezért az lenne az egyik legfőbb feladat, hogy mindenkinek megteremtjük a döntéshozatalban való részvétel lehetőségét és hatékony formáját. Az elnyomott társadalmi osztályok és jogfosztott csoportok érdekeinek érvényre juttatása a közösség-szervezés misziója.

De miért szerveződnének azok, akiknek kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy a rossz rendszer falait döngessék, vagy akik nem hisznek a változásban? A közösség-szervező szerint azért, mert személyesen is érdekükben áll (az ezzel kapcsolatos dilemmákhoz lásd Stall–Stoeker 1998). Ezért a közösség-szervező első körben azt a konkrét, égetően fontos és megnyerhető ügyet keresi, ami a közösségben sok ember életét megkeseríti, és ezért mozgósító erővel bír. A közösség-szervező célja tehát a hatalmi viszonyok átrendezése olyan ügyeken keresztül, amely elsősorban a közösség tagjainak személyes életében eredményezne változást, de lehetőség szerint van egy országos szinten is releváns vonatkozása, és egy rendszerszintű változást célzó küzdelem egyik lépcsője lehet. (Az ezzel kapcsolatos dilemmákhoz lásd Delgado 1998.)

A közösség-szervezés lépései

A közösség-szervező folyamat a kapcsolatfelvételtől a szervezetalapításig sokféleképpen tagolható, mi itt a legalapvetőbb lépéseket kívánjuk érinteni. Az ismertetés során világos lesz, hogy a közösség-szervező számos tudományág tapasztalatait alkalmazza munkája során: kicsit szociológus, kicsit antropológus, kicsit jogvédő, sokszor pedagógus, képző, kampánykoordinátor, kommunikációs szakember, sajtófelelős, szervezetfejlesztő stb. is egyben. A közösség-szervező egyik eszköze az a kulturális és társadalmi tőke, amit kapcsolati hálóján keresztül mozgósíthat a jogfosztott csoportok javára.

Interjúmaraton

A közösség-szervező módszeresen végigjárja a közösség tagjait azért, hogy megismerje a problémáikat és a vízióikat, és tagokat halásszon az alakuló szervezetbe.

A közösség-szervezőnek kívülről-belülről ismernie kell a hatalmi viszonyokat abban a közegben, ahol dolgozik. Tudnia kell, milyen erőforrásokkal bírnak a közösség tagjai és a hangadók milyen viszonyban állnak egymással, kikből lehetnek szövetségesek és kik az ellenfelek. Ahogy Larry B. McNeil, az amerikai Industrial Areas Foundation (IAF) munkatársa mondta, a szervezetek „attól lesznek erősek, hogy a hatalmat nem egyedül akarják birtokolni. Azzal a hatalomfelfogással szemben, melynek szándékolt célja, hogy a már

hatalmon lévők pozícióját szilárdítsa meg, egy másik megközelítés szerint akkor leszünk mindannyian erősebbek, ha minél több emberrel osztjuk meg a hatalmunkat. Valójában csak akkor leszünk elég erősek ahhoz, hogy bármit is kezdeni tudjunk napjaink problémáival, ha a különböző szervezetek és az intézmények egymást kezdik el erősíteni.” (McNeil 1995:16)

A helyi viszonyok megismerése céljából a közösség-szervező adatelemzéssel indít, és ezen keresztül megvizsgálja a hatalmi viszonyokat és a kapcsolati hálót. Átfésüli a népszámlálási adatokat, az önkormányzati jelentéseket, a nyilvános statisztikai adatokat, leltárt készít a működő közintézményekről, egyesületekről, sportklubokról, szociális intézményekről, vállalkozásokról stb. Elő kutatást végez a szomszédság és az ott élők történelméről.

A közösség-szervezőnek ekkor már nyilván sok előzetes feltevése van arról, mik lehetnek a közösség számára fontos ügyek, mégis zárójelbe teszi ezeket. A közösség tagjaitól akarja hallani, mi nyomasztja őket, ezért elkezdi a személyes kapcsolatfelvételt, az interjúmaratont (*listening*). „A Webster értelmező szótár szerint [a figyelem (*listening*)] tudatos erőfeszítés arra, hogy meghalljuk, mit üzen a másik. Ilyenkor egész testünkkel és minden érzékszervünkkel rá figyelünk, annak érdekében, hogy megértsük a másikat – mit gondol és mi aggasztja őt, mi érdekli őt és mitől fél, mit gondol magáról, milyen értékek fontosak számára igazán, mi dühíti őt.” (McNeil 1995:16–17) A közösség-szervező megkeresi azokat az embereket, akiket az elő kutatás során érdekesnek talált, és akik újabb és újabb embereket javasolnak majd neki megkeresésre. A szociológiából és az antropológiából ismert kvalitatív és kvantitatív kutatási módszereket alkalmazza: résztvevő megfigyelés, strukturálatlan, félig strukturált és mélyinterjúk, statisztikai elemzések stb. Jó esetben több száz emberrel is sikerül beszélnie, lakókkal, boltosokkal, helyi civil szervezetek vezetőivel, egyházi vezetőkkel, vagy azokkal, akik a közélet más területein vállaltak aktív szerepet. Részletes jegyzeteket készít az ott élők cselekvési potenciáljáról. Több szervezet alkalmazza a sokkal direkter, „kopogtatás” technikát (*door knocking, door-to-door canvassing*). Ilyenkor önkéntes diákok vagy közösség-szervezők sorra járnak a házakat, mindenkihez bekopogtatnak, és beszélgetnek velük arról, milyen ügyek lehetnek fontosak számukra.

A feltérképezés (*area canvassing*) legtöbbször egy-két hónap intenzív munkát vesz igénybe, tehát nagyon fárasztó, és eleinte kevés sikerlémmel kecsegtet. A bizalom kiépülése hosszú folyamat, amit legtöbbször a nulláról indítunk, ezért az elején a feltérképezés velejárója az elutasítás és a gyanakvás. Mielőtt Cesar Chavez megalapította volna a latin-amerikai mezőgazdasági munkások szakszervezetét, hat hónapig mást sem csinált, csak Kalifornia völgyein autókázott fel és alá, hogy megismerje a leendő tagságot. Meg akarta találni azokat a helyieket, akik szövetségesi lehetnek egy szerveződés beindításában. Az első találkozóra csak ezután került sor, közel kétszáz munkás jött el a családjával. A rengeteg személyes beszélgetés és a toborzás törte meg az elutasítást, és alapozta meg a szervezetalapítást. Az ügyek beazonosításán túl tehát ezeken a kezdeti ismeretségeken, beszélgetéseken keresztül alakíthatunk ki személyesebb kapcsolatot azokkal, akikre a többiek hallgatnak, képesek demokratikusan gondolkodni, és majdan az ügy élére

állhatnak, közösségi vezetőkké (*leader*) válhatnak. Erre az alapozó folyamatra építkezünk az első gyűlés megszervezésekor.

Első gyűlés, rendszeres találkozók

A leendő szervezet tagjai az első gyűlésen közösen döntenek arról, hogy mely ügyekkel lenne érdemes leginkább foglalkozni, majd rendszeres találkozók keretében akciókat terveznek a változás érdekében.

„A közösségszervezés azon a feltételezésen alapul, hogy a kis és nagy igazságtalanságok jellemzően a hatalmi egyenlőtlenségek eredményei. Azok járnak a legrosszabbul, akiknek a legkevesebb befolyásuk van a rendszerre. Nem az a probléma, hogy nincs eleendő használható szakpolitikai javaslat – valójában éppen hogy sok van belőlük, és bizonyítottan működnek. A problémát sokkal inkább a hatalmon lévők intézményes ellenállása jelenti. Továbbá ez az ellenállás önérdéken alapszik, nem a döntéshozók tudáshiánya vagy hozzá nem értése miatt van – noha adott esetben egyik vagy másik tényező szintén szerepet játszhat.” (Miller 2010:44–45) Ezt ellensúlyozandó, a közösségszervező szándéka ezért az, hogy a jogfosztott csoportok tagjainak részvételével széles közösségi bázisú, demokratikus szervezetet hozzon létre.

Az első gyűlés célja tehát, hogy a résztvevők között demokratikus, lehetőleg konszenzus alapú döntés szülessen a szervezeti agendáról, és többen tagként is elköteleződjenek a kollektív megoldáskeresés irányában. A közösségszervező biztosítja, hogy a program széles körben meg legyen hirdetve, elő legyen készítve és facilitálja a találkozó lefolyását. A napirendi pontok összeállításánál épít az interjúmaraton során felhalmozott ügyekre és az előkészítéshez bevonhatja a közösség egyes tagjait, hogy minél többen érezzék magukénak a folyamatot. Éppen ezért a moderátori szerepkör kulcsfontosságú. Nem várható el, hogy a közösség bármely tagja le tudjon vezetni egy találkozót, és valószínűleg eredményesebb a beszélgetés, ha egy tapasztalt moderátor (például a közösségszervező) vezeti a beszélgetést. Furcsa is lehet azonban az idegen, irányító hang, ami ellensúlyozható azzal, ha a közösségszervező csak találkozórészeket vezet le, illetve hangsúlyozza, hogy ez egy tanulási folyamat, és a cél, hogy a moderálást később a csoport tagjai csinálják. A találkozók ideális időtartama általában 1,5-2 óra, noha ismerünk olyan, nem európai szervezeteket, ahol ennél sokkal hosszabb ideig tartanak az összejövetelek, tehát ez is lehet kulturálisan determinált.

Kutatás és akció

Utánaolvasunk a témának, javaslatokat fogalmazunk meg a megoldásra, és megnézzük, kik a döntéshozók a kérdésben. Ez alapján kidolgozzuk a kampánystratégiát, és bevetjük az első taktikát a döntéshozó támogatásának megnyerésére. Nyomást gyakorlunk, amennyiben szükséges.

Ahhoz, hogy ne vesszen el a kezdeti lendület és a rendszeres találkozókra beinduljon a munka, fontos, hogy az emberek minél inkább részesévé váljanak a folyamatnak, kisebb-nagyobb feladatokat kapjanak, legyenek felelősségi köreik, és a megvalósításban támogatást kapjanak a közösségszervezőtől, illetve egymástól. Nincs annál lehangolóbb,

Fotó/Gönczö Viktor

amikor a találkozóra el nem végzett feladataikkal jönnek az emberek. A közösség-szervező egyik legfontosabb feladata ezért az utánkövetés: rákérdez az emberekre, hogy megszervezték-e a megbeszélést, elvégezték-e, amit megígérték, hogy a találkozóra minden készen álljon, és építő legyen a hangulat. A találkozón beszámolnak azok, akik feladatot vállaltak, döntések születnek a továbblépésről, új feladatok kerülnek kiosztásra. A közösség-szervező hűz, feladatokat vállal, lelkesít. Emellett a közösség-szervezés jelmondata mégis Saul Alinsky egyik jeles mondata: „Soha ne csináld meg mások helyett, amit ők is képesek megtenni önmagukért.” Helyette legyen füled és szíved ahhoz, hogy megértsd, mi a másik ember önérdeke (mi az a cél, ami neki személyesen fontos, és cselekvésre sarkallná), ez hol találkozik a közösség többi tagjának önérdekével, és ezután agjtájl. (A közösség-szervező szerepével kapcsolatos dilemmákhoz lásd Sebály 2012.) A közösség-szervező megteremti annak a lehetőségét, hogy a közösség legalább néhány tagja elkezdjen bízni magában, elhiggye, hogy van értelme a csoportos cselekvésnek és a nyomásgyakorlásnak a döntéshozókra, akár konfrontáció árán is.

A társadalmi igazságosság jegyében folytatott küzdelemben legalább olyan fontos az erős és demokratikus szervezeti működés, mint a jó stratégia. Jogfosztott csoportok esetében a csoport érdekeinek számbavétele nem terem túl sok politikai tőkét a döntéshozó számára, ezért az észérvek felvonultatása egy tárgyalás során ritkán hoz megoldást. A közösség-szervezőnek és a tagságnak ezért használnia kell tudni a nyomásgyakorlás különböző taktikáit, adott esetben meg kell vonnia a hatalommal való együttműködést (Piven 2006). Ismernie kell a demokratikus jogállam eszközeit (ombudsmani beadvány, Egyenlő Bánásmód Hatóság, alkotmánybírósági beadvány, stratégiai per, és rendelkeznie kell alapvető emberi jogi ismeretekkel stb.), a nyomásgyakorlás különböző taktikáit (petíció, telefonálás, levélírás, közérdekű adatingénylés, tárgyalás, flashmob, demonstráció, felvonulás, polgári engedetlenség, sztrájk stb.), a kampánystratégia kidolgozásának technikáját, és tudnia kell használni a médiát (ehhez lásd többek között a Midwest Academy stratégiatervező táblázatát). A közösség-szervező továbbá kommunikációs szakemberként viselkedik akkor is, amikor segít a szervezet marketingelésében (hírlevél, honlap, közösségi média), az akcióik hirdetésében és a toborzásban (szórólap, információs anyagok készítése, fórumok, kihelyezett ülés, személyes elérés stb.).

Ganz Marshall szerint, amikor a társadalomtudósok egy mozgalom sikerének okait próbálják megragadni, egy részük azzal érvel, hogy „eljött a változás ideje”, miközben a történészek többsége pedig a tehetséges, karizmatikus vezetőknek tulajdonítja a sikert. Kevés elemző veszi a fáradságot arra, hogy felfejtse a viszonyrendszert a korszak, a korszak lehetőségeit használó emberek és szervezeti kereteik között, amikor azt próbálja megérteni, miért győznek a „dáviodok”, már amikor végre győznek (Ganz 2005:211).

Szervezetépítés

Fenntartható és demokratikus közösségi szerveződések építünk, melyek képesek felvállalni a közösség számára fontos ügyeket.

A közösség-szervezés tehát végső soron a jóléti államon kéri számon kötelezettségeit,

illetve a jóléti államot építi. Ezért a közösségszervező folyamatban az elsődleges cél nem az (ellentétben a közösségfejlesztéssel), hogy a közösségi szervezet építésével képessé tegye az érintetteket a probléma gyakran önsegítő módon történő megoldására, hanem az, hogy a kérést a döntéshozó teljesítse, és amennyiben erre nem hajlandó, akkor az érintettek közösségi összefogással tudják ezt kikényszeríteni. Ennek egyik kulcsa egy erős és széles közösségi bázisra épülő szervezet építése. A csoporttal közös megegyezésben ki kell alakítani egy olyan szervezeti struktúrát, amely alapvetően az önkéntes munkán és a részvétel elvén alapul, és nem képezi le a társadalmi egyenlőtlenségeket. Mivel a leghátrányosabb helyzetű csoportok sorában is létezik a csoporton belüli hierarchia és elnyomás (például a nők hagyományos női szerepekbe szorítása, uzsora stb.), fontos, hogy a szervezet a teljes értékű részvételhez mindenki számára támogatást nyújtson – nemtől, etnikai hovatartozástól és szexuális orientációtól függetlenül. Ennek egyik sarokköve olyan döntéshozatali fórumok kialakítása a szervezetben, ahol a bázisdemokrácia elve érvényesülhet. Másrészt a közösségszervező az egyenlőség elvű és erőszakmentes kommunikációs kultúra bevezetésével, formális képzésekkel, illetve felkészítésekkel biztosítja, hogy a csoporttalálkozókon a résztvevők meghallgassák egymást, minél többen helyzetbe kerüljenek, minél többen minél több szerepet kipróbálhassanak, és belenőhessenek új feladatokba.

Ezt a folyamatot hívjuk az új közösségi vezetők kinevelésének, mely a közösségszervezés egyik sarkalatos pontja. Ebben az értelemben a vezetés nem azt jelenti, hogy „rábírnuk a közösséget arra, hogy kövesse a vezetőjét,” hanem azt, hogy „rábírnuk a közösséget arra, hogy szembenézzen a problémáival”. Míg az első esetben a vezető a saját nézeteit fogadtatja el a közösséggel, a második esetben a vezető arra sarkallja az embereket, hogy nézzenek szembe a problémákkal, és támogatja őket abban, hogy tegyenek is ellene (Heifetz 1994:14–15).

Állampolgári szerveződések sokféle környezetben létrejöhetnek, és mindegyik közeg más stratégiát kíván. Amikor a közösségszervező egy településen dolgozik, a különböző szomszédságokban keresi a leendő közösségi vezetőket, tárja fel a szomszédság számára fontos ügyeket, facilitálja a csoportalapítást, a nyomásgyakorlást, a közösségi tanulást, majd a létrejött szomszédsági alapú szerveződések között az összefogást. Van, hogy a közösségszervezőt egy gyülekezetbe hívják meg, ilyenkor a társadalmilag inaktív, illetve széthullott gyülekezeteket szervezi élő és befogadó hitközösségekké, vagy akár a felekezeteken átívelő együttműködésüket facilitálja egy bizonyos társadalmi ügyben. Az intézményi alapú közösségszervezés a fentiekhez hasonlóan történik: a közösségszervező egy bizonyos ügy mentén az intézményeket szervezi közös platformmá, illetve az intézmények tagjaival és a velük kapcsolatban lévő társadalmilag elnyomott csoportokkal csinálja végig a közösségszervezés folyamatát. Az ügy alapú közösségszervezés pedig egyrészt lehet olyan embereknek a megszervezése, akik egy ügyben (lakhatás, egészségügy, bevándorlás stb.) személyesen érintettek, de nem egy szomszédságban laknak, és nem is ugyanazon intézmény vagy gyülekezet tagjai. Jelentheti továbbá többféle típusú (szomszédsági alapú, gyülekezeti alapú, intézményi alapú, ügy alapú) csoport összefogásának megszervezését.

Közösségszervező építkezésünk kezdetei

Az alapvetések után lássuk, mi és hogyan vezetett a közösségszervezés létjogosultságának felismeréséhez, majd kereteinek tudatosabb alakításához Magyarországon. Az építkezést – szokásos módon – viták előzték meg. A nemzetközi hálózati munkában, elsősorban a Közép-Kelet-Európai Állampolgári Hálózat (Central and Eastern European Citizens Network⁵ – CEECN) révén, más hangsúlyos szakmai ügyek mellett sokszor felvetődött a közösségszervezés kérdése a térségben. Mivel itthon – ahogy fentebb említettük – a hálózati közösségi munka gyakorlatai főként a közösségfejlesztő megközelítéshez kapcsolódtak, a viták gyakorta a fejlesztés versus szervezés témája körül forogtak, meglehetősen elbizonytalanító, nyitva maradó kimenetekkel. A létező közép-kelet-európai – 2005 körül még szinte kizárólag szlovák – közösségszervező példák nehezen voltak megkülönböztethetők a hazai közösségfejlesztő gyakorlatoktól, látszólag az elmélet és a gyakorlat is egybevágtott.

2011-re elérkezett az idő, hogy mindezt tisztába tegyük. Májusban lehetőségünk nyílt egy több alkalomból álló előadássorozatot szervezni (Debrecen, Pécs, Miskolc, Budapest), majd egy háromnapos közösségszervező képzést indítani a Civil Kollégiumban két amerikai közösségszervező szakember, Joe Szakos és Chuck Hirt vezetésével, ahol az áttörés szempontjából fontos emberek találkoztak (szociális és közösségfejlesztő szakemberek, érdekvédők, zöldek). Jó munkát végeztek, mert valamit megértettünk, azt is, hogy ez fontos, és azt is, hogy még nem értjük eléggé. A képzés után eldöntöttük, hogy tanulói műhely⁶ alakítunk és megpróbáljuk elgondolni, milyen is lehetne a közösségszervezés a magyar viszonyok között.

Motorizálódó folyamatok

Vegyes, folyton változó és izgalmas csapatban találkoztunk havonta (és találkozunk ma is), és minden alkalommal egy-egy, a tagok által javasolt és általuk felvezetett témát jártunk körbe. Sokat tanultunk egymástól – az aktivizmus hazai gyökereiről, mozgalmakról, szakszervezetekről, hazai és külföldi elméletről, gyakorlatról, módszerekről és technikákról. A tanulás mellett többen – önállóan vagy szervezeteinken keresztül – folyamatosan próbáltunk lehetőséget és kereteket találni hazai közösségszervező gyakorlati munkáknak. Voltak is kisebb-nagyobb eredmények: Vojtonovszki Bálint – talán első hazai – közösségszervezőként került alkalmazásba a Magyar Szegénységellenes Hálózatnál (MSZEH), Sebály Bernadett pedig a képzést követő időszakban egy éven keresztül az Egyesült Államokban dolgozott Joe Szakossal és szorgalmasan exportálta a szakmai anyagokat⁷. Pályázatokat írtunk, képzéseket szerveztünk a C. S. Mott Alapítvány jóvoltából – tehát próbálkoztunk.

Bálint Erzsébettel való mesébe illő toledói (Amerikai Egyesült Államok) találkozásunk nélkül nagyon nehéz lett volna időben és érdemben továbblépnünk. Vele és a Great Lakes Consortium for International Training and Developmenttel nagyszabású, képzéssel

egybekötött közösség-szervező tapasztalatcsere-programot⁸ dolgoztunk ki Bulgária, Magyarország, Románia, Szlovákia, valamint az Egyesült Államok részvételével, kimondottan kisebbségi közösségekre fókuszálva. Ez a program már valóban motorizált folyamatokat, továbbá időhatárokat, kereteket, rendszert és mindenekelőtt óriási tanulási lehetőséget adott sokunk számára.

Ekkorra már az Európai Közösség-szervező Hálózat (European Community Organizing Network – ECON)⁹ is Közép-Kelet-Európa felé fordult, a CEECN-nel közösen támogatva a szakmai építkezést itt és az óceánon túl.

Mindezzel a támogatással és sok hazai erőfeszítéssel, az elmúlt 2-3 évben sikerült megszerveznünk:

- nagyjából 15 képzést, 80–100 műhelyt, előadást, egyetemi fórumot, kerekasztalt¹⁰;
- 19 fiatal magyar szakember hathetes szakmai felkészítését az Egyesült Államokban, vezető közösség-szervező szervezeteknél, illetve hazai utánkövető programokat számukra, hazai és amerikai szakemberek támogatásával;
- számos stratégiai találkozót támogatókkal, intézményekkel, különböző területek „kulcs-szakembereivel”, mind több elköteleződő szervezettel;
- 12 „kis-projekt” támogatását és lebonyolítását kisebbségi közösségekkel, az Egyesült Államokat megjárt kollégák vezetésével;
- programjaink és új kezdeményezéseink bekapcsolását a nemzetközi vérkeringésbe, elsősorban az ECON és a CEECN munkájába – nyári egyetemek, kampányok, nemzetközi események (tapasztalatcserek, képzések, találkozók);
- számos kiemelt részlet nyilvánosságát (weboldalak, rádióhírek, cikkek, esettanulmányok).

Mindeközben hosszabb távú közösség-szervező folyamatok is elindultak, vagy folytatódtak helyi közösségekkel, csoportokkal, hazai szervezetek támogatásával: közmunkás érdekvédelem, Budapest (MSZEH); hajléktalan emberek érdekvédelme, Budapest (A Város Mindenkié); Borsodbóta (Roma–Magyar Baráti Társaság, Civil Összefogás Egymásért); Bócs (Humán Integra Alapítvány); Olaszliszka (Életfa Segítő Szolgálat Egyesület, Civil Kollégium Alapítvány); halmozottan sérültek érdekvédelme, Eger (Halmozottan Sérültek Heves Megyei Szülészövetsége, TASZ).

A folyamatok máig elért eredményeit itt nincs mód érdemben kifejteni (ezekről önálló kiadványok is készülnek majd), de a különböző formájú és tartalmú közösség-szervezési folyamat nyomán már többszáz ember bevonása valósult meg, számos nagyobb horderejű közösségi esemény zajlott le, komplex felkészítő folyamatok indultak, önálló közösségi szervezetek jöttek létre, akciók és kampányok szerveződtek, helyi emberek helyi ügyeket vittek győzelemre.

Épülő keretrendszer

Az elmúlt két évben egyre sürgetőbbé vált, hogy a szerteágazó folyamatok – legalább részleges – koordinálására megbízható keretrendszer jöjjön létre, amely a koordi-

náció mellett képes az induló gyakorlati munkák szakmai támogatására, a tapasztalatok desztillációjára, terjesztésére, a program kiszélesítésére hosszabb távon is. A Civil Kollégium Alapítvány 2013-ban a Norvég Civil Alap felhívására készült – és támogatást nyert – Helyi Erő – Helyi Forrás programjában¹¹ erre tesz kísérletet, a legtöbb itt megnevezett – és más – szervezet együttműködésével. A 2013 októberében indult program – két év alatt – a közösség-szervezés és helyi erőforrás-fejlesztés forrásközpontjának megalapozására törekszik, a fenti funkciókat számos egyéb tevékenységgel kiegészítve.

A program első hat hónapjában az együttműködők:

- kifejlesztettek három új, a hazai viszonyokra épülő képzési programot, melyek akkreditációja jelenleg zajlik;
- bevontak összesen 18 szervezetet, helyi közösséget a hosszú távú együttműködésbe (köz munkások, hajléktalan emberek, hátrányos helyzetű, vagy sérült gyermekek érdekvédelmével, szakszervezeti, ifjúsági, szubkultúrához kapcsolódó érdekvégyesítéssel, roma közösségi, vagy települési érdekvédelemmel foglalkozó csoportok és szervezetek);
- három helyi közösség-szervezőt alkalmaztak és három pilot gyakorlati munkát kezdeményeztek Böcsön, Kunbábonyban és Olaszliszván, a programokhoz online és offline szakmai támogató keretrendszer szerveztek;
- lebonyolították a program alapképzéseit, melyek nyomán megvalósult az első intenzív, magyar nyelvű közösség-szervező alapképzés Magyarországon¹², amelyet a helyi vezetők képzése követett, továbbá próbaképzés szerveződött Helyi erőforrások és fenntarthatóság témában;
- szakmai műhelyeket, haladó közösség-szervező szemináriumokat valósítottak meg, külföldi kollégák bevonásával¹³.

A HEF program a további szakaszokban széles körű szakmai segítő tevékenységekkel és eseményekkel támogatja a résztvevők közösség-szervező és erőforrás-fejlesztő gyakorlatait, bátorítja és segíti a közösségek hálózatosodását, az országos koalícióépítést, a tapasztalatok terjedését és alkalmazását.

Hogyan tovább?

Az előzőekben említett, közösség-szervezési alapokon létrejött érdekvédő kezdeményezések hasznos tapasztalatokkal segíthetik további csoportok alakulását, akik így már semmiképp sem légyeres térbe érkeznek. A befektetések legfontosabb záloga ugyanakkor, hogy az érdeklődő és elköteleződő csoportok működésében valóban gyakorlattá váljon a megszerzett tudás, amelyhez a sokrétű szakmai támogató folyamatok mellett a hálózatosodás, a kölcsönösség, vagyis „egymás húzása” jelenthet igazi támasztékot.

Majdnem ugyanilyen fontos, hogy a közösség-szervezés mellett elköteleződő, azzal stratégiájukban számoló szervezetek (a Civil Kollégium mellett például a Magyar Szegénységellenes Hálózat, az Életfa Segítő Szolgálat Egyesület és mások), melyek külön-

böző szolgáltatásokkal (képzés, utánkövetés, szakmai támogatás, tematikus és regionális/országos kampányok stb.) kívánják segíteni a megközelítés elterjedését, hosszú távon is koalícióra lépjenek és egyeztessenek a stratégiájukról. Külön kérdés a jövőre nézve a fenti szereplők és a támogatásukkal létrejövő közösségi szervezetek kapcsolata, hiszen utóbbiak függetlensége és önálló tevékenysége lesz a közösségszervezés fenntarthatóságának tesztje.

Érdemes és szükséges tovább erősíteni a kezdetektől meghatározó nemzetközi együttműködést. Ez a közösségszervezéssel kapcsolatban, csakúgy, mint más témákban, a kölcsönös szakmai tanuláson (innováció, visszajelzés) és a forrásteremtés új lehetőségein túl, hosszabb távon az európai szintű ügyek és döntések alakítását is lehetővé teheti, valamint a hazai ügyek viszonylatában is támogató háttérrel biztosít. Erre egy lehetőség a már említett ECON (European Community Organizing Network) hálózatának erősítése, mely főként kelet-európai közösségszervezést folytató szervezeteket tömörít.

Utoljára, de akár elsőként is említhetnénk a szakmai építkezés kiterjesztésének erőforrásait. Az Egyesült Államokban szívesen érvelnek azzal, hogy a közösségszervezés valójában a „legolcsóbb társadalomfejlesztő stratégia”, hiszen a képzett szervező alkalmazásán túl a folyamatot maga a társadalom finanszírozza. Ez kis túlzással talán igaz is lehet egy, a tagsági viszonyokhoz, adományozáshoz organikusan viszonyuló kultúrában. Nálunk a kulturális adottságtól eltekintve is messzebbre kell indulni, hiszen a legalapvetőbb keretek kialakításánál tartunk (mint például a szervezők felkészítése). Ezzel egyidejűleg a hazai tapasztalatok is azt mutatják, hogy a közösségszervező alkalmazása – főként a kezdetekben – kiemelt biztosítékot jelent az eredményes továbblépéshez, illetve a további belső és külső erőforrások mozgósításához.

Befejezésül

Úgy látjuk, hogy a most is zajló centralizációs törekvések és folyamatok miatt a civil szférának, de különösen az érdekvédelmi tevékenységet végzőknek stratégiai szempontból alkalmazkodniuk kell a kialakult helyzethez. A közösségszervezés megközelítés ehhez a fordulati kísérlethez adhatja módszeresen kidolgozott eszköztárát.

Minden eddiginél fontosabbnak látszik, hogy egyre több kirekesztett ember képviselhesse érdekeit civil szervezeteken keresztül. A közösségszervezés ennek megvalósítása érdekében olyan új taktikákat kínál a közösségi alapú érdekvédelemre nyitott szervezeteknek, amelyeken keresztül kiépíthetik pártoktól független politikai hatalmukat, illetve a közélet arénájában beleszólást biztosíthatnak a döntésekbe az abból kizárt (egyre növekvő számú) csoportoknak. Természetesen ezekhez a tevékenységekhez a szabad mozgásteret garantáló erőforrásokra is szükség van, amelyek összetételében az érdekeltek (nem csak érintettek) anyagi és más támogatása növekvő jelentőséget kap. E források növekedése szintén szemléleti és módszertani változásokat feltételez. A projektalapú működéssel szemben a közösségekkel való élő kapcsolatokra és a hozzájuk valóban közel álló aktuális ügyekre helyeződik a hangsúly.

Ha sikerül a döntésekből kirekesztett, de aktivizálható embereket érdekeik alapján számos alulról épülő csoportba szervezni, akkor lehetőség nyílik tagsági alapú, tömegeket megmozgató koalíciók létrehozására is, melyek segíthetik az országos érdekvédelem megerősödését. Ez lehet alkalmi, irányultságukban, módszereikben különböző szervezetek között létrejövő együttműködés is, lényegük az adott ügyhöz kapcsolódó érdekazonosság és elkötelezettség. Ez a folyamat nagyban segítheti a civil szervezeteket, hogy a legitimitásukat növelve sikeres hatalmi küzdelmeket folytassanak a tagságukat alkotók érdekeinek védelmében, valós erőt és potenciált felmutatva akár azonnali cselekvést megkívánó és forró ügyek mentén.

„Helyzet van!” – mondjuk, és indokolni is próbáljuk. És ebben a nemzetközi és hazai – különbözőképpen, de egyaránt kihívásokkal teli – helyzetben igyekszünk a magunk számára is jó irányokat találni. Támogatni, de nem centralizálni; jól csinálni, de nem szakmai zárványt képezni; szélesíteni, de a szervezetségre koncentrálni; együttműködni, de függetlennek is maradni; távolra gondolni, de közelről indulni... vagyis életre segíteni a közösség-szervezés hazai mozgalmát.

Irodalom

- Alinsky, Saul. D. (1999): *A civil szervezkedés ábécéje*. Budapest: Bagolyvár Kiadó.
- Arató Krisztina–Nizák Péter (2012): Az érdekvényesítéssel foglalkozó civil szervezetek társadalmi beágyazódottsága Magyarországon. *Civil Szemle*, IX., (2.), 5–23.
http://www.civilszemle.hu/downloads/cikkek/2012/31szam_2012_2_Arato-Nizak_005-023.pdf
- CIVICUS–UNV (2011): *Broadening Civic Space through Voluntary Action: Lessons from 2011*. Johannesburg: World Alliance for Citizen Participation (CIVICUS)–United Nations Volunteers (UNV).
<http://www.civicus.org/index.php/resources/reports-and-publications/713-broadening-civic-space-through-voluntary-action-lessons-from-2011>
- Delgado, Gary (1998): The Last Stop Sign. *Shelterforce Online*, Issue #102, November/December. National Housing Institute. <http://www.nhi.org/online/issues/102/stopsign.html>
- Keller Tamás (2013): *Értékek 13. Bizalom, normakövetés, az állam szerepéről és a demokráciáról alkotott vélemények alakulása Magyarországon. „A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei” c. kutatás 2013. évi hullámnak elemzése*. Budapest:TÁRKI.
http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_zarotanutmany_gazd_kultura.pdf
- Forbrig, Joerg (eds.) (2011): *Learning for Local Democracy. A Study of Local Citizen Participation in Europe*. Central and Eastern European Citizens Network. <http://ceecn.net/citizen-participation-study>
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom: A társadalmi erények és a jólét megteremtése* (ford. Somogyi Pál László). Budapest:Európa Könyvkiadó.
- Ganz, Marshall. (2005): Why David Sometimes Wins. In: Messick, David M.–Kramer, Roderick M. (eds.): *The Psychology of Leadership*. Mahwah, NJ:Lawrence Erlbaum. 209–238.
- Heifetz, Ronald (1994): *Leadership Without Easy Answers*. Cambridge, MA:Harvard University Press. 13–27.
- McNeil, Larry B. (1995): The soft arts of organizing. *Social Policy*, 26., (2.), 16–22.
- Miller, Mike (2010): Alinsky for the Left: The Politics of Community Organizing. *Dissent*, 57, (1), Winter. 43–49.
- Piven, Frances Fox (2006): *Challenging Authority*. Lanham, MD:Rowman & Littlefield, 19–35.
- Rathke, Wade (eds.) (2011): *Global Grassroots: Perspectives on International Organizing*. Social Policy Press.
- Sebály Bernadett (2012): Közösség-szervezés nagyüzemben. *PAROLA*, (4.), 21–23.
- Stall, Susan–Stoecker, Randy (1998): Community organizing or organizing community? Gender and the Crafts of Empowerment. *Gender and Society*, 12., (6.), Special Issue: Gender and Social Movements, Part. 729–756.
- Varga Tamás (1999): A „részdős polgár”. In: Csefkó Ferenc–Horváth Csaba (szerk.): *Magyar és európai civil társadalom*. Pécs: MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete–Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület. 213–220.

Jegyzetek

- 1 The Foreign Policy Group:
http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/08/22/mapped_what_every_protest_in_the_last_34_years_looks_like
- 2 Maha Hosain Aziz – a CNN számára: <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2012/04/23/the-age-of-protests/>
- 3 Éves Részvétel Hete felméréseredmények: <http://reszvetelhete.net/csatlakozz/>
- 4 Fukuyama szerint a sikeres gazdasági közösségeket minden társadalomban a bizalom fogja össze, és integráló hatását a civil aktivitáson keresztül fejti ki. „... a liberális politikai és gazdasági intézmények életképessége a civil társadalmak egészségétől és dinamizmusától függ.” (Fukuyama 1997)
- 5 <http://www.ceecn.net>
- 6 <http://kozossegszervezes.wordpress.com>
- 7 <http://szervezesszervezodj.blogspot.hu/>
- 8 <http://www.civilkollegium.hu/2014/01/10/legislative-fellows-program-2/>
- 9 <http://econnet.eu/>
- 10 Néhány példa, film: <http://www.civilkollegium.hu/category/projektek/legislative-fellows-projektek/>
- 11 <http://www.civilkollegium.hu/2014/01/11/elindult-helyi-ero-helyi-forras-programunk/>
- 12 <http://www.civilkollegium.hu/2014/01/31/megvalosult-az-első-intenzív-magyar-nyelvu-kozossegszervezo-kepzes-hazankban/>
- 13 <http://www.civilkollegium.hu/2014/03/11/tapasztalatcseréből-ero-forras/>

ANDRÁS István—RAJCSÁNYI-MOLNÁR Mónika*Profit és filantrópia. A CSR eszmetörténeti kérdései*

A társadalmi felelősségvállalás manapság az egyik legfontosabb elvárás az üzleti életben. Az értékrend-meghatározások, közösségi tevékenységek, küldetésnyilatkozatok, etikai kódexek és fenntarthatósági jelentések minden komoly cég honlapjának kötelező elemei. Cikkünk célja, hogy az ide vezető út tudományos diskurzusát feltérképezzük, és a CSR irodalom alapvető irányzatait azonosítva megfogalmazzuk a vállalati felelősségvállalás legfontosabb vívmányait, illetve kihívásait mind nemzetközi, mind magyar viszonylatban. A társadalmi felelősségvállalás kultúrtörténeti gyökereinek áttekintése után rátérünk a CSR inspirálta társadalmi, gazdasági és intellektuális-ideológiai vitákra, majd pedig megoldási javaslatokat teszünk a CSR ellentmondásaira.

Kulcsszavak: társadalmi felelősség, globalizáció, vállalati kultúra, eszmetörténet

András István az alkalmazott nyelvtudományok doktora (PhD), jelenleg a Dunaújvárosi Főiskola rektora és Társadalomtudományi Intézetének főiskolai tanára. Felsőoktatási szakmai karrierjét megelőzően szervezetfejlesztési osztályvezetőként, majd személyzeti vezérigazgató-helyettesként dolgozott az üzleti életben. Számtaló tapasztalatot szerzett a teljesítményértékelés, munkakör-értékelés és az érdekegyeztetés terén. Tudományos kutatói érdeklődésének fókuszában a multikulturális környezetben lezajló kommunikáció, szociális párbeszéd, társadalmi felelősségvállalás és az alkalmazott pszichológia áll.

E-mail: andras@mail.duf.hu

Rajcsányi-Molnár Mónika a közgazdaság-tudományok doktora (PhD), jelenleg a Dunaújvárosi Főiskola oktatási rektorhelyettese és Társadalomtudományi Intézetének főiskolai docense. Tudományos kutatói tevékenysége a vezetés és szervezés területeihez kapcsolódik, vezető- és szervezetfejlesztésre, a nonprofit szektor és szervezeteinek menedzselési kérdéseire, a társadalmi felelősségvállalás vizsgálatára, illetve az e-learning és távoktatási piacra specializálódva. Széles körű nemzetközi tapasztalatokkal rendelkezik. Kutatói és tanulmányi ösztöndíjak keretében hosszabb-rövidebb időt töltött az Egyesült Államokban, Angliában, Indiában, Portugáliában és Tajvanon.

E-mail: molnarmo@mail.duf.hu

István ANDRÁS—Mónika RAJCSÁNYI-MOLNÁR*Profit and philanthropy. Social historical issues of CSR*

Social responsibility is one of the most basic and important requirements in business life. Values and mission statements, community contributions, ethics codes and sustainability reports are staples of the web pages of every self-respecting company. The purpose of our article is to map the academic discourse that led to this development and, by identifying the major approaches of the CSR literature, to define the most important accomplishments and challenges of corporate social responsibility. Our discussions first focus on the international discourse of CSR, and then turns to a specific post-socialist

Eastern-European (Hungarian) context, which is the research area of the authors. After reviewing the social historical roots of CSR and the economic and ideological debates it inspired, we will critique its “think globally, act locally” paradigm, and offer solutions for the contradictions of CSR.

Keywords: social responsibility, globalization, corporate culture, post-Socialism

István András is a PhD in applied philology, Rector and full Professor of communication and media science at the College of Dunaújváros in Hungary. Before his academic career, he was working in the industry as managing director of human resources at various corporations. He has served on many boards and committees and is a member of several scientific and professional organizations. He has been editor and author of numerous academic publications and served on various program committees of conferences in communication science and linguistics. He has extensive experience in project management and coordination. His current research interests include communication in multicultural environments, business communication, CSR innovations, and psychology.

E-mail address: andras@mail.duf.hu

Mónika Rajcsányi-Molnár is a PhD in Business Administration, Vice-Rector of Academic Affairs and Associate Professor at the College of Dunaújváros in Hungary. She is member of many national and international (research) organizations. Her academic and professional work includes numerous local and international publications, higher education teaching, professional lectures, seminars, workshops, consultations and project work, both English and Hungarian. Her work is related to the field of management, focusing on nonprofit management, CSR innovations, organizational and leadership development, and e-learning/online education developments. She obtained various academic and research grants and spent longer periods in the United States, England, India, Portugal and Taiwan.

E-mail address: molnarmo@mail.duf.hu

Yoo JINIL

A civil kérdések esélyei és kihívásai az okos (digitálisan behálózott) városokban a dél-koreai New Songdo City példáján keresztül

A tanulmány célja a dél-koreai New Songdo City okosváros digitálisan behálózott civil társadalmának és az okosvárosok jelenségének vizsgálata a civil esélyek és kihívások szempontjából. New Songdo a jelenkor egyik legköltségesebb gazdasági vállalkozásának, a mi olvasatunkban egyik legnagyobb társadalmi kísérletének számít. A mesterséges intelligenciával ellátott otthonok, vállalkozások és közintézmények széles sávú internettel és okos energetikai hálózattal vannak összekötve, egy fenntartható fejlődésű várost alkotva. Cikkünkben többek között arra keressük a választ, hogy a behálózott társadalom milyen kihívások és lehetőségek elé állítja a lokális, tágabb értelemben pedig a globális civil társadalmat. Elemzésünkkel annak megértéséhez kívánunk közelebb jutni, hogy a behálózottság milyen társadalmi különbségeket egyenlíthet ki, vagy éppenséggel nagyíthat fel.

Arra is keressük a választ, hogy az informatikai behálózottság által vajon növekszik-e a lakosok digitális megfigyeléssel kapcsolatos félelme, és végső soron, egy okosváros esetében milyen esélyegyenlőségről és jóléti tényezőkről beszélhetünk. Vizsgálatunk során figyelembe vesszük az okosvárosok civilek szemüvegén át vizsgált erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit és veszélyeit, és az így kapott információk segítségével SWOT-analízist készítünk.

Kulcsszavak: New Songdo City, okosváros, behálózott társadalom, civil társadalom, fenntartható fejlődés, jól-lét, megfigyelés

Yoo Jinil a szöuli Hankuk University of Foreign Studies magyar tanszékének tanára, doktori értekezését az ELTE-n írta. Korábban a Korean Association of Central & Eastern European and Balkan Studies munkatársa volt. Rendszeresen publikál tanulmányokat és tudománynpszerűsítő cikkeket koreai és magyar tudományos folyóiratokban. Kutatási területe a magyar kultúra, a közép-európai és koreai társadalmi kérdések.

E-mail: yoojinil@hufs.ac.kr.

YOO JINIL

*Opportunities and challenges of civic issues in smart (ubiquitous) cities
– The case of New Songdo City, Korea*

The article provides a comprehensive analysis of civic issues related to the creation of smart (ubiquitous) cities. Songdo International Business District on the South Korean coast is not only an ambitious new community project and the most expensive real estate venture in the world, but from our perspective one of the biggest social experiments today. Smart infrastructure, or the use of information and communication technologies (ICT) to better manage complex systems ranging from homes and offices to the electric grid, is a related field that plays a central role in smart city development. The authors examine the local and global opportunities as well as the challenges the civil society faces in smart (ubiquitous) cities.

The article wants to fertilize the debates and controversies about smart cities by forwarding the notion of 'civic issues' as a lens to zoom in on what the authors believe are the key questions largely ignored in smart city visions: how to equalize social differences and serve the cause well-being and whether ubiquitous sensors serve monitoring (benefit) or surveillance (hazard). Based on concrete examples from New Songdo City the article will present a SWOT analysis assessing strengths, weaknesses, opportunities, and threats of civic issues in smart cities.

Keywords: New Songdo City, smart city, ubiquitous network society, civil society, sustainable development, well-being, surveillance

Yoo Jinil PhD (1969) is an associate professor at the Hungarian Department at Hankuk University of Foreign Studies, Seoul, Korea. Studied at Hankuk University of Foreign Studies and Eötvös Lo-

ránd University, Budapest, earned his PhD degree in literary science in 2002. Worked in Korean Association of Central & Eastern European and Balkan Studies.

His research interest is focused on Hungarian and Korean literature, culture and society. Author of numerous articles.

E-mail address: yoojinil@hufs.ac.kr.

SZABÓ Máté

Az ellenzéki mozgalmak reneszánsza

– Új tendenciák a politikai mozgalmak és tiltakozások fejlődésében (2010–2014)

A 2010-es országgyűlési választások és az azt követő igen aktív kétharmados többségű kormányzás nagymértékben módosították a politikai mozgalmak és tiltakozások fejlődésének keretfeltételeit. A tanulmány a szakirodalom forrásai mellett támaszkodhat az ELTE Állam és Jogtudományi Karán 2013/2014-es tanévben a Politikatudományi Doktori Iskola keretében – változó körű 8–10 doktorandusz hallgató aktív részvételével – lezajlott „Új politika–új mozgalmak?„ című tantárgy keretében készült esettanulmányokra és az azokról folytatott vitákra. Ezek során az LMP, a PM, a Jobbik, a Szolidaritás, a Milla, a nő- és az LGBT mozgalmak, valamint a Város Mindenkié mozgalom témáját jártuk körül esettanulmányokkal és összehasonlító szempontú elemzésekkel.

A 2006–2010 közötti kormányzati periódushoz képest, amikor a Magyar Televízió székháza elleni, az ellenzéki tüntetők és a rendőrség közötti erőszakos konfrontáció után hosszú távú politikai krízis és a politikai intézmények iránti növekvő bizalmatlanság volt megfigyelhető, új tendenciák írhatók le. Az új kormányzat megpróbál toleranciát alkalmazni az új ellenzéki mozgalmakkal kapcsolatban, melyek a korábbiaknál jóval intenzívebben és kiterjedtebben alkalmazzák az állampolgári engedetlenség, a tudatos és kalkulált békés szabályszegés stratégiáját. (Diákok, egyetemfoglalók, avagy a hajléktalanok, illetve a velük szolidáris mozgalmak.)

Kulcsszavak: civil társadalom, ellenzéki mozgalmak

Szabó Máté 1980-ban szerezte a diplomáját az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. 1984-től az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Politológia Tanszékén dolgozott, először tudományos munkatárs, majd főmunkatárs, 1990-től egyetemi docensi beosztásban; 1995-től egyetemi tanár. 1999-től a Tanszék vezetője, 2010-ig a Politikatudományi Intézet igazgatója. 1998-as megalakulása óta oktat az ELTE ÁJK Politológiai Doktori iskolában. Rendszeresen vesz részt nemzetközi konferenciákon, angol és német nyelvű előadásainak többsége megjelent nemzetközi tudományos folyóiratokban és szakkönyvekben. 1987-ben védte meg a politikatudományi kandidátusi disszertációját. 1996-ban pedig az MTA tudományok doktora címet kapta meg politológiából, mindkettőt a társadalmi mozgalmak és a politikai tiltakozás kutatásának témájában. Két fő kutatási témája a politikaelmélet története a 19–21. századi USA-ban és Nyugat-Európában, valamint a társadalmi mozgalmak és a politikai tiltakozás a 20–21. században Magyarországon és Közép-Európában. E témakörben több mint 300 publikációja jelent meg, főként magyar, angol és német nyelven.

1988-ban a Magyar Szociológiai Társaság fiatal tehetségek jutalmazását szolgáló Erdei Ferenc-díjjal

tüntette ki az alternatív mozgalmakról folytatott kutatásait. 2007-ben megkapta a Magyar Politikatudományi Társaság és a Bibó István Demokrácia Alapítvány Bibó István-díját oktató- és kutatómunkája elismeréseként. 2007–2013 között az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, 2012. január 1-jétől pedig az alapvető jogok biztosa. Ombudsmanként hat év alatt mintegy negyven kiadványt jelentetett meg körülbelül 40 ezer példányban magyarul és egy részét angolul, aktívan részt vett a hazai és a nemzetközi, főként az európai emberi jogi munkában.

E-mail: szabo.mate@ajk.elte.hu

Máté SZABÓ

Renaissance of the oppositional protest movements?

– New tendencies within the development of political movements and protest in Hungary (2010–2014)

Political opportunities for protest mobilization were changing during the second Fidesz-government 2010–2014. The government with two-third majority was able to change the constitution, and the New Basic Law plus other new laws made a conducive environment for an active governance, which restructured the political field. Among others, mobilization of new political movements and protest campaigns showed the new patterns of the political conflicts. Our research was based upon a PHD seminar with 8–10 members on the Eötvös Loránd University Faculty of Law Institute of Political Science 2013/14 semesters.

Participants of the seminar analyzed new and restructured political and social movements from the point of view of goals, organizational patterns and structural background, social composition, and political influence. There were case studies made and interpreted by the members of the seminar on the political movement „Milla” (One Million People for the Freedom of the Media in Hungary) citizen’s initiative, the two parties of the Hungarian Greens „Lehet Más a Politika” (There is another politics possible) and „Párbeszéd Magyarországért” (A Dialogue for Hungary) as well as the radical right party “Jobbik” (We are the better alternative), the women’s and the LGBTQ people’s movements and the student movement occupying the university as well as the „Város Mindenkié” (The City belongs to everybody), an initiative helping the homeless people in Budapest.

There were new tendencies described compared to the 2006–2010 governmental periode, when violent clashes occurred among oppositional demonstrations and the police, involving the burning and manifold destruction of the headquarter of the Hungarian Broadcast and TV at the city center and many casualties on both sides as well as a longer lasting political crisis and decline of citizen’s trust and support towards the political institutions. The new government try to practicize tolerance towards the new oppositional movements which are using a wide range of non-violent tactics of civil disobedience/especially students, and the initiative for the homeless.

Keywords: civil society, oppositional protest movements

Máté Szabó received his law degree at Eötvös Loránd University, Faculty of Law in Budapest in 1980 and got a job as a journalist. From 1984, he worked as a scientific associate in the Political Science Department of Eötvös Loránd University's Faculty of Law. As of 1990 he continued as an associate professor. In 1987, he defended his PhD on social movements in Western Europe. He was awarded the degree 'Doctor of Political Science on Social Movements in Hungary' by the Hungarian Academy of Science in 1996. 2000–2010 director of the Institute of Political Science of ELTE University Faculty of Law. He is specialized in civil society, social movements and political protest and the theory of law and politics as well. He has published more than 300 scientific contributions in Hungarian, English, German and on several other languages. He is a regular participant at conferences on political science, law, and political sociology in Europe and around the world. Between 1991 and 2007, he received several fellowships from the Alexander von Humboldt Foundation in Hamburg, Berlin, Bremen, Mainz and Frankfurt an der Oder in Germany. He was a visiting fellow at the Netherlands Institute of Advanced Studies, Wassenaar, in 1995. In 2000, he was a research fellow at the European University Institute in Florence, Italy. He was elected to parliamentary ombudsman of Hungary as Parliamentary Commissioner for Civil Rights by the Hungarian Parliament for six years, which position he has been holding since September 2007 to 2013. He participated during his mandate actively in human rights issues related to Hungary and Europe. He published 40 volumes in Hungarian and English on human rights in cca 40 000 exemplars.
E-mail address: szabo.mate@ajk.elte.hu

Csányi Gergely

A Kék Pont esete az önkormányzattal és a „fantom civil szervezettel”

– A jóléti állam válsága, a büntető populizmus és a civil szektor

A tanulmány azt a szociológiai nézőpontból érdekes pillanatot próbálja megragadni, amikor egy civil szervezet tüntetést szervez egy másik civil szervezet tevékenysége ellen. 2014. január 18-ára az Orczy Egyesület tüntetést szervezett a Kék Pont Alapítvány józsefvárosi irodája elé, melyben felszólították a civil szervezetet, hogy hagyjon fel józsefvárosi tevékenységével, a tücsereprogrammal. A tanulmányban megkísérlem bemutatni, hogy a jóléti állam válságán alapuló, a szociálpolitika büntető fordulatának nevezhető vándorpolitika retorikája figyelhető meg a Józsefvárosi Önkormányzat részéről, melynek célja feltehetően populistá, illetve azt, hogy az Orczy Egyesület tevékenysége (a tüntetés szervezése) ebbe a retorikába illeszkedik bele.

Kulcsszavak: válság, büntető fordulat, morális pánik, büntető populizmus, drog, kábítószert, tücsereprogram

Csányi Gergely 2009-ben gyakornok a Nemzeti Drog Fókuszpontnál. 2010-ben pedig a Csorna kistérség cigány lakosságának életmódját vizsgálja. Szociológia alapszakos diplomáját a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsésztudományi Karán szerzi 2011-ben, kutatási területe és szakdolgozati témája az ifjúsági szubkultúrák és ellenkultúrák. 2013-ban gyakornok az Amnesty International Hungary-nál. Jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem szociológia mesterképzésén írja szakdolgozatát, melynek témája pszichoanalitikus és posztfreudánius társadalomelmélet.

E-mail: csanyiger@gmail.com

Gergely Csányi

The case of Kék Pont (Blue Point) with the council and the “phantom non-governmental organization”

– The crisis of the welfare state, penal populism and the third sector

The study describes a sociologically interesting moment, when a non-governmental organization organizes a demonstration against the work of an other non-governmental organization. On the 18th of January, 2014 Orczy Egyesület (Orczy Association) organized a demonstration in front of the office of Kék Pont Alapítvány (Blue Point Foundation) in Józsefváros. They demanded the non-governmental organization to stop its needle and syringe program in Józsefváros. I attempt to demonstrate that a certain rhetoric, which is based on the crisis of the welfare state and the travelling policy of a pro-punishment turn in social policy may be observed on the part of the local government of Józsefváros with a presumably populist goal. I suggest that the Orczy Egyesület, the organizer of the demonstration, employs this rhetoric.

Keywords: crisis, pro-punishment turn, moral panic, penal populism, drug, NSP

Gergely Csányi. In 2009 he is a trainee at the Hungarian National Focal Point. In 2010 he is studying the gipsy population’s conduct of living at the Csorna subregion. He got his Bachelor’s degree of Sociology in 2011, his main research area has been youth subcultures and counter-cultures. 2013 he is a trainee at the Amnesty International Hungary. At the moment he writes his thesis for his Master’s degree in the subject of psychoanalytical and postfreudian social theory.

E-mail address: csanyiger@gmail.com

Edith Archambault

Civil társadalom Franciaországban: a történeti előzmények, a mai helyzet és a legújabb fejlemények

A tanulmány első része a francia nonprofit szektor két karakterisztikus vonását és a kialakulásukért felelős történeti előzményeket vázolja fel. Ezek egyike a nonprofit szervezetek tevékenységének 1791 és 1901 közötti korlátozása a központosított, intervencionista állam által; a másik pedig a nonprofit szektor korai szekularizációja, amelyre ebben a hagyományosan katolikus országban a francia forradalomnak köszönhetően kerülhetett sor. Ezt követően a szerző azt vizsgálja, hogy mekkora jelenleg és hogyan változik a nonprofit szervezetek francia gazdaságban elfoglalt helye: az összes foglalkoztatott 75 százalékát és a GDP 3,5 százalékát az egyesületek adják, míg a történelmi lemaradásuk behozásán dolgozó alapítványok hozzájárulása egyelőre szimbolikus nagyságú. A cikk harmadik része négy szinten elemzi a franciák civil társadalom iránti elkötelezettségét: képet ad az egyesületalapítási aktivitásról, az egyesületi tagságról, a növekvő önkéntes munkáról és a nonprofit szervezetek irányításában való részvételről. Végezetül a szerző hangsúlyozza, hogy az egyesületeknek jelenleg új kockázatokkal kell számolniuk, amelyek a

nemzetközi pénzügyi válsággal, valamint az annak nyomán jelentkező szegénységgel és költségvetési deficittel függenek össze; továbbá áttekinti a terjedőben levő, a forráscsökkenés túlélését célzó stratégiákat.

Kulcsszavak: egyesület, alapítvány, nonprofit szektor, önkéntes munka

Edith Archambault 1940-ben született Franciaországban. A Paris-Sorbonne Egyetemen közgazdaságtan, szociológia és politikatudomány szakot végzett, közgazdaságtani doktorátusát is ott szerezte 1971-ben. 1961-től 2004-ig tartó tudományos és oktatói pályafutása jórészt szintén az Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne-hoz kötődik, ahol 1991 és 1999 között a Szociális Gazdaság Laboratórium vezetője, 1994 és 1997 között pedig a Közgazdaságtani Kar dékánja volt. 2004-ben megkapta a professor emerita címet. Kutatási területei a nemzeti számlarendszer, a szociális gazdaság és a nonprofit szektor. 1995 és 1997 között első alelnöke volt az International Society for Third Sector Research (ISTR) nevű tudományos társaságnak; részt vett a Johns Hopkins International Comparison of the Nonprofit Sector programban. Több mint 250 publikációja jelent meg; „The nonprofit sector” című könyve megkapta az Académie des Sciences morales et politiques díját. A francia becsületrend kitüntette.

E-mail: edith.jeanne.archambault@gmail.com

Edith Archambault

The civil society in France today: origins, situation, and recent developments

At first, the article outlines two characteristic features of the French non-profit sector, stemming from its historic origins: the restrictions on non-profit organizations imposed by a centralized and interventionist state during the 1791–1901 period, and the early secularization of the nonprofit sector in an old catholic country due to the French Revolution. Then it examines what is now the scope, size and recent evolution of non-profit organizations in the French economy: 75 percent of total employment and 3,5 percent of GDP for associations and a more symbolic part for foundations that try now to catch their historical gap. Thirdly the article analyses the degree of commitment of the French people in the civil society at four levels: the creation of associations by volunteers, the membership and participation, the growing volunteering and lastly the governance of the NPOs. Finally it stresses that associations face at present new risks bound to the international financial crisis and its aftermaths on poverty and the public deficits and which strategies they spread to survive to decreasing resources.

Keywords: association, foundation, nonprofit sector, voluntary work

Born in France in 1940, **Edith Archambault** graduated of Paris-Sorbonne University in economics, sociology and political science. She is doctor in economics since 1971. Her academic career took place mainly at the University Paris1 Panthéon-Sorbonne from 1961 till 2004. She chaired the Lab of Social economy (1991–1999) and was the Dean of the Department of

economics (1994–1997). She is Professor emeritus since 2004. Her research fields are national accounting, social economy and the nonprofit sector. She was the first vice-president of the International Society for Third Sector Research (ISTR) (1995–1997) and the local associate of the Johns Hopkins International Comparison of the Nonprofit Sector program. Author of more than 250 publications, her book “The Nonprofit sector” was awarded by the Academy of moral and political sciences. She is officer of the Légion d’Honneur.

E-mail address: edith.jeanne.archambault@gmail.com

PETÁK Péter—SEBÁLY Bernadett—VARGA Máté—VOJTONOVSKY Bálint

Közösségszervezés hazai pályán

Cikkünk kezdetén a nemzetközi és hazai aktivizmus nyomán jutunk el a magyar civil kontextus részleges értelmezéséhez – elsősorban a döntéshozatalhoz és hatalomhoz való viszonya kapcsán –, majd ehhez kapcsolódva körvonalazzuk a közösségszervezés általunk érzékelt talaját. A következőkben cikkünk áttekinti a közösségszervezés nemzetközi gyökereit, értékeit és módszertanát, valamint az elmúlt évek közép-kelet-európai és hazai gyakorlati munkáinak bemutatásán keresztül próbál helyet találni és egyben hazai programját kínálni a megközelítésnek.

Kulcsszavak: közösségszervezés, aktivizmus, hatalom, civil társadalom, közösségi beavatkozás, jóléti állam

Peták Péter a Közösségfejlesztők Egyesülete vezetőségi tagja, több civil érdekvédelmi küzdelem meghatározó szereplőjeként szerzett tapasztalatot érdekérvényesítési, szervezési, nyilvánosságkezelési technikák területén. A Civil Kollégium Alapítvány Helyi Erő – Helyi Forrás programjának munkatársa.

E-mail: petakpeter@gmail.com

Sebály Bernadett kulturális antropológus, kisebbségjogi és lakhatási jogi területen tevékeny. Jártas a kampánykoordinációban, a média, a felnőttképzés és a közösségszervezés terén. Egy évet töltött az Egyesült Államokban, ahol közösségszervezés-elméletet és -gyakorlatot tanult. Kulturális antropológia, kommunikáció és tanár szakon végzett, és 2013 óta tart közösségszervező képzéseket.

E-mail: sebal.bernadett@gmail.com

Varga Máté művelődésszervező és szociológus. A Civil Kollégium Alapítvány elnöke, a Central and Eastern European Citizens Network igazgatóhelyettese, az Állampolgári Részvétel Hete hazai és nemzetközi főszerzője. Az elmúlt 20 évben főbb tématerületei a felnőttképzés, közösségfejlesztés, hazai és nemzetközi hálózatszervezés, közösségi média, közösségszervezés, mozgalmak és kampányok voltak.

E-mail: matev@kkapcsolat.hu

Vojtonovszki Bálint szociológusként végzett az ELTE-n, jelenleg közösség-szervezőként dolgozik. Karrierje során dolgozott kortárs segítőként, szakértőként, projektkoordinátorként különböző zöld, fogyatékosügyi és hajléktalanellátó civil és állami szervezeteknél. Ezen túl 2005 óta számos civil szervezet kampányában szerzett aktivista tapasztalatot szociális, lakhatási és zöld témákban.
E-mail: balint.vojtonovszki@gmail.com

Péter PETÁK—Bernadett SEBÁLY—Máté VARGA—Bálint VOJTONOVSZKY *Community Organizing in the Hungarian Settings*

Starting with a quick glimpse of the international and national activism scene, our article examines the Hungarian civil society, in particular, regarding its attitude towards decision-makers and power. Building upon this, we outline the local context of community organizing. Following this, we give a detailed picture of the international roots, the values and the methodology of community organizing, and introduce the Central and Eastern European and national practice of the past few years. On the whole, we try to locate the place of community organizing for professionals in Hungary and outline a program of this approach.

Keywords: community organizing, activism, power, civil society, community intervention, welfare state

Péter Peták is board member of the Hungarian Association for Community Development. He played key roles in several well-known advocacy campaigns and gained experiences in organizing and media outreach. At present he is also working as the lead organizer of the Civil College Foundation's Local Power – Local Sources Programme.

E-mail address: petakpeter@gmail.com

Bernadett Sebály is a cultural anthropologist and works in the field of minority and housing rights. She has experience in campaigning, media, adult training and community organizing. She spent one year in the U.S. and studied community organizing theory and practice. She has a degree in Cultural Anthropology, Communications and Teaching and since 2013 she has worked as a trainer in community organizing.

E-mail address: sebaly.bernadett@gmail.com

Máté Varga is a cultural organizer and sociologist. He is the president of the Civil College Foundation, vice manager of the Central and Eastern Citizens Network, lead organizer of the international Citizen Participation Week. In the past 20 years his main fields were: adult education, community development, (international) network building, social media, community organizing, movements and campaigns.

E-mail address: **E-mail:** matev@kkapcsolat.hu

Bálint Vojtonovszki graduated as a sociologist at ELTE (Budapest, Hungary) and works as a community organizer. Through his career he held positions as peer mentor, expert, project coordinator at various NGOs and governmental organizations working with topics such as green solutions, disability issues and development of homeless service provision. Furthermore he gathered activist experience in several campaigns of NGOs active in the field of social, housing and green issues since 2005.

E-mail address: balint.vojtonovszki@gmail.com

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2014-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu
Levelezési cím
1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II/9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a

civilszemle@gmail.com
e-mail címre

■ „A feudalizmus felbomlásával, a manufaktúrák kialakulásával nagymértékű szegénység jött létre Európában. Társadalmi jelenségük és a benne rejlő fenyegetés a hatalmat válaszra sarkalta, VIII. Henrik angol király például 72 ezer csavargót akasztatott fel. Az 1789 és 1848 között lezajlott polgári forradalmak és az iskolarendszer expanziója eredményeképpen hirtelen felduzzadt középosztály öntudatosan hirdette, hogy megjavult helyzete nem születési előjogokra, hanem tanulásra, munkára és tehetségre épül. A látszólagos egyenlő esélyekkel induló felemelkedési harcból kimaradó tömegek úgy maradtak ki a mobilizációs forradalomból, hogy azután már csak magukat hibáztathatták. Az általános ideológia azt sugallta, hogy a szegénység általános kisebbség, a szegénység bűn és más bűnök forrása. A városi és falusi szegénység köreiből növekedett a csecsemőgyilkosság, az öngyilkosság, az elmezavar és a prostitúció, emellett egész Európát megfertőzte a főleg a szegények körében terjedő alkoholizmus, a vagyon elleni erőszak pedig ekkoriban vette fel meghatározó szerepét az antiszociális viselkedésformák között.”

(Csányi Gergely)

■ „A francia történelemnek minden kétséget kizáróan az állami beavatkozás és az állami ellenőrzés a legfontosabb jellemzője. A rendkívül erős centralizáció hátterében az a küzdelem áll, amelyet a központi állam a helyi hatalom valamennyi formája és a vallási kisebbségek ellen évszázadokon át folytatott. A nagy francia forradalom (1789–1799) fontos töréspontot jelentett a nonprofit szektor történetében. Az 1791-ben elfogadott Chapelier-törvény kimondta, hogy »senkinek nem szabad az állampolgárokat korporatív szellemben, csoportérdekeik képviselőre ösztönözni, s ezáltal közvetítőként közéjük és a közérdek közé beékelődni«. Ennek megfelelően az egyesülési szabadság nem került be az emberi jogok nyilatkozatába.”

(Edith Archambault)

■ „A közösségszervezés gyújtópontjában olyan közösségi szervezetek építése áll, amelyek demokratikus taktikákkal képesek erősíteni az elnyomott társadalmi osztályok és a jogfosztott csoportok hatalmi pozícióját. Noha a megközelítést jellemzően amerikai gyökerekkel ruházzuk fel, nem az amerikai közösségszervező programok lebbentették fel a fátylat a jogfosztott csoportok szerveződésének módszereiről.”

(Peták Péter–Sebály Bernadett–Varga Máté–Vojtonovszki Bálint)

Ára 900 Ft

ISSN 1786334-1

9 177 1786 334009